Núm. 33, setembre 1993, 500 ptes. (IVA inclòs)

apunts

EDUCACIÓ FÍSICA I ESPORTS

EDITORIAL

EL JOC DE PILOTA PRE-COLOMBÍ

Durant l'any 1992 els barcelonins vam tenir la sort de ser testimonis de múltiples esdeveniments esportius i culturals, sens dubte qualsevol d'ells amb singularitats diferents al que descriurem. Ens referim a l'exposició "El joc de pilota pre-colombí" (juliol-octubre de 1992), que es va realitzar al Museu Etnològic de Montjuïc, al qual vam tenir la sort d'acudir i del qual la nostra Revista, en aquest número, se'n fa ressò a la portada, i n'aporta fotos i un article.

Cal destacar de l'exposició l'originalitat, el disseny, el plantejament general i l'especial èmfasi que s'observava en l'evolució geogràfico-històrica del joc, des de l'època pre-colombina fins a l'actualitat. Tota l'exposició tenia un regust antic, estrany, desconegut i alhora proper, que per als amants de la història de l'esport era una visita obligada a la Barcelona del final de 1992.

Aprofitant la tribuna d'aquestes breus línies que ens permet la Revista, volem agrair a la directora del Museu Etnològic, Carmen Huera, la seva excel.lent col.laboració amb l'article "El Joc de pilota al Mèxic pre-colombí" i la seva amable acollida en tots els moments en què vam voler que ens ajudés. Gràcies a aquestes gestions i al nostre Departament d'Àudio-visuals, podem oferir als nostres lectors les fotografies que il.lustren la portada i l'article esmentat.

Carmen Huera Cabeza,
Directora del Museu Etnològic de Barcelona.

EL JOC DE PILOTA AL MÈXIC PRE-COLOMBÍ

Quan Cortés i el seu petit exèrcit de quatre-cents homes varen veure per primera vegada la ciutat de Tenochtitlan, capital de l'imperi asteca i actual Ciutat de Mèxic, quedaren meravellats de la seva magnificència i grandiositat. El mateix Cortés, a les *Cartas de relación de la conquista de México*, diu: "Es tan grande la ciudad como Sevilla y Córdoba (...) Son las calles della muy anchas y muy derechas (...) Tiene muchos mercados (...) Tiene otra plaza como dos veces la ciudad de Salamanca."

Però la principal meravella de la ciutat, que va provocar alhora l'admiració i el rebuig dels espanyols, fou el recinte sagrat que ocupava el centre de Tenochtitlan i que era, tot sigui dit, molt més gran que la immensa plaça on s'alça actualment la catedral i d'altres monuments.

La grandiositat dels temples-piràmide, els palaus, els altars i les terroríficas imatges de les divinitats provocaren l'admiració dels espanyols, mentre que els ritus macabres i les cerimònies sanguinàries que s'hi celebraven els provocaren un gran rebuig.

Fou també a Tenochtitlan on Cortés i els seus contemplaren per primera vegada el sorprenent joc de pilota que practicaven els asteques. Sembla que fou el mateix emperador Moctezuma —segons els cronistes un jugador excel·lent— qui va mostrar el joc a Cortés.

Aquest joc s'anomenava *Ulama*, i es practicava als *Tlaxtli*, construccions arquitectòniques especials, situades als recintes de culte, molt a prop dels temples-piràmide principals.

Els cronistes espanyols, com ara fra Bernardino de Sahagún, fra Diego Durán, Alvarado Tezozomoc, Torquemada i d'altres, ens proporcionen moltes dades sobre les modalitats de joc, els camps on es practicava i les pilotes que s'utilitzaven. De les pilotes ens diuen que es feien amb "la goma de un árbol que nace en tierras calientes, que punzado destila unas gotas gordas y blancas, y que muy presto se cuajan (...) de este *ulli* (1) hacían sus pelotas, que aunque pesadas y duras para la mano, eran muy propias para el modo con que saltaban y botaban (2)". També diu que "la pelota era del tamaño de las de viento, aunque era muy pesada, porque la hacían de cierta goma que sale de unos árboles que se hacen en tierra caliente" (3). Les pilotes, en efecte, eren d'uns 15 o 20 cm de diàmetre i pesaven uns tres quilos. En caure a terra botaven molt, i encara més si la pilota s'impulsava perquè botés a la paret.

Segons els cronistes, el joc de l'*ulama* consistia a copejar aquestes pilotes grosses i dures, que saltaven i botaven amb moviments ràpids. Només podien tocar la pilota amb els malucs, en cap cas no es podien utilitzar les mans, els peus o les espatlles. Per tal d'evitar les lesions que podien provocar els cops de la pilota, els jugadors es posaven protectors al cap i a la cintura. De tota manera, els cops produïen grans hematomes, que calia obrir amb ganivets de pedra, l'únic instrument que tenien per tallar, i així feien córrer la sang acumulada.

Coneixem detalls de la indumentària dels jugadors gràcies a les nombroses imatges que ens han arribat procedents de cultures anteriors a la dels asteques. Són figures tallades en pedra, o bé modelades amb terra cuita. A vegades representen els jugadors en actitud hieràtica, cerimonial, i d'altres en actituds dinàmiques determinades pel joc.

També coneixem el tipus de protecccions que portaven els jugadors gràcies a les representacions fetes en pedra dura, que probablement tenien una utilitat cerimonial o, fins i tot, votiva. Destaquen en aquest sentit les peces realit-

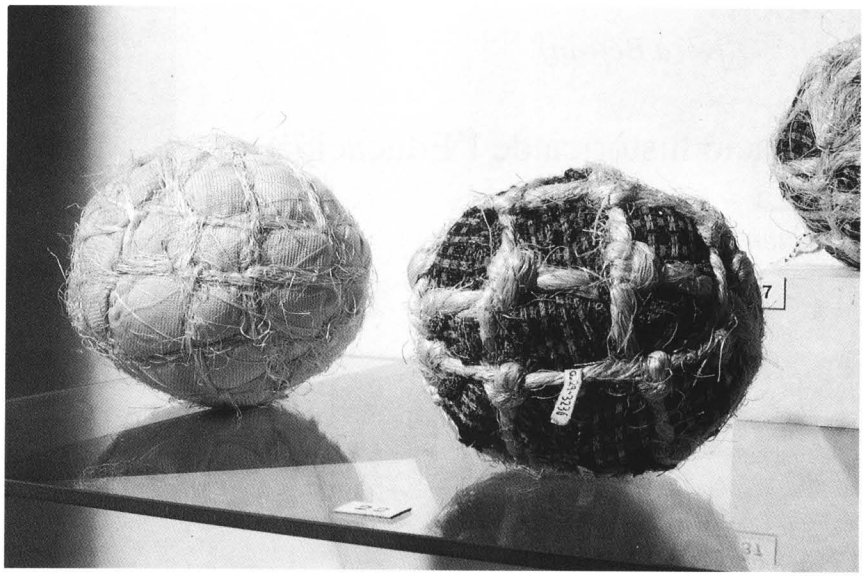

Pilotes. Aranza. Michoacán. Tavasco. S'utilitzen en el joc de pilota *paisiri-a-kuri*

Anella de joc de pilota

zades a la costa del Golf de Mèxic durant l'època clàssica i que s'anomenen *yugos*, *palmas* i *hachas*.

L'habilitat dels jugadors per posar la pilota en moviment, fer-la botar a les parets de la pista de joc i assolir l'objectiu principal del joc: fer passar la pilota per les anelles de pedra, fixades verticalment a la part alta del mur, havia de ser extraordinària. De fet, els espanyols van quedar tan impressionats, que el mateix Cortés va portar a Europa alguns jugadors, procedents de la ciutat de Tlaxcala, per tal de mostrar aquest joc sorprenent a l'emperador Carles V. D'aquesta exhibició en tenim constància gràfica gràcies als dibuixos que va realitzar Cristoph Weiditz.

Pel que fa a la pista de joc, anomenada *tlaxtli* en llengua nahua, no tenim constància de com eren les de l'antiga Tenochtitlan, ja que els conqueridors les van destruir juntament amb tots els monuments de la capital asteca. En canvi, gràcies al treball de l'arqueologia moderna, s'han descobert i localitzat més de sis-centes construccions dedicades al joc de pilota a l'àrea mesoamericana (4).

En general, l'arquitectura dels jocs de pilota consisteix en una àrea o pati rectangular, delimitada per dues plataformes paral·leles, lleugerament inclinades i amb una cara en talús. Al damunt de les plataformes s'alça una paret vertical, que a la part alta forma diverses plataformes d'una amplada variable: aquest és el "mur de joc". En alguns casos només hi trobem el pati central, però generalment, als extrems d'aquest pati, hi trobem patis travessers, curts i amples —també rectangulars— que tanquen el camp de joc dibuixant una forma general de "T" doble. En molts camps de joc, podem trobar-hi unes peces esculturades de formes variables (per exemple una guacamaia, al joc de pilota de Copán, a Hondures) que han estat interpretades com a marcadors del joc. Encara és més freqüent trobar-hi grans anelles de pedra, decorades amb diversos motius en relleu que, segons els experts, devien ser les fites principals de determinats jocs. Aquestes anelles estaven encastades a la part alta dels murs verticals, o bé al punt d'incidència dels talussos amb els murs verticals.

Significació del joc de la pilota

Ben segur que en l'època de la conquesta espanyola, el joc tenia un caràcter marcadament lúdic que apassionava els espectadors. Els cronistes ens diuen que "jugaban para tener ejercicios los hijos de los señores y jugaban [por apuesta] en estos juegos muchas preseas, ropas y esclavos, divisas, plumería y otras riquezas. Había en estos juegos grandes apuestas y desafíos; eran juegos de república muy solemnizados. No los jugaban sino señores y no gente plebeya" (5). Diuen també que "a este juego (...) que es con una pelota de hule a la que llaman *ulama*, que quiere decir 'juego de nalgas' jugaban [por apuesta] mantas, arcos, flechas, rodelas, plumas, macanas y todo lo que tenían, hasta perderlo todo" (6).

Però a més d'aquest caràcter lúdic i esportiu, el joc de pilota va tenir, a tota l'àmplia zona cultural anomenada Mesoamèrica, un profund sentit religiós i simbòlic que li conferia un caràcter sagrat.

La pràctica d'aquesta activitat representava la lluita quotidiana entre for-

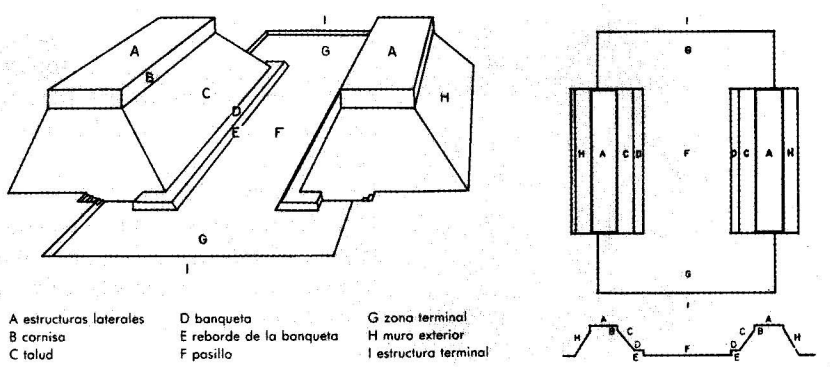

Terminologia per als components de les estructures del joc de pilota (segons Taladoire 1981, làm. 27)

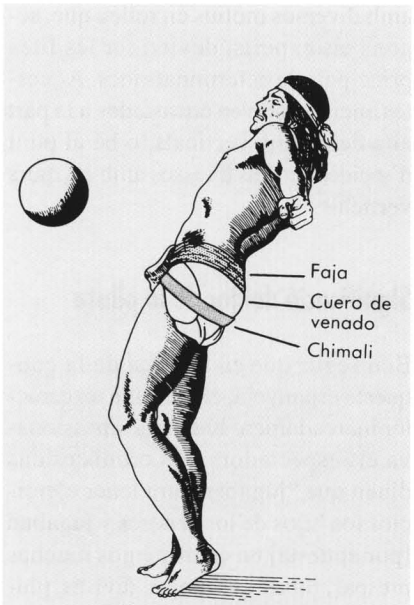

Indumentaria del jugador.

Jugador de *ulama*.

Ulama de cadera.

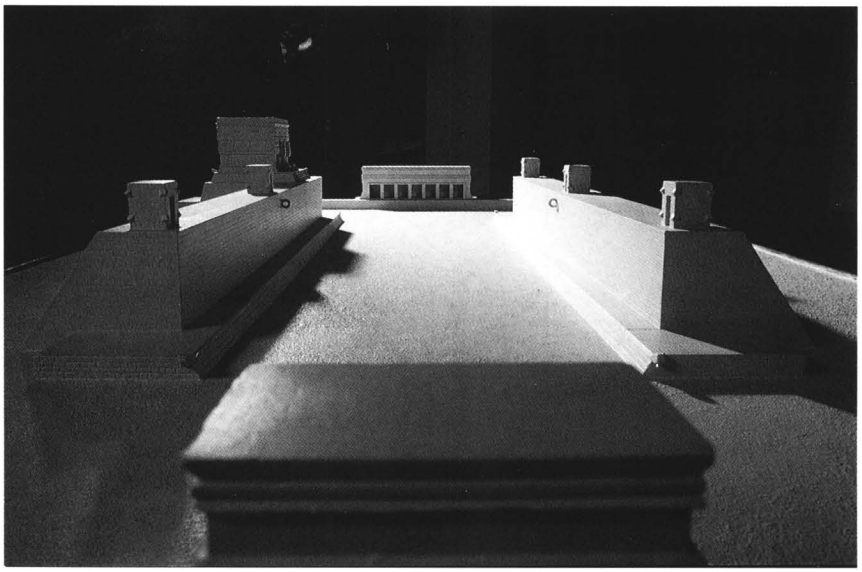
Maqueta del terreny de joc

ces contràries i conceptes antagònics, com ara la llum i l'obscuritat, el dia i la nit, el cel diürn i el nocturn, la sequera i la fertilitat, el sol i la lluna, etc. Cadascun d'aquests conceptes i forces de la natura, corresponia a les diverses divinitats astrals. El moviment de la pilota a la pista de joc es comparava amb el desplaçament del sol i els altres astres al firmament, i s'establia una relació entre la sortida i la posta del sol i dels planetes i altres estels per l'estreta escletxa de l'horitzó i el pas de la pilota per l'anella a la pista de joc.

El sacrifici per decapitació

Un altre element important, íntimament relacionat amb el joc de pilota era el sacrifici humà per decapitació. Aquest tipus de ritus es practicava des dels temps més remots a tota l'àrea cultural mesoamericana.

La prova més evident de la pràctica de la decapitació ritual dels jugadors es troba als relleus que decoren els murs laterals de la pista de joc del centre cultural d'*El Tajin* (Veracruz), i als de *Chichén Itzà* (Yucatan). També podem veure representat el mateix tipus de sacrifici a les grans esteles de *Santa Lucía Cozumalhuapa* a El Baúl (Guatemala) i al Völkerkunde Museum de Berlin-Dahlen.

La majoria dels autors creu que el personatge sacrificat devia pertànyer a l'equip perdedor, però d'altres opinen que, ben al contrari, devia ser un dels guanyadors, ja que això el convertia en un regal més honorable per a les divinitats.

En qualsevol cas, el sacrifici tenia un significat clarament relacionat amb la fecunditat de la terra. La sang que brollava del coll del decapitat era l'aliment preferit de la terra nodridora.

Aquest tipus de sacrifici perdurava encara al segle XVI; el *tlaxtli* de Tenochtitlan estava situat molt a prop del temple-piràmide principal on es practicaven els sacrificis humans més terrorífics, que consistien a obrir el cos de les víctimes a l'alçada del cor, que el sacrificador arrencava encara palpitant del cos de la víctima. Els cors de les víctimes es col·locaven després dins un gran receptacle que es trobava al peu de la piràmide. Més enllà hi havia una plataforma coberta amb bastons en punxa on es clavaven els caps dels

Jugadors d'*ulama*

sacrificats. Una mica més lluny hi havia la pista de joc on es practicava la decapitació ritual. Els caps tallats s'exhibien també a la plataforma anomenada *tzompantli*.
D'aquesta manera el cicle ritual quedava tancat.

L'origen del joc de pilota

A partir de les troballes arqueològiques, s'ha elaborat la hipòtesi que l'origen del joc de pilota hauria estat determinat per la presència d'*ulli*, o cautxú, que permetia fer les pilotes, element indispensable per a aquella mena de jocs. Concretament, s'assenyala la regió de Tabasco y el sud de Veracruz —principal productora d'aquest material— com l'àrea originària d'aquest joc.
És precisament en aquesta zona on va aparèixer el primer gran desenvolupament cultural de Mesoamèrica (1200 a 200 a.C.): el dels *olmeca* (homes de l'*ule*) creadors d'una societat molt complexa, que fou l'origen de molts dels trets que caracteritzen les altes cultures mesoamericanes posteriors.
Actualment, la cultura olmenca es considera allò que es denomina en etnohistòria la "cultura mare", ja que va ser la creadora d'avenços tecnològics i artístics i d'una estructura religiosa estretament relacionada amb l'estructura política, trets que heretarien altres cultures i que perdurarien fins el segle XVI.
Els olmeques van crear un culte a la terra important i complex, que segons alguns autors (7) tenia com a base la suposició que a l'interior de la terra hi ha una energia molt poderosa que s'expressa en el creixement de les plantes i el brollar de l'aigua, en les pedres i en les tremolors de la terra. Aquesta energia radica en un univers subterrani, alhora sagrat i perillós, al qual cal retre culte per tal d'obtenir-ne el favor i aturar les forces malignes. El joc de la pilota devia formar part d'aquest culte.
Els últims descobriments, procedents dels centres arqueològics de San Lorenzo i de La Venta, sembla que confirmen que els olmeques foren els creadors dels principals trets del ritual del joc. A La Venta s'ha assenyalat la possible existència d'una pista per a la pràctica del joc de pilota que es remuntaria a l'any 760 a.C. També en aquesta zona (Manatí, Veracruz) s'han descobert pilotes de cautxú que daten del període pre-clàssic mitjà (1200 al 600 a.C.).
La cultura olmeca es va difondre ràpidament per altres regions de Mesoamèrica, especialment per l'altiplà central, on l'any 1000 a.C. aproximadament i als encontorns de la conca del llac de Texcoco (ara dessecat) es produïren diversos focus culturals, com ara els de Tlatilco, Ticoman, El Arbolillo, etc. En les tombes d'aquests llocs són freqüents les troballes de figuretes de terra cuita que porten pilotes a les mans o sota el braç i protectors al cap, a les cames i a la cintura.
Posteriorment, a l'època anomenada clàssica, el joc de pilota va evolucionar cap a les característiques que descrivíem abans, pel que fa a les modalitats del joc i als indrets on es practicava.
Això no obstant, als inicis d'aquell període de ple desenvolupament cultural, el joc presentava aspectes força diferents dels que oferiria a partir del segle VII d.C.
La cultura més important del període clàssic inicial (0 a 600 d.C.) fou l'anomenada Teotihuacan. Aquest és el nom que donaren els asteques, més de mil anys més tard, a la impressionant ciutat —ja en runes aleshores— on destaquen dues piràmides més altes i grans que les d'Egipte.
Teotihuacan fou el focus d'una cultura caracteritzada per un nivell de creativitat extraordinari en els aspectes més diversos: social, polític, tecnològic, urbanístic, arquitectònic i artístic en general.
Encara no s'han trobat pistes per la pràctica del joc de pilota en aquesta ciu-

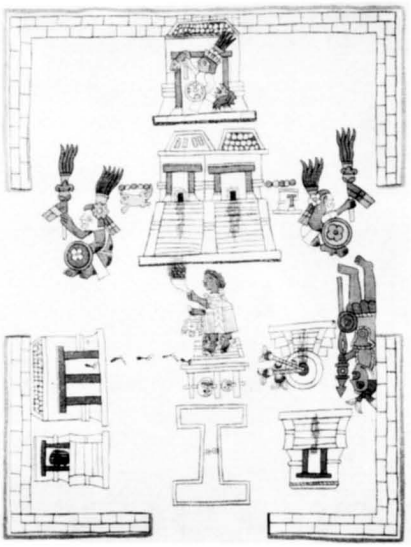

Il·lustració del Temple Major segons els informants de Sahagún, amb la piràmide d'Huitzilopochtli i Tláloc; a la part inferior es localitza la pista del joc de pilota

tat fabulosa, però, en canvi, no fa pas gaires anys, es va descobrir un marcador per al joc, molt diferent a tots els de cultures posteriors. Es tracta d'una mena de columna portàtil que s'aguantava sobre una petita plataforma i és rematada per una peça esfèrica, damunt la qual anava una anella. La peça és de pedra i és recoberta d'esplèndids motius en relleu. Hom creu que aquest tipus de marcador s'utilitzava en camps o places obertes.
Però encara tenim altres notícies sobre el joc de pilota a Teotihuacan, ja que a les magnífiques pintures murals d'un dels palaus de la ciutat, anomenat *Te-*

Representació d'un jugador de pilota. Cultura zapoteca. Procedent d'Oaxaca. Clàssic (200-900 d.C.)

Xiulet antropomorf. Cultura maia. Procedent de l'illa de Jaina (Campeche). Clàssic tardà (600-900 d. C.)

pantintla, hi trobem una escena on hi ha una colla de petits personatges jugant a pilota. El que resulta més curiós és que hi apareixen diferents modalitats del joc. Hi ha el tipus que posteriorment es difondria pertot arreu, és a dir, el que consistia a copejar la pilota amb els malucs, però també hi ha un home que copeja la pilota amb els peus, d'altres homes amb l'avantbraç i fins i tot amb una maça o bastó —en aquesta escena és evident la utilització de marcadors com el que esmentàvem abans.

En la mateixa escena hi ha un grup d'homes que subjecten un altre personatge pels braços i les cames, tal se'ls feia a les víctimes dels sacrificis; també hi podem veure caps tallats que fan pensar en el sacrifici per decapitació.

La influència de Teotihuacan va ser extraordinària i es va estendre molt més enllà de l'altiplà mexicà, fins arribar a la costa del Golf i fins i tot a l'actual Guatemala. Amb la desintegració del poder de la gran ciutat, van néixer pertot arreu centres culturals de caràcter molt divers, però que compartien uns quants trets en comú. Un d'aquests era el joc de pilota que per aquells dies (650 a 850 d.C.—epiclàssic— i 850 a 1250 d.C. —postclàssic inicial—) es caracteritzava ja per la construcció de pistes de "mamposteria" amb marcadors de pedra, la pràctica de copejar la pilota amb els malucs i el sacrifici humà per decapitació. Les primeres pistes es troben a Xochicalco i Tula, a l'altiplà mexicà, al munt Alban, d'Oaxaca, i a El Tajín, a Veracruz.

Però és al territori maia on hi ha la major diversitat tipològica i la major quantitat de construccions. El més antic i un dels més ben conservats és el de Copán (Hondures); cal destacar també els dos d'Uxmal, els de Tikal i, sobretot, el més modern, més gran, més ben conservat i més harmoniós de tots: el de *Chichén Itzà* (a Yucatan), del segle XII.

L'exposició sobre el joc de pilota al Museu Etnològic de Barcelona

El Museu Etnològic de Barcelona té una important secció dedicada a les cultures de l'Amèrica pre-colombina. És per aquest motiu que l'any passat, i amb motiu de la commemoració del cinquè centenari de la trobada entre el vell i el nou món i de la celebració dels Jocs Olímpics a Barcelona, ens va semblar oportú presentar a les sales del museu una exposició que tingués relació amb els dos esdeveniments. El tema que vam considerarem més adient fou el del joc de pilota al Mèxic pre-colombí.

Jugador de pilota trobat a Jaina, Campeche, Mèxic

Jugador de pilota trobat a Jaina, Campeche, Mèxic

El Museu, però, no disposava de peces significatives relacionades amb aquest tema; és per això que aquestes es van demanar al Museo Nacional de Antropología de México, que ens va facilitar una generosa ajuda i un ampli recolzament.

Per a l'exposició es va editar un catàleg on es recullen les dades més actualitzades sobre els jocs; és editat en català-anglès i en castellà-anglès. En el transcurs de l'exposició, que es va poder veure des del 16 de juliol fins al 30 d'octubre, els visitants van tenir l'oportunitat de contemplar un vídeo, obra del realitzador mexicà Roberto Rochin, en el qual es podien veure aspectes de les grans ciutats arqueològiques i, sobretot, dels camps de joc, com també dels jocs de pilota relacionats amb l'antic *ulama* que encara practiquen els indígenes mexicans.

Notes

(1) *Ulli* és el nom, en llengua nahua, de l'hule, més conegut entre nosaltres amb el nom que se li dóna al Brasil: *cautxú*.

(2) Torquemada.

(3) Motolínia.

(4) Es denomina *Mesoamèrica* l'àrea cultural formada per Mèxic, la península del Yucatan, Guatemala, Belize i part d'Hondures i El Salvador.

(5) Descripció de la ciutat i la província de Tlaxcala.

(6) Relació geogràfica del poble de Tecaltiche.

(7) Marcia Castro Leal, *El juego de pelota en la Costa del Golfo, Inicio y culminación del rito*.

Javier Olivera Betrán,
Professor titular d'Història i Sistemes de l'Educació Física i l'Esport, INEFC-Lleida.

REFLEXIONS SOBRE L'ORIGEN DE L'ESPORT*

Resum

¿Quin tipus de procés històric ens porta a considera actualment una activitat com l'esport, quan anteriorment havia estat treball, després una diversió festiva, a continuació un joc ocasional, després es reconverteix en una ocasió de joc, utilitzant-se amb posterioritat com a mitjà pedagògic per, finalment, generar les seves pròpies i genuïnes institucions?
A través d'aquest treball, intentarem aproximar-nos a aquesta qüestió, en allò que podríem anomenar la història de l'esport. La feina és dura i conflictiva, ja que l'esport és un dels comportaments que utilitza símbols més notables de la nostra època i sobre el qual s'ha fet multitud de consideracions des dels diversos àmbits de la nostra societat. D'aquesta manera, científics, intel·lectuals, periodistes, tècnics, polítics, eclesiàstics i el públic en general opinen amb profusió i fins i tot amb passió sobre l'esport. L'esport s'ha convertit en la nostra època en un tema total, al qual poden accedir tots els estrats i sectors de la població.
D'aquesta manera, no podríem desxifrar correctament les claus del període contemporani sense estudiar la simbologia, la natura i l'arrelament profund sòcio-històric del fenomen més genuí i universal dels nostres temps: l'esport. Per tal de conèixer la nostre època és necessari conèixer la significació i la trajectòria històrica de l'esport en la nostra societat, ja que aquesta activitat no planificada amb anterioritat i que es genera per una barrera d'atzar i de necessitat als principis de la nostra era, s'ha convertit per dret propi en l'activitat més emblemàtica dels nostres temps.

***Paraules clau*: esport, origen, història, *public school*, club, JJ.OO., *fair play*, *gentlemen*.**

Introducció

L'esport és una pràctica humana tan significativa en la nostra època com poden ser les revolucions, el proletariat, els sindicats o la tecnologia moderna que emana de la ciència. Només la música ha representat un fenomen sociològic equiparable a l'esport, tot i que de dimensions i natura diferents. En altres èpoques de la història també es varen produir fets emblemàtics que varen donar caràcter i personalitat a aquells períodes. Així doncs, els descobriments geogràfics i la revolució newtoniana de l'era moderna, el profund sentiment religiós a l'occident medieval, els Jocs Panhel·lènics i el circ romà de l'antiguitat, el sentit de la mort i la vida eterna de la civilització egípcia, la importància i la utilitat del cavall i del ferro a les primeres civilitzacions urbanes o el sentit, la màgia i el valor del foc entre els homes prehistòrics. Tots aquests fets varen deixar senyal i personalitat a cadascun dels períodes històrics considerats, de tal manera que si aquestes i altres activitats no s'haguessin produït de la manera que es van produir, avui no parlaríem de l'esport.

Definirem els problemes epistemològics que concorren en una història de l'esport i que determinen en gran mesura l'anàlisi del seu origen, i centrarem la qüestió. A continuació presentarem els corrents historiogràfics que expliquen de forma diferencial l'origen i el desenvolupament de l'esport, els abordarem i prendrem una posició; per fer-ho ens servirà d'exemple un estudi comparatiu entre els Jocs Panhel·lènics i els JJ.OO. actuals, amb l'objectiu primordial d'aclarir el polèmic debat. Finalment estudiarem, a través de la teoria dels processos de civilització, les vicissituds que emmarquen el naixement de l'esport a l'Anglaterra del divuit. Tot i això, començarem pel principi: realitzar una prospecció històrica de la paraula en sí, és a dir, l'etimologia.

Etimologia de la paraula "esport"

El primer origen del qual tenim constància escrita del terme "esport" apareix en llengua provençal. En un poema de Guillem VII d'Aquitània (1071-1127) trobem la paraula *deport* amb el sentit de diversió; aquest substantiu i el verb *se deporter* s'interpreten invariablement en el sentit de diversió, oci, passatemps agradable.
A Anglaterra es va començar a utilitzar el terme *disport* per denominar a un nombre divers de passatemps i entreteniments. En *A survey of London*, escrit a finals del segle XVI i publicat per primera vegada l'any 1603, apareix en diverses ocasions el terme *disport* amb aquest sentit. Amb el temps, la paraula *sport*, que deriva del primer terme *disport*, es va generalitzar com a terme tècnic per designar formes de recreació en les quals l'exercici físic

(*) Aquesta ponència va ser presentada al Congrés Nacional d'AEISAD (Asociación Española de Investigación Social aplicada al Deporte) el 23-24 d'octubre de 1992 a Burriana (Castelló).

exercia un paper fonamental (N. Elias, 1992). Aquest terme fou adoptat de manera generalitzada en altres estats per designar aquest tipus de passatemps. Així doncs, el futbol —*soccer* entre la classe popular d'Anglaterra—, les curses de cavalls, la boxa, el tennis, la caça de guilles, el rem, el criquet, el rugby —*rugger* en forma col·loquial—, l'atletisme, etc. són coneguts com a *sports* en els països de nova implantació.

A Espanya, la forma verbal *deportarse* apareix per primera vegada en el *Cantar del Mio Cid*, que data de 1140. En aquesta obra el terme s'interpreta en el sentit de divertir-se. La forma *deportar*, que establiria una relació de parella amb *depuerto* en el sentit de joc, diversió, etc., va caure de sobte en desús, essent substituïda per aquesta última que apareix durant tot el segle XIII amb la significació genèrica de diversió, entreteniment. La paraula *depuerto* desapareix a finals d'aquest segle i és substituït als voltants de 1440 pel terme actual *esport* que és un provençalisme derivat de *deport* amb la mateixa significació.

A partir d'aquesta data, el terme apareix i desapareix capriciosament en la llengua literària, fins que a finals del segle XIX s'imposa com un plagi semàntic de l'anglès *sport*, obtenint en la nostra llengua actual una doble natura: des del pla de l'expressió, *esport* és un cultisme —és la mateixa forma dels segles XV i XVI—, però des del plà del contingut és un estrangerisme, ja que és un plagi semàntic de l'anglès *sport* amb la significació de "recreació, passatemps, plaer, diversió o exercici físic, generalment a l'aire lliure" tal com el defineix de forma incompleta el Diccionari de la Reial Acadèmia de la Llengua Espanyola en la seva edició de 1970.

La paraula anglesa *sport* deriva de la francesa *desport*, que en l'idioma gal antic tenia la significació precisa de passatemps, diversió, plaer, afició, passió. Tot i això, tal com assenyalàvem abans, el primer origen conegut d'aquest terme contemporani és el terme *deport* en l'idioma provençal antic, essent també precedents d'aquella forma les expressions *deportarse* en castellà i *disporto* en italià. L'*sport* representava el naixement del moviment esportiu anglès del segle XIX que varen desenvolupar els alumnes de les *public schools* angleses, organitzant, reglamentant, sistematitzant, en resum civilitzant els jocs tradicionals, convertint-los per iniciativa pròpia en els esports de la nostra era. Els educadors, com ara Thomas Arnold al capdavant (1795-1842), que durant els seus darrers 12 anys va ser director del Public School de Rugby, descobreixen el valor pedagògic de l'esport competitiu organitzat i implantat a les escoles pels seus propis alumnes, i revaloritzen d'aquesta manera el significat de la paraula esport. Amb el ressorgiment de la idea olímpica i l'organització dels jocs olímpics, el concepte i la praxis de l'*esport* es varen interrelacionar definitivament.

Per tant, el contingut semàntic de la paraula *esport* es fonamenta des de la primera etapa fins a finals del segle XIX en la pertinència constant del tret "recreació", mentre que en l'etapa final —segle XX— gira al voltant del senema "activitat competitiva amb exercici físic i que es porta a terme amb esportivitat". Això no obstant, el terme *esport* no només funciona com a senema agrupant diverses unitats de significació (semes), sinó que alhora funciona com un arxisenema, és a dir, que conforma al seu voltant un conjunt de trets comuns a diversos senemes: exercici físic, competició, recreació, joc, pilota, futbol, etc.

Si a nivell etimològic el terme esport presenta una història rica en canvis, amb diverses significacions i formes diverses en els diferents països de l'oest europeu, actualment i de la pròpia complexitat de l'arxisenema esport sorgeixen precisament determinats obstacles per centrar i definir la gènesi de l'esport i això afecta el procés de delimitació d'una història autèntica i rigorosa de l'esport, ja que del seu propi significat en poden sortir variacions diverses i variades.

Problemes epistemològics al voltant de l'història de l'esport

És precisament en l'enorme polisèmia del terme on rau la primera gran dificultat per trobar una història racional de l'esport. El caràcter espontani i universal de les pràctiques esportives i l'enorme popularitat del terme entre la població genera un us i abús d'aquest, de tal manera que qualsevol pràctica corporal és immediatament identificada com a esport.

Per altra banda, no hi ha una teoria de l'esport que resolgui els problemes epistemològics propis d'aquest concepte planetari que desborda la seva pròpia significació. Durant molt de temps l'esport no ha estat ben considerat per la classe docent i directiva del sistema escolar i el seu desenvolupament s'ha produït preferentment en la societat civil. No és estrany doncs, que aquest fenomen no hagi estat objecte d'estudi i es trobi al marge de l'interès de la intel·lectualitat i dels investigadors de les diverses disciplines científiques, a part d'algunes excepcions.

D'una manera general, les institucions consagrades a la formació de professors d'educació física són les que s'han ocupat de desenvolupar una història de les activitats físiques, si be molt sovint els moviments gimnàstics i l'educació física es converteixen en el seu fil conductor. A partir d'aquest esquema, l'esport és tractat com un contingut específic de l'educació física, "el corrent esportiu", un dels continguts específics de l'educació física moderna, la qual no cessa de créixer en importància i complexitat fins anul·lar les altres.

Per tant, és imprescindible la necessitat d'abordar una autèntica història de l'esport, considerat com un símbol cultural dels nostres dies. Aquesta història ha d'estar perfectament em-

marcada en una història de la cultura. Tot i això, per tal d'arribar fins aquí cal establir les relacions que han d'existir entre ambdues, ja que l'esport, en tant que objecte i realitat profundament unida a la cultura, es defineix a partir de les grans significacions dominants de l'experiència esportiva vivenciada.

La història de l'esport pertany al domini de la història actual, que s'oposa i substitueix el concepte d'història tradicional. En el marc de la història actual, l'objecte d'estudi es constitueix en funció dels fets estudiats, que es construeixen a partir del treball de l'historiador que els reté i els delimita. El mètode que utilitza està basat en l'explicació; és a dir, pretén construir el sentit històric de les dades estudiades, interpretant els fets històrics en el seu context. L'història de l'esport actual s'ha de treballar per talls per tal que considerar millor la realitat que estudia en el context al qual pertany, allunyant-se tant com sigui possible d'aquella altra història exhaustiva de fets i dates, marcada per les proeses dels grans homes, conduïda per una línia de continuïtat que ens transporta des d'uns orígens idíl·lics i romàntics fins als nostres dies, essent el present la resposta inel·ludible d'un procés històric creixent que no té final.

A aquesta història tradicional de l'esport, dominada per la continuïtat, l'exhaustivitat i l'objectivitat a ultrança, se li oposa la història actual de l'esport, on l'historiador delimita el camp d'acció, construeix els fets i estableix una cronologia precisa i característica de l'objecte d'estudi. En aquest procés, l'historiador no pretén ser objectiu a tot risc, sinó que en té prou amb ser honest.

La història de l'esport, com a part de la història de la cultura, pertany a una història de les idees, a una història de les mentalitats i a una història social. L'anàlisi de les idees, de les mentalitats i dels determinismes socials permet tractar els elements constitutius de l'esport en un moment de la seva història, incloent-los en el complex sistema de relacions d'on s'obté el sentit històric del procés estudiat. Aquest sistema permet evitar els errors que es podrien cometre prenent les dades al peu de la lletra i com a entitats aïllades. El model metodològic que permet descobrir l'estat d'un sistema —esportiu, en aquest cas—en un moment donat, procedint al seu estudi a través d'un tall, resulta particularment fecund per a l'estudi de l'esport com a realitat històrica entroncada en el seu context. Tot i això, aquest model no resol el problema del pas d'un estat del sistema a un altre i, en conseqüència, la construcció del temps propi de la història de les pràctiques esportives.

La història de l'esport té els mateixos problemes que la història de l'educació física. Cal, en primer lloc, definir el seu objecte per tal d'evitar els problemes de l'anacronisme, incidint sobre les causes principals que graviten al seu entorn. En segon lloc, cal construir una cronologia específica que permeti il·lustrar l'alternança dels períodes d'estabilitat i de transformació, en el joc de causes i efectes. La identitat de la paraula, com ja hem pogut veure en la rica història de la paraula, emmascara a vegades grans diferències en el nivell de les realitats que designa, cosa que constitueix un obstacle seriós que cal superar.

En aquesta mateixa línia que abans apuntàvem, cal considerar per a cada etapa important del procés històric de l'esport, el sistema de relacions en què es troba immers: el context geogràfic, el concepte de treball i les relacions laborals existents, les concepcions ideològiques i les pràctiques en l'educació de l'època, el concepte i la utilització del cos, les maneres de fer la guerra, les diversions i les pràctiques lúdiques en general. A aquestes qüestions n'hi podríem afegir d'altres, com ara el tipus de subsistència i la infrastructura econòmica, el paper i el desenvolupament de la tècnica, la influència religiosa i ideològica i l'estructura sòcio-política existent en aquest àmbit.

En una paraula, l'espai de l'esport no és un univers tancat en ell mateix, sinó que està inserit en un univers de pràctiques i consums també estructurats i constituïts en sistemes. És cert que l'espai de les pràctiques esportives és un espai relativament autònom, però cal ressaltar que aquestes activitats no es poden estudiar de manera independent dels costums alimentaris o del consum de l'oci en general, entre altres qüestions (P. Bourdieu, 1988).

Teories sobre l'origen de l'esport

Si considerem esport els agons grecs que se celebraven en els Jocs Panhel·lènics, les competicions d'hípica de la civilització bizantina, les justes i els torneigs medievals, els jocs de pilota precolombins o determinats passatemps lúdics dels ciutadans de l'era industrial, podem caure en el risc de voler trobar més similituds de les que hi ha en aquest tipus de pràctiques, tenint en compte la gran distància històrica que separa cadascuna d'aquestes activitats, així com el context en el qual es trobaven immergides.

Cada moment històric representa un sistema de relacions coherent, on es sobreposen els plans que hem considerat abans, de tal manera que cada pràctica competitiva considerada és perfectament inserida en el teixit social al qual pertany, o be emana precisament d'aquest teixit i representa un conjunt de valors, símbols i tradicions que harmonitzen perfectament amb la cosmovisió d'aquest grups social. En resum, formen part activa de la cultura de cadascuna d'aquestes civilitzacions i per tant, resulten un component decisiu en la configuració i el manteniment de l'unitat de cada grup.

Hi ha una línia historiogràfica de l'esport que el situa als principis de la civilització humana, situant-lo gairebé com un fet o esdeveniment natural.

Aquests autors inscriuen el seu origen en el propi home, de manera que tota competició ritual portada a terme pels diversos grups socials en les primeres èpoques es consideren com a pràctiques esportives. L'esport es converteix d'aquesta manera en un fenomen natural, és a dir, carregat d'història (Ch. Pociello, 1981) que partint des dels primers temps de l'home arriba fins als nostres dies, enriquit pels seus propis adeptes i consumidors, de significacions emocionals plenes de símbols, i de múltiples formes en base a les diferents aportacions de les variades civilitzacions que han poblat el nostre planeta al llarg de la nostra història.

Autors com ara els alemanys, Carl Diem (1966), U. Popplow (1973), Gerhard Lukas (1973), F. Eppensteiner (1973), H. Ueberhorst (1973), W. Decker (1975), K. Weis (1979); els francesos J.J. Jusserand (1910), Henri-Irenne Marrou (1948), Jean Le Floc'hmoan (1966), Bernard Gillet (1971), Bernard Jeu (1988); els anglosaxons E. Norman Gardiner (1930), H. A. Harris (1972), R. Mandell (1986), K. Blanchard i A. Cheska (1986); els espanyols A. Vilá i L. Meléndez (944), J.M. Cagigal (1957), Miguel Piernavieja (1966), Pablo Piernavieja (1977) i altres historiadors en altres llengües i d'altres latituds promouen a través de les seves obres, articles i conferències aquesta tesi.

Per altra banda, hi ha un altre grup d'autors que s'oposen a les tesis historicistes de l'esport que defensen els autors mencionats abans, i afirmen que el naixement i l'evolució de l'esport està estretament relacionat amb l'era del progrés industrial capitalista que apareix inicialment a Anglaterra a finals del segle XVIII. Johan Huizinga (1938), Peter McInotsh (1952), M. Bouet (1968), Norbert Elias (1986), Eric Dunning (1988), H. Eichberg (1974), A. Guttmann (1978), C. Pociello (1981), Bero Rigauer (1981), J. Ulmann (1982), J.M. Brohm (1982), J. Hargreaves (1982), G. Vigarello (1988), P. Parlebas (1988), F. Lagardera (1990), J.I. Barbero (1990) i altres autors representen una mostra sòlida i rigorosa d'aquesta posició al voltant de la genealogia de l'esport del divuit, si bé les posicions respectives difereixen dels determinismes que incideixen bàsicament en el naixement i el desenvolupament de l'esport, així com en la construcció de la cronologia específica.

L'esport, segons aquesta tesi, és un fenomen social i un símbol cultural de primera magnitud, característic de les societats contemporànies urbanes i industrials. Tanmateix, tot i que des d'una perspectiva sòcio-històrica no es pot considerar com a esport les diverses manifestacions institucionalitzades que es varen produir en determinats moments històrics, previs a aquesta època, aquestes constitueixen les primeres activitats que han donat origen a l'esport modern, actuant com a font d'inspiració en la gestació del fenomen del nostre temps. Ens referim a les pràctiques de la boxa, la lluita, les carreres i els diversos jocs de pilota de les primeres civilitzacions urbanes a Mesopotàmia, Egipte, l'India i la Xina.

Més endavant, altres civilitzacions varen perfeccionar les pràctiques anteriors i formen la base per al desenvolupament posterior de l'esport modern. En aquest sentit ens trobem amb els Jocs Panhel·lènics a l'antiga Grècia, els Jocs Celtes a les Illes Britàniques, les justes i els tornejos medievals, les carreres de cavalls a l'hipòdrom bizantí, el joc de pilota percolombí, el calcio florentí, etc. Fins que trobem a Anglaterra, als principis de la revolució industrial, un producte genuïnament contemporani: l'esport, que apareix en perfecta simbiosi amb la nova era que s'iniciava en aquells moments. Per tot això, no podem considerar esports tots aquells precedents, ja que es tractava de jocs i competicions rituals l'única funció social de les quals era molt diferent en cadascuna d'aquestes societats i, naturalment, molt diferent de la que correspon a l'esport contemporani de la nostra època.

Paral·lelismes i diferències entre els Jocs Panhel·lènics i els Jocs Olímpics moderns. Vers una anàlisi interpretativo-comparativa de l'origen i la naturalesa de l'esport

Resulta freqüent encara la consideració idíl·lica i exemplar dels Jocs Panhel·lènics, entre ells els Jocs Olímpics, sens dubte els més famosos de l'antiguitat clàssica i que es presenten com el gran paradigma de l'esport modern, a més de constituir, per un nucli important d'autors, el primer origen de l'esport institucionalitzat. Nombrosos i rellevants historiadors de la nostra època mostren una gran inclinació a minimitzar les diferències i a exagerar les similituds entre els antics agons grecs i l'esport actual. Exminant amb detall les característiques d'una manifestació similar com poden ser els JJ.OO. de l'era contemporània, podem observar que hi ha diferències notables que cal determinar. Analitzant els diversos aspectes que caracteritzen a cada manifestació i presentant tots dos esdeveniments en èpoques diferents, com a paradigmes representatius de cadascuna de les teories i els seus autors respectius, podrem discernir amb prou claredat l'espinós tema de l'origen, la naturalesa el desenvolupament de l'esport.

Per fer una anàlisi comparativa sobre els Jocs Olímpics Panhel·lènics de l'antiguitat i els Jocs Olímpics moderns hem de tenir present el contingut bàsic de totes dues celebracions. Els primers presentaven proves de diversos tipus, que els grecs antics denominaven agons i que podríem classificar en agons físics (atlètics, luctatoris, bèl·lics i hípics), agons musicals i agons culturals (poesia, declamació, retòrica, teatre, etc.). Aquestes proves estaven perfectament unides al programa com un tot unitari que constituïa la festa quadriennal (Jocs de Delfos i Jocs d'Olim-

pia) o biennal (Jocs de Nemea i Jocs d'Istmia). Els JJ.OO. moderns tenen programades unes jornades culturals que constitueixen un autèntic apèndix dels programa esportiu i una reminiscència del passat, ja que el seu desenvolupament passa gairebé del tot desapercebut pel gran públic i els mitjans de comunicació social.

Des del meu punt de vista, aquí hi ha una de les grans diferències entre els Jocs d'ahir i els d'avui, l'esport. Aquest és un producte de la nostra època que sorgeix en un context molt determinat, occidental, industrial i urbà, i que representa uns valors molt precisos, plenament vigents en la nostra civilització actual, on l'oci és la característica més notable —se l'ha arribat a anomenar civilització de l'oci—, i l'esport l'oferta d'oci més utilitzada entre la gran massa de la població.

No podem dir amb rigor que els agons físics dels antics Jocs Panhel·lènics constituïen un esport ja que la civilització a la qual pertanyien aquests Jocs estava emmarcada en un altre context històric, amb els seus paràmetres socials, econòmics, filosòfics, polítics, culturals i religiosos. Els Jocs antics tenien una gran fama i prestigi per la societat de la seva època perquè eren unes manifestacions de caràcter religiós que reunien els personatges més notables de l'antiga Hèlade i varen arribar a ser l'esdeveniment social i polític més important del seu temps. Els Jocs es van convertir a més en la festa major de tot el poble grec, estructurats en *polis* —ciutats estat— i molt dividits políticament, en esdeveniments com aquest es reflectien i es representaven les activitats més notables de la seva civilització, activitats quotidianes que formaven part de la seva educació.

Si fem un estudi detallat de cadascuna de les societats, determinant les característiques dels agons i l'esport com a continguts bàsics de les diferents cultures de la civilització clàssica grega i en la nostra civilització contemporània, detectarem amb precisió les diferències entre aquestes pràctiques corporals. Totes dues estan interaccionades, essent la primera la que precedeix i marca el model del que serà més endavant l'esport espectacle, però que constitueixen activitats clarament diferenciades, tot i que cadascuna està perfectament contextualitzada en el seu entorn sòcio-cultural i, per tant, pertany a la mentalitat del seu moment històric.

A partir del supòsit que tots dos productes culturals, els agons físics i l'esport fossin similars, hem d'admetre el fet que totes dues activitats es donen, com a mínim, en un interregne de 1.503 anys de diferència (393 d.C., any de l'abolició dels Jocs Panhel·lènics, al 1896 d.C., primera olimpíada moderna) i, naturalment, en un context ben diferenciat. El tipus de subsistència, l'estructura sòcio-política, les idees filosòfiques i religioses, les mentalitats, el concepte de cos, la tecnologia, l'educació i la valoració del temps lliure són diametralment diferents en totes dues celebracions.

Una en plena civilització clàssica, ubicades en seus fixes en el territori de la Grècia actual, en una societat esclavista amb restricció en la participació, per als grecs lliures de sexe masculí, que eren seleccionats en funció de la seva qualitat estètica i el rendiment per competir en un elenc de proves molt determinat, totes de caràcter individual. Es competia en honor dels déus comuns, Zeus, Apol·lo, Posidó i en honor també de la pròpia *polis*, fins arribar a l'extenuació i la mort si calia; la victòria no era important per l'honor dels participants ja que aquesta era designi dels déus, només es mesurava el caràcter, el coratge i la noblesa d'esperit posada en joc en la competició.

Les altres, que en plena civilització de l'oci són universals i representen el fenomen social més important de la nostra època, es celebren amb la mateixa periodicitat i els mitjans de comunicació social porten a tots els racons del planeta els esdeveniments que s'hi produeixen. Participen en la seva organització (COI) la majoria dels països de la terra, les seus de celebració dels JJ.OO. són diferents en funció de l'oferta que presentin, ja que els JJ.OO. pertanyen al món (segons paraules de .A. Samaranch, president del COI, en una entrevista que va concedir a la revista *Fortuna Sports*, el gener de 1992). Als atletes que han de competir se'ls selecciona en funció de les seves marques i no hi ha cap mena de discriminació per la raça, el sexe, la religió o la ideologia.

Les nombroses proves són de caràcter individual i per equips i es distribueixen entre els 25 esports del programa olímpic i 3 del programa d'esports d'exhibició; tot això afavoreix la participació creixent d'atletes, que oscil·la al voltant dels 10.000. La victòria es magnifica i es competeix per guanyar per sobre de qualsevol altre objectiu, amb la finalitat d'obtenir recompenses econòmiques i prestigi social, representant alhora la seva pàtria, la seva raça, la seva bandera i la seva ideologia.

Els Jocs Panhel·lènics i els JJ.OO. moderns representen una dramatització del conflicte, els primers amb ànim de rendir un homenatge als seus déus comuns i els altres amb ànim "...de rendir homenatge a l'arribada successiva de les noves generacions..." (Pierre de Coubertin, 1935) com a festa universal per tal d'assolir la pau i la concòrdia entre tots els pobles del món, segons paraules de Pierre de Coubertin.

Els objectius concrets i individuals dels atletes en els Jocs de l'Antiguitat eren l'estètica, el rendiment en el desenvolupament dels agons i el fet d'obtenir un bon nivell de preparació higiènico-físico-militar que li permetessin sobreviure en uns temps de gran inseguretat, la vida dels quals depenia molt sovint de les habilitats i la fortalesa del seu cos. Malgrat tot, a *La República* de Plató, i parlant l'autor en boca de Sòcrates, el seu mestre, ja es criticaven els excessos competitius que s'observaven en el desenvolupament dels agons en els antics Jocs Hel·lènics.

Als JJ.OO. moderns, per l'esportista guanyar està per sobre de tot i per tant busca el rendiment com a objectiu fonamental, en detriment del cànon de bellesa i de salut. L'esport d'alta competició, propi dels JJ.OO. no tramet un model de salut, sinó que busca la victòria a ultrança, castigant amb un excés d'entrenament el propi cos, robotitzant les seves conductes tècniques i servintse a vegades d'estímuls artificials (fàrmacs, recursos biològics, estrès psíquic, etc.) per tal d'obtenir el màxim rendiment.

Tots dos esdeveniments representen la cultura del narcissisme que a l'antiguitat es reflectia en el nu dels atletes que participaven en els diversos agons i en els cànons de bellesa grecs, amb les seves mesures ideals i la construcció de boniques estàtues dels guanyadors grecs, nus, que quedaven erigides al recinte sagrat per honor i glòria dels Jocs i com a record per a la posteritat. Als JJ.OO. actuals, l'esport representa perfectament la cultura del narcissisme, que és la cultura avançada del món occidental postindustrial, els esportistes són immortalitzats per la fotografia, el video, la televisió i el cinema; ens trobem a la civilització de la imatge i la comunicació àudio-visual, a través de la qual es trameten signes, símbols i valors.

Tots dos esdeveniments representen autèntics fenòmens socials, holístics; és a dir, totalment integrats en els seus contextos respectius, on participen totes les institucions socials de cada civilització. Tots dos constitueixen una fàbrica de producció de noves celebritats. Els agons i l'esport suposen igualment una dramatització del conflicte, on no hi ha un enfrontament directe entre els rivals, no es tracta de liquidar l'adversari, sinó que resulta que és un obstacle per obtenir l'èxit tan desitjat. Els antics atletes grecs i els esportistes de la nostra època són un producte de la cultura i no de la naturalesa, és per això que a voltes es produeixen desequilibris biològics a través d'aquestes pràctiques culturals.

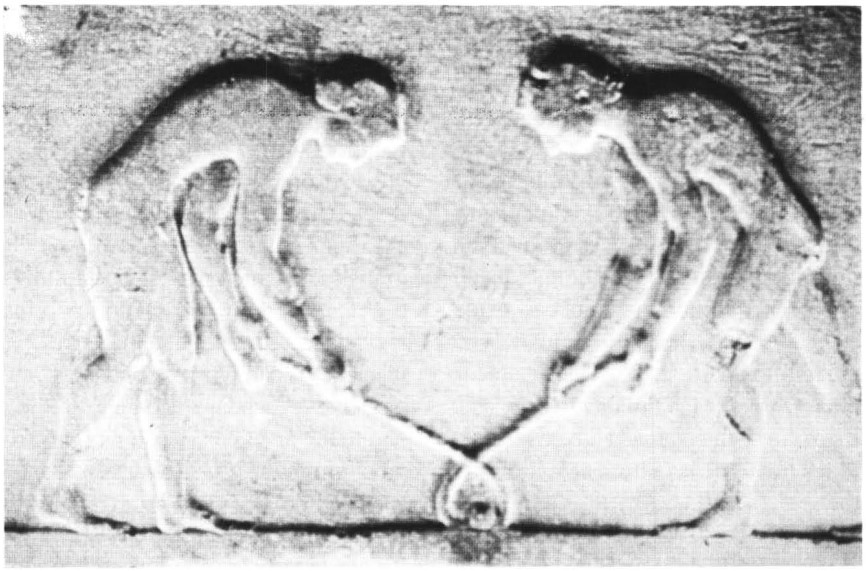

El *keretizien* és un joc grec que es practicava ja al segle VI a.C. a les antigues polis hel·lèniques. A la imatge, que data de l'any 510 a.C., s'observa dos jugadors en acció, una posició que ens recorda extraordinàriament la jugada inicial de l'hoquei actual

Tant els Jocs Panhel·lènics com els JJ.OO. produeixen herois, no són herois totals, sinó herois especialitzats en les seves disciplines respectives; en totes dues celebracions els atletes simbolitzen el poder i la força i la seva pràctica és una ostentació de poder davant dels espectadors. A la Grècia clàssica i en la nostra civilització actual, la pràctica exclusiva dels diversos agons o del propi esport està reservada a les classes més acabalades, és a dir, a la classe ociosa. No és per res que la societat esclavista de les polis gregues i la nostra civilització de l'oci permeten a les classes més privilegiades el temps, els mitjans i la preparació suficients per obtenir l'èxit als estadis. A l'arena dels estadis i a les pistes esportives es van formant les classes dirigents que aviat regiran el destí de tota la comunitat.

A la Grècia clàssica hi ha un concepte unitari del cos; allí no hi apareix clara la diferència entre l'ànima i el cos, com passarà més endavant amb els filòsofs grecs, principalment Plató i Aristòtil amb el seu dualisme que consolidarà i difondrà el cristianisme.

A Esparta s'accentua el caràcter militar dels exercicis físics i des de molt aviat s'inculcarà als ciutadans la necessitat d'enfortir-se i de preparar-se físicament, fins i tot amb pràctiques violentes, amb l'objectiu de servir i defensar la pàtria. En el concepte d'estat comunista i totalitari. A Atenes, l'altre gran model, s'inicia una valoració del cos com a valor estètic; els exercicis seran un mitjà per assolir l'equilibri i l'harmonia en el desenvolupament de l'home i no la fortalesa amb finalitats militars. Les pràctiques físiques buscaven l'ideal suprem dels atenencs, la *kalokagatia* o síntesi de la bellesa —*kalos*— i del que és bo —*agatos*—. Existia un autèntic culte a la bellesa física unida a les virtuts intel·lectuals i morals; el model formatiu dominant suposava que l'elegància del cos garantia l'harmonia interior i a l'inversa; és per això que en els primers temps l'ideal educatiu el constituïa el bon atleta i bona part de l'educació es portava a terme a través de la pràctica dels agons.

En la nostra època assistim a una recuperació del cos, a una autèntica ressurrecció de la carn; apareixen una colla de pedagogies d'alliberament del cos que sorgeixen d'una concepció bàsicament naturalista de l'home i posen tot l'èmfasi en el cos, considerant l'esperit com un apèndix del cos, és el "dualisme invertit". (En l'àmbit cultural dues

corrents ideològiques han tingut una importància especial en aquesta recuperació del cos: la contracultura juvenil de la dècada dels seixanta i l'ideologia feminista, que no és independent de l'anterior. Aquests dos corrents i d'altres, convergeixen en la revolució cultural del Maig del 68, on es produeix la revolta del cos.) L'esport col·labora en el procés d'alliberament del cos ja que en el moment de néixer l'estatus del cos era mínim i participa en l'idea de recuperar la imatge i la ritualització del cos. Es passa d'un cos fosc a un cos triomfant a través de la cultura del narcissisme.

Però el concepte del cos a l'Antiga Grècia era diferent del concepte del cos que tenim actualment. En aquella època, era imprescindible tenir un cos fort i hàbil per la pròpia supervivència, en uns temps on hi havia una autèntica inseguretat i la pròpia vida depenia d'un mateix, ja que l'estat no es responsabilitzava de perseguir i castigar l'homicida social, tal com passa en la nostra societat. Per altra banda, les guerres freqüents obligaven els ciutadans a enrolar-se al exèrcits de les polis respectives amb l'objectiu de salvaguardar els seus interessos i defensar l'honor i l'independència de la seva ciutat, de la seva gent. Les pràctiques corporals eren imprescindibles per tal d'aconseguir una educació correcta, on el cos gaudia d'un alt estatus i, sobretot, per aconseguir un *ethos* guerrer, totalment imprescindible per la seva supervivència (l'*ethos* grec assegurava de sobres la supervivència i el domini dels seus ciutadans sobre els esclaus, estrangers i altres dominats).

Producte de tot el que hem anat dient, observem que entre els grecs el fet de posseir un cos fort, harmònic i bell era de vital importància per ocupar càrrecs de comandament i responsabilitat, de la mateixa manera que en la nostra societat calen habilitats de gestió i intel·ligència per acomplir les mateixes funcions. No és estrany doncs, que els Jocs Panhel·lènics, que són el reflex i l'aparador de tota la diversitat hel·lènica de la seva època, consideri fonamental en els seus respectius programes els agons corporals, en la seva expressió màxima i total, nus i a ple rendiment.

De fet, els homes que demostraven força física, agilitat, coratge, resistència i, per tant, havien triomfat en els grans jocs, tenien moltes possibilitats d'obtenir una posició social i política elevada a la seva ciutat natal. Amb freqüència, els participants en els Jocs Panhel·lènics procedien de bones famílies, ja que la participació en aquests festivals implicava un entrenament llarg i car que només es podien permetre les persones adinerades.

Finalment és important destacar com a diferència notable entre la nostra civilització i l'hel·lènica, el nivell de violència que tolerava la societat. En el nostre entorn, els combats de boxa o l'enfrontament de lluita lliure generen generalment moltes crítiques a favor de l'integritat dels contrincants i repulsió a la seva pràctica. Malgrat tot, els agons luctatoris dels Jocs de l'antiguitat, permetien un grau de violència molt més elevat que el que admeten les nostres regles de les especialitats de boxa o lluita lliure, els equivalents dels quals eren el pugilat (en el pugilat antic no hi havia categories en funció del pes i era ben diferent de la boxa actual, que és molt més racional i reglamentat i, malgrat tot, la nostra societat el considera com una pràctica brutal i decadent que hauria de desaparèixer) i el Pancraci (era un dels agons més populars dels antics jocs. Era una lluita gairebé total, cruel, en la qual es permetia esgarrapar, fractura, luxar, donar cops de puny, cops de peu, cops de cap, estrangular, no hi havia limitació temporal i el combat s'acabava quan un dels contendents es retirava o moria).

Per altra banda, lluny de constituir un fet aïllat, el grau més elevat de violència física dels Jocs Panhel·lènics corresponia a les formes específiques d'organització de la societat grega. Podríem pensar que la formació de l'estat, la formació de la consciència moral, així com el nivell de violència física admissible, i el marge de repugnància a utilitzar-la o enfrontar-s'hi, són diferents i mantenen relacions específiques segons els diferents estadis de desenvolupament de les societats.

En definitiva, a través dels agons, en els Jocs Panhel·lènics es transmetien a l'antiga societat hel·lènica els valors, les normes, els símbols i, en resum, l'ideologia del sistema cultural panhel·lènic. A través de l'esport es transmeten els models dominants del nostre sistema, exercint un procés de culturització. Els JJ.OO. divulguen i universalitzen l'esport, fagotitzant altres pràctiques corporals competitives tradicionals, en tots els racons del planeta. Però l'esport porta implícits uns valors, una ideologia i uns models, aquests són els que la civilització occidental imposa als altres; un model etnocèntric, consumista i magnificent.

L'origen i el desenvolupament de l'esport a l'Anglaterra del divuit

Com s'explica el fet que durant els tres darrers segles, a Anglaterra, una categoria de passatemps anomenats esports hagi marcat la pauta per a un moviment recreatiu a tot el món? Perquè varen aparèixer primer a Anglaterra? Quines característiques del desenvolupament i de l'estructura de la societat anglesa expliquen el desenvolupament d'aquestes activitats i quines eren les característiques que les distingien de les anteriors?

Resulta difícil respondre amb satisfacció a aquesta colla de preguntes. Malgrat tot, a través de les tesis del procés de civilització de Norbert Elias (1986, 1992) intentarem explicar l'origen i el desenvolupament de l'esport a Anglaterra durant el segle XVIII.

El factor fonamental en el qual es basa la teoria dels processos de civilit-

zació és el fet que en les societats de l'Europa occidental, entre l'edat mitjana i els temps moderns, s'observa un refinament dels comportaments i un augment de la pressió social sobre la gent per tal que es desenvolupi cada vegada més un auto-control dels propis sentiments i de la conducta. Una de les conseqüències del procés de civilització europeu ha estat el naixement i el desenvolupament de l'esport, el qual neix del procés civilitzador i del refinament dels jocs tradicionals anglesos del segle XVIII. Es fan més severes i estrictes les normatives que regulen la violència i l'agressió en els jocs populars i es percep també una disminució a llarg termini de la propensió de la gent a obtenir plaer a través de la participació directa o com a testimonis en els actes violents. Es produeix una extinció paulatina dels desitjos d'atacar; és a dir, una disminució del desig i de la capacitat de la gent de l'època en obtenir plaer en atacar els altres.

A l'Edat Mitjana europea hi havia tres tipus importants de competicions corporals: les justes i els torneigs, la competició de tir amb arc i els jocs populars. Els primers els practicaven els cavallers i els membres de la noblesa, el segon passatemps competitiu corresponia a la classe mitjana i els jocs populars a la gent del poble. D'aquests últims neixen els esports moderns més civilitzats, genuïns i universals com ara el futbol i el rugbi.

El futbol i el rugbi moderns provenen d'una colla de jocs populars medievals que a la Gran Bretanya rebien molts noms diferents, com ara *football, camp ball, hurling, knappan*. Les variants continentals incloïen la *soule* a França, i la *gioca della pugna* a Itàlia. De totes maneres, malgrat les diferències locals, els jocs en aquesta tradició popular compartien com a mínim una característica en comú: eren jocs-lluita que implicaven com a costum la tolerància de formes de violència física que no estaven prohibides i això comportava un nivell de violència i agressivitat força més alt del que permet actualment el futbol i el rugbi; el resultat eren uns jocs salvatges i brutals que sovint eren condemnats i prohibits per les autoritats locals i estatals —a la Gran Bretanya, entre els anys 1314 i 1667 es va intentar prohibir sense èxit en més de trenta ocasions. A França va succeir una cosa similar (E. Dunning, 1988)—.

Escena del joc de la *soule* representada en una pintura d'un artista de l'època victoriana. El joc es jugava als carrers de les ciutats medievals i en terreny obert segons s'acordava. Va ser un dels precedents dels esports d'equip com el futbol i el rugbi

El desenvolupament inicial de l'esport a Anglaterra va evolucionar principalment en dues grans fases que se sobreposen: una fase va començar el segle XVIII, segle en què predominaven els membres de l'aristocràcia i de la petita noblesa, i una fase que va començar el segle XIX, quan grups d'ascendència burgesa varen unir-se a la classe de terratinents per governar. El segle XVIII va veure aparèixer formes més regulades i civilitzades de boxa, de la caça de la guilla, les curses de cavalls i el criquet, mentre que el segle XIX va experimentar el ressorgiment de formes de competició atlètica més regulades, però sobretot el desenvolupament dels jocs de pilota més civilitzats com ara el futbol, el rugbi, l'hoquei i el tennis.

El predomini creixent dels jocs de pilota i de les formes no violentes de competició atlètica sobre els jocs competitius salvatges i violents, especialment aquells en els quals hi havia ferits greus i morts, va constituir sens dubte un canvi qualitatiu molt important. Per altra banda, el fet que els esports moderns no es justifiquessin ja com a entrenament per a la guerra i es consideressin com un objectiu per ells mateixos, sans, divertits i constructius socialment, va ser un altre dels factors decisius en l'aparició i la consolidació de l'esport a l'Anglaterra contemporània.

Les primeres formes de l'esport neixen en el context d'una societat cada vegada més pacífica i sotmesa a formes de govern parlamentari més efectives. Això és degut al fet que hi ha molts paral·lelismes entre els nous rituals dels partits al parlament i els nous rituals de l'esport. De la mateixa manera, els uns i els altres es desenvolupen el segle XVIII a Anglaterra, marginant cada vegada més les formes violentes de dirigir les lluites i els conflictes d'abans. En una paraula, els grups governants del segle XVIII a Anglaterra varen transformar simultàniament els aspectes polítics i els del temps lliure en la mateixa direcció (E. Dunning, 1988).

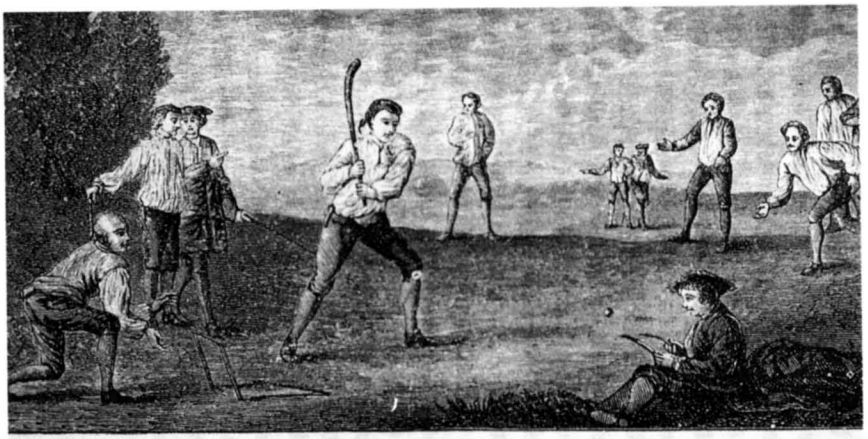

PARTIE DE CRICKET, ANGLETERRE, XVIIIe SIÈCLE

D'après une peinture de Hayman, appartenant au Marylebone Cricket Club. (Provient de l'ancien Vauxhall.)

Partit de criquet a Anglaterra durant el segle XVIII. Aquest esport és un dels més populars en els ambients anglosaxons actuals i tanmateix no ha estat acceptat en altres àrees culturals, a diferència de la majoria d'esports creats també a Anglaterra

El mode de vida de l'aristocràcia anglesa i de la *gentry*, propietaris de grans extensions de terra o, com a mínim, dels sectors més rics, combinava la vida de ciutat —anaven durant la "temporada" a Londres i allí hi vivien durant uns quants mesos a les seves còmodes cases— amb la vida al camp, cosa que contribueix a explicar perquè durant el segle XVIII es varen transformar en esports jocs a l'aire lliure com ara el criquet, en el qual es barrejaven els hàbits rurals amb l'educació de les classes altes, o bé lluites de tipus urbà com ara la boxa, que va adoptar una pràctica habitual de la classe baixa al gust de la classe baixa. Aquesta tradició es va mantenir fins i tot després que la influència formativa de les classes terratinents sobre el desenvolupament de l'esport acabés i passés a mans de les classes industrials urbanes.

A França, de la mateixa manera que en moltes altres monarquies aristocràtiques, el dret dels súbdits a associar-se segons les seves preferències fou restringit sovint com una cosa natural, si no és que era del tot abolit. A Anglaterra els cavallers s'associaven com volien; una expressió del dret dels cavallers a reunir-se lliurement va ser la institució dels clubs. En el desenvolupament de l'esport va ser fonamental la formació d'aquests clubs, creats per persones interessades ja sigui com a espectadors o com a participants. Prèviament a l'aparició de l'esport hi havia una colla de pràctiques com ara la caça o diversos jocs de pilota que es regulaven d'acord amb les tradicions locals, diferents a cada localitat. Una característica de les noves pràctiques competitives convertides en esport va ser que aquestes eren regulades per una d'aquestes associacions lliures de cavallers, *el club*, amb un àmbit jurisdiccional força més ampli.

L'acord sobre les regles a imposar en aquest nivell superior d'integració i, en cas que aquestes no fossin del tot satisfactòries, l'acord per canviar-les, va ser una condició de primer ordre per passar d'una pràctica competitiva tradicional a un esport. Aquest acord sobre el marc reglamentari i els costums socials relacionats amb el joc anaven units generalment amb el desenvolupament d'un organisme de supervisió que s'encarregava del compliment d'aquestes normes i proporcionava àrbitres per als partits quan calia. El nivell organitzatiu superior d'un club que organitzava i supervisava els partits va dotar el joc amb una determinada autonomia en relació amb els jugadors. Aviat va aparèixer, quan el desenvolupament del nou esport es va fer patent amb l'aparició de nous clubs locals, la creació d'una associació nacional que els coordinés a tots, la federació dels clubs de... i, en alguns casos, el desenvolupament de diverses associacions nacionals coordinades per una associació internacional, la federació internacional.

L'aparició de reglaments, cada vegada més estrictes, demostra clarament que la codificació de la competició d'aquells jocs moderns del segle XVIII es basa fonamentalment en l'exercici d'un alt nivell d'auto-control per part dels jugadors. De tal manera que discutir, però sobretot pegar a un jutge o un àrbitre del partit es considerava un dels fets més greus i, per tant, durament penalitzat. Però també va ajudar molt a reconvertir aquests jocs brutals, fins llavors en mans de la classe baixa, en pràctiques més civilitzades i refinades d'acord amb els nous temps, aquesta ideologia defensiva aplicada a les noves pràctiques, denominada subtilment *fair play*, és a dir "joc net", "joc esportiu", "esperit noble", i que no dubtem en considerar com una mena d'autodefensa creada per les classes mitjana i alta, necessària per altra banda, per participar en els nous jocs esportius sense ser arrasats per la brutalitat dels membres de les classes més inferiors, tal com ho havien fet des de feia segles.

En aquesta època cal emmarcar-hi les revolucions industrials i esportives, en el marc d'una transformació social global en la qual es varen manifestar els nous desenvolupament polítics més que no pas econòmics. Va passar que les mateixes elits socials que varen participar activament en la pacificació i l'augment de la regularització de les lluites de faccions al parlament anglès va contribuir a incrementar la pacificació i la regularització dels seus jocs i passatemps tradicionals. L'esport i el Parlament, la cambra dels Lords i la

dels Comuns, tal com varen néixer el segle XVIII de les tradicionals assemblees estatals, tipificaven el mateix canvi en l'estructura de poder d'Anglaterra i en els hàbits socials de la classe que va sorgir de les lluites precedents com el grup que havia de governar aquesta nova era.

El naixement de l'esport respon, com ja hem pogut veure en part, a una colla de factors que es donaran durant el segle XVIII anglès, el conjunt dels quals actua com una correlació de forces que convertiran aquest país, durant l'època victoriana del segle següent, en el país més poderós de la Terra. En aquest espai sòcio-històric, es va produir una polèmica entre l'ascetisme purità i els jocs tradicionals populars herència de l'Edat Mitjana que no només varen salvar-se de la febre anti-festiva de les classes dirigents que varen marcar les primeres passes de l'època moderna, sinó que varen aconseguir constituir-se com un model de conducta, com a pràctica i espectacle, imposant-se al moviment purità i als seus seguidors (hem de recordar que els puritans, per aquesta i altres raons d'Estat, són considerats com un grup dissident i expulsats progressivament a les colònies del nord d'Amèrica, allunyades i enigmàtiques).

L'esport donava lloc, per tant, a un mecanisme excel·lent de moderació del temperament agressiu individual i col·lectiu, per la qual cosa va arribar a convertir-se en un dispositiu d'alliberament de les tensions derivades de l'auto-domini de les emocions i de l'exigència de la contenció expressiva, requisits comportamentals en els quals es fonamenta l'ordre cívic modern.

Les grans contradiccions de l'Anglaterra contemporània, que a l'exterior dictava línies polítiques i es constituïa com la primera potència del seu temps i en el seu interior tenia una forta contestació social per part de les classes més baixes, a causa dels conflictes laborals i de les dures condicions de vida. Hi havia un gran temor a les reaccions perilloses de les classes populars, molt ideologitzades per moviments d'esquerres i pels sindicats. La regularització i la civilització de les pràctiques populars tradicionals d'aquest sector, transformant-les en un model recreatiu alternatiu, l'esport, va generar al principi moltes resistències, però malgrat tot, al final, la classe popular, durant l'últim terç del segle XIX, es va adherir amb passió al moviment esportiu, creant equips nous i clubs a les ciutats industrials, sobretot de futbol, que molt aviat es varen arribar a imposat als equips dels *gentlemen*.

Primers intents de crear el modern waterpolo a Escòcia l'any 1880

L'entusiasme de les classes populars per l'esport i l'allunyament, per tant, de l'ociositat "perillosa" en contacte amb ideologies revolucionàries i altres perills contra l'ordre social establert, va fer que el conjunt d'engranatges i burocràcies que constitueix l'aparell del poder es decidís a regular des de l'estat, a través de l'esport, el temps lliure de les classes treballadores (J. I. Barbero, 1990).

En aquesta època hi havia la idea que una nació poderosa en sentit econòmic i militar, depenia del nivell de salut física de la seva població. La població havia de ser robusta i saludable per tal de produir bons soldats que defensessin la pàtria i els bons treballadors que produïen molt. L'esport encaixava en aquesta mentalitat, ja que de seguida es va constituir com a model de salut i com a entrenament per a la guerra i per a la vida. Tal com diu J. I. Barbero (1990), l'esport es presenta com una activitat molt positiva i un remei per a tot tipus de mals.

Finalment, i a tall de resum seqüencial, presentarem un procés ordenat per fases i que malgrat la seva linealitat teòrica, en la pràctica fou complex i voluble com ha estudiat molt bé J. I. Barbero en la seva tesi doctoral, presentada el 1990, de la qual en traurem la successió de fets següent:

1. Els alumnes de les *public school* introdueixen a l'escola els jocs populars tradicionals exteriors.
2. Mitjançant el sistema prefectorial (el poder en mans dels alumnes dels últims cursos) i mitjançant les assemblees de cursos i escoles s'aniran transformant aquests jocs, consensuant les regles limitadores de la força física en el joc.
3. Com a conseqüència d'aquesta regulació, els nous jocs ja "jocs esportius" són més presentables i, per tant, més susceptibles d'ésser acceptats pels educadors i directors de les *public schools*.

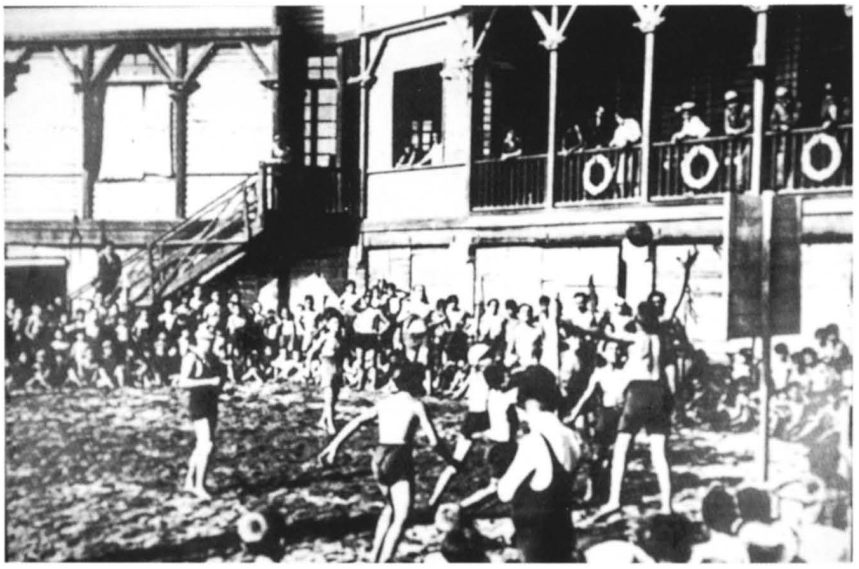

Partit de bàsquet jugat a la platja entre els alumnes de l'Escola del Mar, de Barcelona, institució pedagògico-social creada el 1920 per Pere Vergés i desapareguda el 1938

4. En conseqüència, els jocs esportiu s'introdueixen a la institució escolar, prenen "oficialitat", formant part del currículum escolar i fins i tot els professors hi participen i els impulsen.
5. S'organitzen competicions dins els mateixos centres i intercentres.
6. Els antics alumnes s'incorporen a la societat, ocupen posicions directives i, en voler continuar practicant l'esport, funden associacions esportives i transformen l'esperit dels clubs ja existents, fins llavors de caràcter aristocràtic, i organitzen competicions a escala nacional, és a dir, difonen l'esport per tota la societat.
7. La classe obrera, un cop superada una llarga colla de reticències, s'incorpora de ple en aquestes pràctiques esportives, particularment el futbol, i participa en les competicions que organitzen les respectives associacions esportives.
8. En el cas del futbol, els equips dels obrers, especialment del nord d'Anglaterra i les Midlands, s'imposen als *gentlemen* —ex-alumnes de les *public school*—.
9. A causa del domini mundial del Regne Unit, els britànics estenen per tot l'imperi britànic el model esportiu.
10. La restauració dels Jocs Olímpics moderns per part de Pierre de Coubertin i la celebració de la primera olimpíada a Atenes (1986) atorgarà a l'esport un caràcter universal.

Conclusions

- L'esport apareix com una activitat no planificada, producte d'una mescla d'atzar i de necessitat a l'Anglaterra del segle XVIII.
- Són els alumnes de les *public school* els que introdueixen a les seves escoles d'elit els jocs populars tradicionals de l'exterior, posteriorment transformen aquests jocs delimitant-ne les normes amb l'objectiu de regular la violència física. Com a conseqüència d'aquesta acció, els nous jocs, ja esportius, s'introdueixen en la institució escolar anglesa.
- A partir d'aquest moment històric, l'esport s'ha convertit en una pràctica humana de gran significació en la nostra època. Des de l'angle sociològic, l'esport constitueix el fenomen més important dels nostres temps. Només la música ha representat un moviment equiparable, tot i que de dimensions i naturalesa diferents.
- No es pot pretendre estudiar l'era contemporània sense estudiar la significació, la naturalesa i la importància de l'esport, l'àmbit d'influència del qual és avui de magnitud universal.
- Actualment i de la mateixa complexitat de la història de la paraula *esport*, apareixen precisament determinats obstacles per centrar i definir la gènesi de l'esport i això afecta el procés de delimitació d'una història autèntica i rigorosa de l'esport, ja que en el seu significat pot suscitar múltiples i diverses interpretacions.
- Els problemes epistemològics que trobem en una història de l'esport determinen en gran mesura l'anàlisi sobre l'origen de l'esport. L'objecte d'estudi, els determinants que hi incideixen i la construcció d'una cronologia rigorosa són els pressupòsits teòrics que cal resoldre per tal d'abordar la gènesi i el desenvolupament de l'esport.
- Hi ha dues corrents historiogràfiques diferencials al voltant de l'ori-

gen de l'esport. Per una banda ens trobem els que defensen les tesis historicistes, els autors de les quals busquen els principis de la civilització humana per tal de trobar l'origen de l'esport en les primeres competicions rituals dels diferents grups socials. A l'altra posició hi trobem aquells autors que defensen les tesis de la contemporaneïtat de l'esport; aquests situen el naixement de l'esport a l'Anglaterra del segle XVIII, en aquella època l'esport es constitueix com una nova pràctica no planificada producte d'una mescla d'atzar i de necessitat.

- A través dels agons, en els jocs de l'antiguitat, es trametien a l'antiga societat hel·lènica, els valors, les normes, els símbols i, en suma, la ideologia del sistema cultural panhel·lènic. A través de l'esport es trameten els models dominants del nostre sistema, exercint un procés d'aculturització. Els JJ.OO. divulguen i universalitzen l'esport per tots els confins del planeta, fagocitant o transformant —"esportivització"— altres pràctiques corporals competitives tradicionals, en tots els confins del planeta; però l'esport porta implícits uns valors, una ideologia i uns models; aquests són els de la civilització occidental que imposen a la resta un model etnocèntric, consumista i magnificent.
- Segons les tesis del procés de civilització de Norbert Elias (1992), una de les conseqüències del procés civilitzador europeu ha estat el naixement i el desenvolupament de l'esport, que apareix a partir del procés civilitzador i del refinament dels jocs tradicionals anglesos del segle XVIII. En aquesta època es regulen aquests jocs a través de normatives severes i estrictes que redueixen la violència i les agressions.
- Les elits socials que varen participar activament en la pacificació i la regulació de les lluites de faccions, portant-les al parlament anglès, varen contribuir, per altra banda, a incrementar la pacificació i la regularització dels seus joc i passatemps.
- En l'espai sòcio-històric que configura l'estratègic segle XVIII es va produir una polèmica entre l'ascetisme purità i els jocs tradicionals populars herència de l'Edat Mitjana. L'esport es va imposar i es va constituir com a model de conducta pràctica i com a espectacle.
- L'esport va crear, per tant, un mecanisme excel·lent de moderació del temperament agressiu individual i col·lectiu, per la qual cosa en convertia en un dispositiu d'alliberament de les tensions resultants de l'auto-domini de les emocions i de l'exigència de contenció expressiva, requisits comportamentals en els quals es basa l'ordre cívic modern.

Bibliografia

BARBERO, J.I. *Deporte "Escuela" y Sociedad (Discursos y prácticas que configuran el deporte moderno en la Inglaterra victoriana)*, Universitat Complutense de Madrid. Departament de Sociologia III. Madrid 1990.

BLANCHARD, K.; CHESKA, A. *Antropología del deporte*. Bellaterra. Barcelona, 1986.

BOURDIEU, P. *Cosas dichas*. Gedisa. Buenos Aires. 1988.

DIEM, Carl, *Historia de los Deportes*. Luis de Caralt. Toms I i II. Barcelona, 1966.

DUNNING, B. *Des jeux aux sports*. Vigot, París, 1984.

DURANTEZ, C. *Las Olimpiadas griegas*. COE, Madrid, 1977.

ELIAS, N.; DUNNING, E., *Ocio y deporte en el proceso de civilización*. FCE. Madrid, 1992.

ELIAS, N. "Deporte y violencia", a VV.AA. *Materiales de Sociología crítica*. Ediciones La Piqueta. Madrid, 1986.

GILLET, B. *Historia del deporte*. Oikos-Tau. ¿Qué sé? núm. 30. Barcelona, 1971.

HUIZINGA, J. *Homo ludens*. Alianza Emecé. Madrid, 1972.

JEU, B. "Histoire du sporte, historie de la culture", en Thomas, R. *Sports et Sciences*, Vigot, París, 1979.

JEU, B. *Análisis del deporte*. Bellaterra. Barcelona, 1988.

LAGARDERA, F. *Una interpretación de la cultura deportiva en torno a los orígenes del deporte contemporáneo en Cataluña*. Universitat de Barcelona, INEFC, 1990.

LUSCHEN, G.; WEIS, K. *Sociología del deporte*. Miñón, Valladolid, 1979.

MANDELL, R. *Historia cultural del deporte*. Bellaterra, Barcelona 1986.

OLIVERA, J. "Hacia un deporte educativo en una educación física renovadora", a VV.AA. *Educación Física: Una pedagogía renovadora*. INEFC, Barcelona, 1989.

OLIVERA, J. *Paralelismos y diferencias entre los Juegos Panhelénicos de la Antigüedad y los Juegos Olímpicos de la Postmodernidad*. Conferència donada al Centre Cultural de "la Caixa" de Lleida, 12 de febrer de 1992.

OLIVERA, J. *Reflexiones en torno al concepto de Historia de la Educación Física*. Actes del Congrés Internacional de l'ISCHE sobre "Educación, actividades físicas y deporte en una perspectiva histórica". Barcelona, del 3 al 6 de setembre de 1992.

PIERNAVIEJA, M. " 'Depuerto', 'Deporte'. Protohistoria de una palabra", en *Citius, Altius, Fortius*. Tom VIII, fasc. 1-2, gener-juny, 1966, COE Madrid.

PIERNAVIEJA, P. *Corpus de inscripciones deportivas de la España romana*. INEF, Madrid, 1977.

POCIELLO, CH. *Sports et Société*. Vigot, París, 1981.

VV.AA. *Special Histoire*. Travaux et Recherches en EPS, n. 6. INSEP, París, març de 1980.

VV.AA. *Histoire sociale des pratiques sportives*. Travaux et Recherches en EPS, n. 8, INEF, París.

Carmen Pérez Ramírez,
Llicenciada en Psicologia i Educació física, Professora de Didàctica de l'Expressió Corporal, a l'EUFP-EGB.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'EDUCACIÓ FÍSICA

Resum

Aquest article mostra l'evolució i el desenvolupament de l'educació física. Es destaquen les influències pedagògica, mèdica i militar de cada moment històric, i alhora les interrelacions entre les successives institucions per arribar als principals corrents de l'actualitat.

***Paraules clau*: història, activitat física, educació física, escoles de gimnàstica, esport.**

Introducció

Es pretén un acostament a la perspectiva històrica, a algunes de les seves fites més significatives, per tal de fonamentar, des d'aquesta visió, l'essència permanent de l'educació física.
Com és lògic, en cada moment històric l'educació de l'individu es produeix en funció del context social i cultural en el qual s'inscriu.

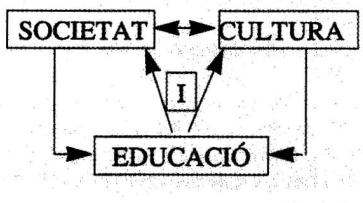

D'aquesta manera, no només l'individu, sinó el mateix sentit de l'educació s'ha d'inscriure en el context sòcio-cultural i tenir en compte la dinàmica que s'estableix en les relacions individu-societat-cultura.

Grècia

En plantejar-se un breu i ràpid recorregut per la història de l'educació física a través dels temps, hem de començar, per força i com en tants altres aspectes, per la civilització grega. Es tracta, efectivament, de la primera cultura coneguda que es planteja el fet físic com un element educatiu, com un aspecte important de la formació integral de l'individu i, també, com un repte lúdic i competitiu. Pel relativament poc que sabem sobre les civilitzacions anteriors, algunes de les quals van ser molt brillants i importants, aquests aspectes esmentats falten. Fa la impressió que fins arribar als grecs, el cos només serveix a l'home com un instrument bàsic de producció i reproducció. En efecte, ni els textos literaris de les cultures mesopotàmiques ni l'abundant material figuratiu de l'art egipci ens deixen entreveure una actitud davant del cos com la que veurem entre els grecs. La força física, en aquestes societats d'elevat índex d'esclavitud, és objecte de l'apropiació i l'explotació de les classes dominants, tenint en compte que l'home és el principal instrument de producció en societats de desenvolupament tecnològic molt escàs.
Tanmateix, en la societat grega clàssica existeix ja un ideal d'educació del cos que conforma una part substancial de la *paideia*, concepte molt desenvolupat ja en el teatre grec del segle V, especialment en Esquil. La *paideia* grega, arrel de la qual arranquen tantes paraules nostres relacionades amb l'educació, és l'ideal global de formació de l'individu, el sistema pel qual es pot arribar a assolir un equilibri estable entre la formació intel·lectual i la física i orgànica i que, més endavant, el món romà, en aquesta actitud vulgaritzadora i simplificadora, resumirà en el cèlebre aforisme *mens sana in corpore sano*. Cap altra obra històrica ha aprofundit amb més agudesa en l'anàlisi del significat global de la *paideia* grega com el transcendental llibre de Werner Jaeger, *Paideia*, publicat en primera edició cap a la dècada dels quaranta i reeditat diverses vegades.
Però pensem que molt abans que els grecs haguessin arribat a una concepció educativa i formativa de la cura del cos a través de l'exercici físic, havia existit una praxi dilatadíssima com a element de presa de consciència col·lectiva de societats afins, amb consciència de comunitat històrica primigènia, però disgregades en la pràctica econòmica i política que significava el sistema de la polis, de la ciutat-estat, com a forma bàsica de l'organització dels grecs des de les èpoques més primitives. Les Olimpíades, de les quals tenim coneixement històric des de principi del segle VIII a.C. —per tant, en plena època arcaica— havien constituït quasi l'únic vehicle d'unificació de les diverses *poleis* —repeteixo, sabedores de la seva comunitat cultural, però separades políticament—. L'Olimpíada significava un magne festival panhel·lènic, en el qual competien els campions de les principals *poleis*, que, per uns dies, se sentien tots grecs. L'element lúdico-competitiu, d'acord amb el que sabem per les informacions posteriors procedents de l'època clàssica, estava ja present en elles, tot i que es barrejava amb forts residus màgico-religiosos, segons els quals, el guanyador era, en certa manera, l'elegit dels déus, el dipositari d'un carisma especial atorgat per les divinitats de la comunitat. Pen-

sem, finalment, en la importància que assoliren aquestes olimpíades panhel·lèniques, que van arribar a convertir-se en el principal instrument de datació cronològica en la història dels diferents pobles hel·lènics.

Una altra línia d'anàlisi fonamental per a la comprensió de la concepció que tenien els grecs del cos humà és la que prové del corrent científic jònic, sorgit de les colònies gregues de la costa d'Asia Menor, en les quals es van registrar les primeres manifestacions d'un pensament autènticament científic. Els inicis d'uns coneixements seriosos de física es van veure aviat acompanyats d'una medicina seriosa i important, que arribava molt més enllà en els seus plantejaments científics d'observació anatòmica del que havia fet la medicina egípcia. La medicina grega jònica se centra en el famós Hipòcrates, personatge la identitat del qual és difícilment reconeixible, però que segurament va viure al segle V a.C. La seva obra es condensa en el famós *Corpus Hipocraticum*, col·lecció d'escrits que, amb tota seguretat, signifiquen una compilació de treballs anteriors de diverses escoles. Els principis de la medicina hipocràtica van tenir vigència durant tota l'antiguitat i van passar a l'Edat Mitjana, on van ser també la base de la medicina tant occidental com del món àrab. En l'escola hipocràtica, l'exercici físic era un element fonamental, tan important com la dieta, tant per a l'activitat terapèutica com per al que anomenaríem amb llenguatge modern "medicina preventiva".

Aquests diferents components van confluir al segle V a.C., el gran segle clàssic grec per excel·lència, i van contribuir a formar aquest ideal educatiu del cos, aquest component bàsic de la *paideia* grega. El jove grec exercitava el seu cos tant com el seu esperit en la recerca de l'ideal conformador de la seva personalitat, assolir l'*arethé*, la *virtus* llatina que, en les seves connotacions semàntiques, no és homologable a la nostra virtut, ja que el component de valor personal hi té més importància. L'home ha de trobar la *sophrosyne*, l'equilibri, a través de la recerca de la bellesa (*kalos*) i de la bondat moral (*agathos*) i en aquesta recerca de la *kalokagathia*, l'educació del cos té tanta importància com la de l'esperit.

Tanmateix, els dos primers grans filòsofs grecs de l'època clàssica no van dur a la pràctica aquest ideal educatiu. Tant Sòcrates com el seu deixeble Plató tot i que admetien teòricament la importància de l'educació corporal en la pràctica i en les seves experiències educatives concretes van donar més importància a la formació filosòfica i teòrica. Sòcrates, com se sap, no va deixar res escrit, però coneixem les seves idees pedagògiques a través de Plató i Xenofont. Com a hereu últim dels cínics, la seva actitud d'ascesi personal l'allunyava de qualsevol vel·leïtat de culte al cos. Plató, per part seva, que va normalitzar l'experiència educativa del seu mestre en la famosa *Acadèmia*, deixa alguns textos clàssics, sobretot a la *República*, en que es veu clarament la seva aposta preferent per l'educació intel·lectual i moral del jove enfront de la corporal.

Va ser Aristòtil, en això com en tantes altres coses, qui va saber dur al seu punt just aquest ideal educatiu en formació. Aristòtil, efectivament, no es va limitar a l'estudi de l'especulació filosòfica, sinó que també va tractar l'estudi de la física, la retòrica i l'estètica. Aquest geni, original però també compilador, transmet a la posterioritat hel·lenístico-romana aquesta visió d'equilibri sintètic que emana de tot el pensament grec. Amb ell —segons Jaeger— el concepte de *paideia* clàssic està definitivament format i madur. Per a ell, en la formació del jove és importantíssim l'exercici físic, dirigit pel *paidotriba*, com a complement a la seva formació intel·lectual. Rebutja un excés de treball del cos, que només es justifica en l'atleta professional, idea que està lluny del de jove grec mitjà. El cultiu del cos mitjançant la gimnàstica està en profunda relació amb la medicina, ja que també contribueix al benestar general de l'individu. Tanmateix, seria exagerat veure en el seu pensament una valoració excessiva de la formació física. En la mateixa línia racionalista dels seus predecessors, la formació de l'esperit és sempre prioritària. Solament la defensa de la *polis*, de la pàtria, a través de la guerra justifica la preeminència corporal. I en un filòsof com Aristòtil no seria raonable buscar una exaltació del fenomen bèl·lic, malgrat la seva admiració per Filip i del seu paper d'educador i preceptor del gran Alexandre.

Roma

El món romà barreja valors estrictament autòctons amb d'altres rebuts a través del seu contagi del món grec, en la versió que normalment designem com hel·lenisme. El món romà arcaic és un medi d'agricultors i pastors guerrers, que a poc a poc van imposant la seva hegemonia sobre les diferents tribus del Laci i de la resta d'Itàlia. El seu encontre amb una civilització superior com la greco-hel·lenística, iniciada segles abans però completada al segle II a.C., configurà el panorama global dels valors romans que, en molts aspectes, es presenten com una versió vulgaritzada i simplificada dels grecs.

No va existir entre els romans un acord sobre el paper que el cos i la seva educació havien de desenvolupar. Evidentment, la imatge del romà primitiu que ens transmet sobretot Tit Livi és la d'un rude i bel·licós pastor-agricultor, bon guerrer per necessitat i que encarna els valors que el llatí clàssic resumirà amb el terme de *virtus*, que, com fàcilment es pot observar, es refereix a les qualitats específicament masculines i, en especial, les relacionades amb el valor físic.

El món romà, com abans s'indicava, es va anar contaminant d'influències hel·lenístiques. Des del segle I a.C., el romà culte no podia ignorar la llen-

gua grega. Els elements culturals específicament itàlics van anar quedant desterrats. La influència filosòfica de l'estoïcisme, hegemònica des del final de la República i gran part de l'Imperi, i que va tenir en Sèneca un dels seu més il·lustres representants, va fer créixer la descurança dels valors físics i corporals que més endavant recolliria el cristianisme i s'incorporaria a la ideologia predominant al món medieval.

Tanmateix, el món romà, a causa de la seva actitud imperialista constant, que obligava l'Estat a tenir cura de forma preferent de l'entrenament militar, va fer créixer la importància dels valors físics en el soldat professional, autèntic "atleta armat". Per tant, aquesta dimensió de la gimnàstica militar va ser una herència fonamental de la civilització romana. També ho fou el que podríem qualificar de "gimnàstica professional" dels jocs. Si les Olimpíades, amb la seva significació espiritual i panhel·lènica, van ser un llegat específicament grec, els jocs de circ, els *ludi*, van ser una herència romana i itàlica.

Entre totes dues manifestacions hi ha diferències evidents. Els *ludi* romans, cosa que no passa amb les Olimpíades, ens han deixat la memòria històrica de pràctiques de professionals, generalment esclaus o mig esclaus, en aquesta curiosa forma de casta que representa el gladiador. Però, el precedent antic d'aquests jocs va ser, ses dubte, com encara es pot albirar en l'època clàssica, en un sentit religiós de commemoració, de greuge a determinades divinitats. El terme llatí *votivi* que sol acompanyar el substantiu *ludi* demostra clarament aquest sentit religiós primigeni que, en gran part, van perdre en l'imperi, quan el populatxo de les grans ciutats de l'Imperi, però sobretot el de Roma, s'alimentava d'aquest *panem et circenses* que resa l'aforisme consagrat.

Tampoc hem d'oblidar, en aquest succint repàs sobre la concepció del cos a Roma, la importància que va tenir la recepció de les idees mèdiques gregues. Galè, grec de Pèrgam però que va desenvolupar gran part de la seva activitat professional com a metge a la Roma dels Antonins (va ser qui va rebre i transmetre a la posterioritat les idees mèdiques hipocràtiques i, en general, de tot el món grec. El binomi Hipòcrates-Galè, tot i que separats en el temps, va quedar com a expressió simbòlica de la gran medicina antiga. Sabem que Galè va prestar serveis mèdics i científics entre gladiadors, fet que li donà l'oportunitat d'estudiar determinats tipus de ferides produïdes en els jocs. Com molt abans Hipòcrates, es va preocupar pel valor de la gimnàstica com a element de millora de la salut de l'organisme. Considerava la gimnàstica com "la forma d'exercici físic que arriba a produir fatiga" (Ullmann, 1977). Per tant, hi va haver en aquest genial metge greco-romà un interès tant per la gimnàstica que podríem anomenar mèdica com per l'esportiva professional dels especialistes o gladiadors.

El món medieval

El component ideològic bàsic de la que, una mica abusivament, podríem anomenar "civilització medieval", procedeix, sense dubte de l'aportació del cristianisme. Si en el món antic no es va produir cap predomini absolut d'un corrent de pensament filosòfic o religiós, sinó més aviat la pacífica coexistència de múltiples doctrines, l'Edat Mitjana es va caracteritzar, almenys a partir d'un moment determinat, pel monopoli absolut dels valors ètico-morals del cristianisme. La ideologia procedent de la religió cristiana es va convertir en l'únic marc de referència col·lectiu vàlid, en el vehicle d'expressió i d'identitat que tot el món comprenia i sentia.

A la patrística primitiva, tant grega com llatina, en certa manera hereva de l'estoïcisme, va desaparèixer des del primer moment tot el que feia referència al cos, i es va sobrevalorar en canvi l'espiritualitat. D'altra banda, sempre va estar en contra dels jocs circenses, expressió de la brutalitat del paganisme romà. Quasi tots els grans pensadors eclesiàstics, des de Tertulià fins als capadocis i Sant Jerònim, desaprovaren la celebració dels exercicis atlètics circenses. Finalment, Teodosi, al final del segle IV d.C. va prohibir les lluites entre persones i animals, i, a partir d'aquest moment, les curses de carros es van convertir pràcticament en l'únic esport admès per les autoritats imperials.

D'altra banda, l'ascetisme va ser un corrent fort des dels primers temps cristians i, en especial, des del triomf del monacat a partir del segle III d.C. El venciment del cos, l'odi a qualsevol mena d'hedonisme i una concepció del cos com a element negatiu en el conjunt de la personalitat global de l'individu, situats en un marc teòric adequat pel pensament dualista de Sant Agustí, van ser herències que va rebre el món medieval de l'antiguitat tardana.

Tanmateix, les formes de vida de la societat medieval van anar imposant una valoració imprescindible del cos, al marge del pensament eclesiàstic dominant. La guerra va ser a l'Edat Mitjana una activitat quotidiana, una forma de vida i, fins i tot, una filosofia. La guerra feudal, amb la seva tecnificació progressiva, exigia una gran fortalesa física. El cavaller cuirassat, protagonista d'aquesta mena de guerres, podia lluitar fins a l'extenuació, i la seva resistència física va anar considerant-se un valor positiu. La guerra era tan important per a la noblesa feudal que, quan no es donaven les condicions per practicar-la constantment, es recreaven artificialment en forma de justes i tornejos, que es van difondre per tot el món occidental. La guerra es convertia així, també, en un desafiament, en un "joc", en una activitat de l'*homo ludens*, parafrasejant el títol del bell llibre de Johan Huizinga.

Els estaments eclesiàstics dominants van trigar força a arribar a una plena acceptació de la guerra i del culte al cos que aquesta comporta indirectament. Tanmateix, finalment no només l'acceptaren sinó que la santificaren, com demostra el moviment de les croades. Potser en cap autor trobarem una exaltació més gran de l'activitat corporal del cavaller que lluita en defensa de la veritable fe com en Bernard de Claraval, el gran cistercense del segle XII. Alguns paràgrafs de la seva *De laude novae militiae*, dedicada a exaltar la nova Ordre Militar del Temple, demostren aquesta actitud d'admiració cap al rude i musculós cavaller, expressió d'uns valors específicament varonils, que lluita en nom de Crist. Aquesta atmosfera d'exaltació la trobem també en la poesia èpica d'aquest mateix període.

Tanmateix, l'època medieval no va aportar res important pel que fa a la medicina i a la cura del cos en forma terapèutica i higiènica. La medicina medieval del món cristià no va aportar res de nou fins al segle XIII. Solament entre jueus i musulmans, que havien rebut i traduït les obres clàssiques, l'activitat mèdica va tenir una certa altura i rigor.

El Renaixement

Una nova actitud davant del cos sorgeix al principi de l'anomenat Renaixement. Ja al segle XIV, en la poesia de Petrarca o en la pintura de Giotto, veiem una ruptura completa amb l'aversió anterior als valors corporals. Un cert naturalisme es va anar obrint pas, especialment a Itàlia, tendència que va ser consubstancial a tot l'art renaixentista. Els valors físics del cos humà van assolir una dimensió nova, tant en el terreny de l'art com el de la nova medicina.

Paral·lelament, a Itàlia es va produir un moviment de renovació pedagògica en el qual l'educació física va tenir una gran importància. Tres noms hi destaquen, per damunt dels altres, com a impulsors d'aquesta nova tendència: Vergerio (1349-1420), que va ser-ne el precursor, i Vittorino da Feltre (1378-1446) i, sobretot, Hyeronimus Mercurialis (1530-1606), amb els quals el moviment pedagògic renaixentista va assolir la seva culminació, tot i que l'obra d'aquest darrer autor s'hagi de considerar més des d'una òptica mèdico-científica que purament pedagògica.

Des de la institució del *gymnasium*, que recollia el vell concepte grec (observeu que continua sent avui dia la paraula amb què els països de cultura alemanya denominen l'escola), les noves idees pedagògiques van anar assolint ressò als nivells socials elevats. Da Feltre va fundar la famosa casa *giocosa*, model d'un nou tipus d'escola i en el frontispici de l'edifici de l'edifici es podia llegir la il·lustrativa frase de "Veniu nens; aquí instruïm, no turmentem" (Gutiérrez Zuluaga, 1969). S'indicava així la ruptura amb la pedagogia medieval de "a sang i foc".

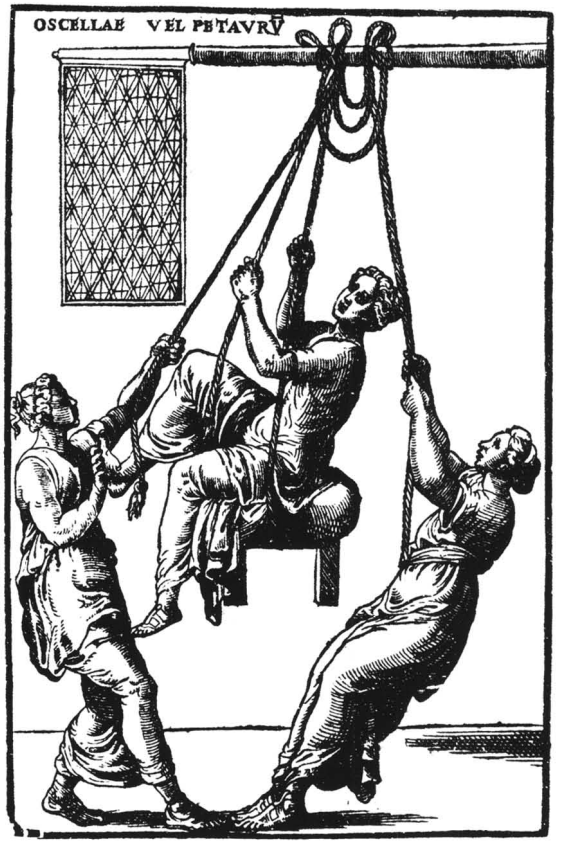

Mercurialis, Hieronymi. *De Arte Gymnastica*

Va ser, sens dubte, Mercurialis el més important dels components d'aquesta nova tendència, com ho demostren les reedicions que de la seva obra més significativa, pel que fa a l'educació física, s'han fet en tots els països europeus, Espanya inclòs. En efecte, el 1845, D. Francisco de Aguilera, comte de Villalobos, un dels grans impulsors contemporanis de la gimnàstica a Espanya, patrocinava la impressió d'una part de *De arte gymnastica* de l'autor esmentat, cosa que demostra que quasi tres segles més tard, l'obra continuava tenint vigència. Recentment, l'INEF de Madrid ha dut a terme una reimpressió anastàtica d'edició del segle passat, amb una brillant introducció de Piernavieja (Madrid, 1973).

Mercurialis, com tants d'altres homes del Renaixement, va ser una persona de formació enciclopèdica, que abraçava des de la filosofia i les humanitats en general, fins a la medicina, disciplina de la qual va ser catedràtic en diverses universitats italianes de l'època. El seu coneixement dels escrits de medicina antiga es reflecteix clarament en les erudites i puntuals anotacions de les seves obres més importants. L'aportació fonamental de Mercurialis va consistir en la recuperació dels elements fonamentals del pensament de Galè relatius a la cura del cos, amb aportacions pròpies de l'autor, que conferien a la gimnàstica un paper rellevant en la preservació de la salut física. Tanmateix, per a Mercurialis, la gimnàstica es relacionava amb la medicina, però sense

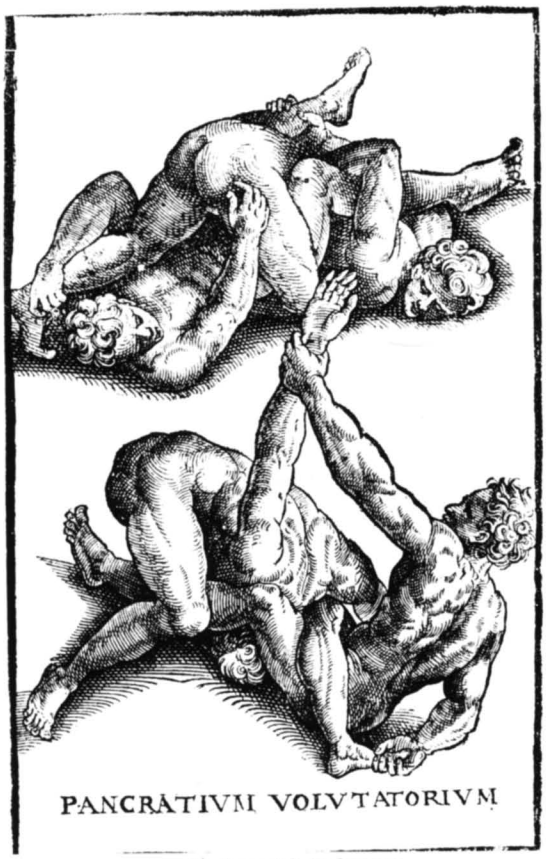

Mercurialis, Hieronymi. *De Arte Gymnastica*

dependre-hi i tenia més la consideració d'art que de ciència pròpiament dita.

Les noves orientacions pedagògiques sorgides durant el Renaixement es van prolongar durant el segle XVII, en el període que habitualment coneixem, ampliant a tots els àmbits culturals els conceptes relatius a la història de l'art, com Barroc. Les idees pedagògiques dels autors abans esmentats o d'Erasme de Rotterdamm i Montaigne es relacionen de forma quasi directa amb les de Descartes o les de Fénelon, a la França de Lluís XIV. Havia sorgit un nou interès per l'educació —naturalment, dins de les classes dirigents de la societat— que ja no desapareixeria. La mateixa església catòlica de la Contrareforma es va veure fortament sensibilitzada pel nou esperit, i no va voler perdre el control educatiu que havia mantingut des de temps immemorials. Això explica, per exemple, el paper dels jesuïtes, l'ordre religiosa de la Contrareforma per excel·lència, en la formació dels joves de les elits econòmiques i polítiques dels principals països europeus. Una baula intermèdia entre les concepcions del Barroc i de la Il·lustració és el gran pensador i filòsof anglès John Locke (1632-1704). Aquest autor, crític ferotge de les idees cartesianes i pare del que s'ha anomenat l'Utilitarisme anglès, significa la consagració filosòfica de la vella tradició empirista britànica. Les seves idees pedagògiques propugnaven un codi globalitzador en la formació de l'autèntic *gentleman*, model social per antonomàsia de la nova Anglaterra sorgida després de les dues revolucions del segle XVII. Pensem en la importància que aquest model educatiu ha tingut en l'Anglaterra de temps més propers. Veiem que ja des del començament del segle XVIII, aquest país s'allunyava dels paràmetres culturals i educatius del continent.

La Il·lustració

El segle XVIII, sobretot la segona meitat, va ser testimoni d'un dels moviments intel·lectuals i culturals més fecunds i progressius que han tingut lloc en la història del món occidental. El moviment il·lustrat, que va tenir el nucli principal en la França de la monarquia borbònica, però que es va difondre per tot Europa occidental i Alemanya, i que va significar la ruptura ideològica amb els valors tradicionals de la vella Europa aristocràtica i estamental, hereva del feudalisme medieval. Els grans canvis revolucionaris que es produirien amb les anomenades revolucions burgeses, especialment la francesa, van tenir com a antecedent i laboratori aquest moviment il·lustrat, amb el seu esperit crític imparable, que posava en qüestió tot l'ordre ideològic, i també social, de l'època.

La pedagogia, l'interès per una nova educació que abans dèiem s'havia iniciat al Renaixement, culmina en la Il·lustració. No és per res que aquesta ha estat considerada per molts com una espècie de marmessor testamentari tardà d'aquells aspectes que el pensament renaixentista no va saber o no va poder dur a la pràctica. Els vells esquemes educatius escolàstics que, més o menys transformats, sobrevivien en els col·legis religiosos, van ser rebutjats violentament per diverses generacions d'il·lustrats. Es postula un nou paradigma, més complet i integrador, en el qual es reivindica l'educació integral del nen, la necessitat que es trobi en contacte amb la naturalesa i que es cultivin en la seva formació les seves qualitats físiques.

Van ser molts els pensadors il·lustrats que es van ocupar de temes educatius. Tanmateix, hi ha una obra que es pot considerar exponent quasi paradigmàtic de les noves idees educatives, l'*Emili* de Rousseau, que veié la llum al 1762 i que es va convertir molt aviat en un llibre de capçalera de la classe il·lustrada europea. Si Voltaire, amb el seu esperit crític corrosiu, havia estat un dels grans líders de la Il·lustració, l'optimisme rousseaunià va passar a ser molt aviat un altre dels seus components principals.

En l'*Emili*, Rousseau postula un model educatiu "natural". L'home no contaminat per una civilització opressora i corruptora, és feliç en estat de naturalesa. L'ideal rousseaunià és el "bon salvatge". La cultura del cos té una importància capital en la formació del nen i del jove. En un interessant treball de L. Burgener ("J.J. Rousseau y la educación física", *Citius, Altius, Fortius*, IX, Madrid, INEF,

1968), es fa esment d'algun breu passatge de l'*Emili* molt il·lustratiu en aquest sentit: "L'Educació física és la millor activitat, ja que planteja el retorn a la natura i educa els sentits i la percepció".

A part d'aquestes noves idees teòriques sobre l'educació que, sens dubte, van culminar amb la publicació de la *Pedagogia* de Kant, el 1803, destaca en el moviment il·lustrat la labor de dos filòsofs i pedagogs que van intentar dur a la pràctica les seves idees renovadores sobre els sistemes educatius. El primer va ser l'alemany J.B. Basedow (1723-1790), fundador d'una institució de renom i influència al seu temps, com va ser el *Philantropium* de Dessau, en què s'intentava dur a la pràctica les idees educatives rousseaunianes. En aquesta escola, el nen completava la seva formació intel·lectual amb excursions i sortides al camp, exercicis físics, treballs manuals i música. La seva concepció de l'educació es basava en proporcionar al nen tot allò que era fàcil i accessible, evitant qualsevol contrarietat o dificultat excessives.

El segon i més important dels il·lustrats "pràctics" en qüestions educatives fou el suís J.H. Pestalozzi (1746-1827), la influència del qual en el pensament europeu va ser molt important. La novetat principal de la concepció pestalozziana, que sens dubte segueix les idees filantropistes de Basedow, va ser plantejar-se la necessitat d'ampliar els nous sistemes educatius als nens de les classes més desassistides de la societat, en lloc de reservar-la als estaments superiors.

Per a Pestalozzi, l'educació física del nen té una importància equiparable a la intel·lectual o a la moral i intentava posar en pràctica un sistema integrador i globalitzador de tot el procés educatiu. La seva concepció de l'educació física del nen no es limita a una esfera purament formativa de la seva personalitat, sinó que, per formar en els seus centres fonamentalment fills de treballadors industrials, veia també la gimnàstica com una eina utilitària per enfortir el cos del nen.

És interessant ressaltar, finalment, en parlar de Pestalozzi, la repercussió que va tenir el seu mètode en un intel·lectual sevillà tan interessant com J.M. Blanco White. Aquest autor va conèixer el mètode pestalozzià en el seu desterrament a Anglaterra i va escriure un encès discurs en la seva defensa (*cf.* Blanco White, J.M. *Antologia*, Barcelona, 1971, "Discurso sobre el método de enseñanza de Pestalozzi", pp. 139-159). Blanco admirava sense reserves el geni pedagògic del gran savi suís i en el seu discurs el lloa en un estil retòric i ampul·lós molt de l'època. Sabem, també, que va escriure un memorial a Ferran VII, instant-lo a imposar a les escoles el mètode educatiu petalozzià. Naturalment, la seva petició no va tenir cap acollida.

L'educació física contemporània: el segle XIX

El segle XIX, després del triomf de les revolucions burgeses i l'encimbrament de la burgesia, va aportar un nou món de valors, una nova ideologia i noves formes de vida. Amb l'ensorrament definitiu de la tradició cartesiana, una nova jerarquia gnoseològica es va obrir camí. El nou moviment ideològic que s'imposa és el que, de forma molt àmplia, coneixem com a Romanticisme. Un dels seus components fonamentals és el nacionalisme, ja que ha sorgit l'autèntica idea de nació, tal i com nosaltres la coneixem. L'individu adquireix una dimensió especial dins de la nació. L'individu adquireix una dimensió especial, i, com a conseqüència, també en l'educació física, sorgeixen "escoles nacionals".

Aquestes "escoles gimnàstiques", que és el gran llegat del segle XIX, coexisteixen amb la tradició anterior de diversificació entre diferents moviments, que anteriorment s'han posat de relleu. En aquesta centúria, ja de forma definitiva, es configuren els moviments gimnàstics procedents de la tradició mèdica, pedagògica i militar, com les tres grans branques troncals de tota l'evolució posterior.

L'escola alemanya: Guts Muths i Jahn

Amb raó se sol considerar Jahn (1778-1852) el veritable fundador de la gimnàstica alemanya, però la seva activitat va ser precedida per la d'altres figures importants com Vieth (1763-1836) i, sobretot, Guts Muths (1759-1839), (Diem, 1966).

S'ha qualificat Guts Muths com el patriarca de la gimnàstica, tant pels seus escrits com pel seu estil i el seu ideal de vida. Va ser professor de Geologia i de Geografia i autor d'importants publicacions sobre el valor de l'educació corporal. El seu estil de vida propugnava un equilibri entre cos i esperit i l'impulsà a una dedicació apassionada com a professor de gimnàstica, unint d'aquesta manera teoria i pràctica durant tota la vida. Des del punt de vista de la tradició pedagògica, és justament considerat el fundador de l'"educació a través de l'exercici físic" i la seva primera obra, *Gimnàstica per a la joventut* (1793) és el resultat de molts anys de treball pràctic, realitzat en contacte amb la natura i al marge d'erudicions fútils. El contingut d'aquesta obra ha tingut una dilatada vigència, i ha estat font d'inspiració per a molts autors posteriors.

El seu tractat creu en la conveniència de la pràctica de tots aquells exercicis que fossin "naturals", com la cursa, el llançament, anelles, gronxador, patinatge, ball, esquí i altres activitats populars, susceptibles de ser encaminades cap a finalitats educatives. Va conservar l'anterior denominació de *gymnastik* però referida a aquells exercicis moderns al servei solament de l'educació i de la medicina (Mehl, 1962). Dedicà als jocs un altre tractat independent, ja que la seva concepció d'aquests diferia de la mantinguda respecte de la resta d'activitats, basades en la utilitat i en l'educació.

Les idees filantròpiques de Guts Muths van perdre actualitat enfront del *turnkunst* ("art turci", podríem traduir, equivalent a art gimnàstica), de tendència més militar, encunyat per Jahn. Davant d'una personalitat com Guts Muths, que a penes va abandonar el seu lloc de naixement, Jahn encarna un ideal cosmopolita, de gran viatger i curiós, participant d'esdeveniments bèl·lics tan transcendentals com les guerres napoleòniques. Per a Jahn, el caràcter creatiu d'exercicis i aparells de moviments artístics es fonamentava en una postura pedagògica encaminada a la salvació de la pàtria, amb un ideal de llibertat i nacionalisme. Des de la seva òptica, la gimnàstica exercia un paper important en el canvi polític, social i educatiu.

El nacionalisme exacerbat de Jahn el va dur a rebutjar el concepte de *gymnastik* de Guts Muths, per la seva derivació clàssica i, per tant, estranya a la tradició germànica, i va preferir l'ús del terme alemany *turnen*, com a síntesi del conjunt de les seves activitats. Aquest terme, així com la idea que amagava, va passar a convertir-se en una divisa d'una escola gimnàstica alemanya que propugnava l'exercici físic com una exigència per a una "Alemanya ben formada".

L'aportació principal de Jahn és la necessitat de la implicació de la comunitat en la pràctica de l'exercici físic realitzat col·lectivament i en públic, movilitzant el poble sota unes normes i valors morals de superació i entusiasme generals, en el marc d'una anhelada unificació política que, tot i que encara trigaria a produir-se, aniria molt més enllà que una mera renovació pedagògica.

L'escola nòrdica

Tot i que als nostres dies aquest moviment s'ha vulgaritzat amb la denominació de "moviment gimnàstic suec", el seu origen fou més ampli i va implicar-hi altres països. Arrenca, indubtablement de la influència dels filantropistes alemanys i, més concretament, de Guts Muths, i arriba a Escandinàvia a través de Dinamarca.

Va ser el danès F. Nachtegall (1777-1847) qui va propagar a Escandinàvia les idees de Guts Muths, i van assolir-hi una vigència i un desenvolupament molt superiors als que van aconseguir a Alemanya. La gimnàstica es va mantenir com un element fonamental en les teories dominants posteriors i es van crear les primeres institucions de formació d'ensenyants.

Va fundar un institut gimnàstic privat (1799) en el qual se seguia un mètode senzill d'exercicis d'habilitat, curses, llançaments, trepa, equilibri i volatines. Va contribuir a la introducció de la gimnàstica a l'escola primària (1801) i va fundar centres pioners com l'Institut Gimnàstic Militar (1804), el més antic del món, al qual va seguir l'Institut Civil de Gimnàstica (1808); per a tot això va comptar en tot moment amb el suport de la casa reial. Tota aquesta tasca va culminar amb la fundació de la primera Escola Normal de Gimnàstica per a la formació del professorat el 1838.

Entre els seus continuadors cal destacar la figura del suec P.H. Ling (1776-1839), que va residir a Copenhaguen des del 1799 fins al 1804, i va ser profundament influït per les teories de Nachtegall. Quan va tornar a Suècia va començar a treballar a la Universitat de Lund com a professor d'esgrima i més endavant de gimnàstica. Persona de salut precària, durant tota la seva vida va ser un apòstol de la necessitat de conrear els valors físics com a forma d'una profunda regeneració social. Va ser un especialista en anatomia i fisiologia, coneixements que va aplicar com a base de les seves activitats en la gimnàstica terapèutica, que van ser una de les seves aportacions més importants a la història de l'educació física. D'altra banda, des del seu lloc d'instructor de gimnàstica a l'Acadèmia de Guerra de Karlberg, va mirar de convèncer les autoritats de la necessitat d'implantar la gimnàstica a les escoles i de crear centres de formació de professors. Els seus esforços foren premiats amb la fundació, el 1813, del Reial Institut de Gimnàstica d'Estocolm.

La gimnàstica sueca, que va néixer amb l'activitat de Ling, ha merescut nombroses crítiques a causa de la seva rigidesa i formalisme. No és fàcil estar d'acord amb aquestes crítiques, ja que en l'obra pòstuma de Ling, publicada el 1840 amb el títol de *Fonaments generals de gimnàstica*, una compilació

EXTRAIT D'UN RAPPORT

fait à la Société d'encouragement pour l'industrie nationale,

le 5 juin 1839,

PAR M. HERPIN,

sur les travaux d'éducation

gymnastique et morale

DE M. LE COLONEL AMOROS.

Messieurs, tout ce qui concerne l'amélioration morale, physique ou intellectuelle des classes laborieuses ne peut manquer d'exciter, au plus haut degré, votre attention et votre intérêt.

La Société d'encouragement a compris, depuis longtemps, toute la portée de l'éducation populaire pour le succès et l'avenir de nos industries : dès l'année 1815, elle avait provoqué d'une manière très-pressante, de la part du gouvernement, des mesures propres à répandre l'instruction dans les ateliers et les bonnes méthodes d'enseignement dans nos écoles primaires.

Depuis cette époque, il y a eu progrès; mais, nous devons l'avouer, il marche bien lentement, et vous n'apprendrez pas, messieurs, sans éprouver un sentiment pénible, que, d'après les documents officiels publiés tout récemment par M. le ministre de la guerre, sur trois cent mille jeunes Français appelés au tirage de 1837, il y en a plus de cent trente-six mille, c'est-à-dire quarante-cinq sur cent, qui ne savent même pas lire.

384

Herpin, M. *Sur les travaux d'éducation gymnastique et morale de M. le Colonel Amoros.* 1839

general de tota la seva doctrina anterior, l'objectiu fonamental no era un altre que la correcció i l'esmena dels vicis posturals. El seu fill H. Ling (1820-1886) i alguns dels seus deixebles van publicar posteriorment alguns manuscrits inèdits en què es descriuen i fonamenten els efectes dels moviments del cos humà des d'una base estrictament racional. L'aportació principal de H. Ling va ser intentar dur les idees del seu pare a l'ambient educatiu de l'escola dirigint-les al nen, en contrast amb el seu pare que havia treballat bàsicament amb persones d'edat universitària o que feien el servei militar.

Va ser el creador de les anomenades taules de gimnàstica amb exercicis lliures i estètics, sense abandonar mai els fonaments de l'obra del seu pare presos de la medicina del seu temps, donant així a aquestes taules pràctiques un caràcter "científic" en què sempre va tenir cabuda el principi de totalitat.

L'escola francesa

A França no hi va haver una escola gimnàstica autòctona, sinó que va arrancar de la influència exterior, d'un espanyol i d'un suís. El primer va ser Francisco Amorós i Ondeano, marquès de Sotelo, nascut a València (1770) i mort a París (1848). Abans d'exiliar-se a França va ser el creador del moviment gimnàstic espanyol; la seva primera gran aportació va ser la posada en marxa del Reial Institut Pestalozzià, el 1806, en què s'impartia un ensenyament que tenia com a pilars la música i la gimnàstica.

Després de la Guerra de la Independència, amb la derrota napoleònica, la seva condició d'afrancesat el va dur a la presó, i es va exiliar posteriorment a París, el 1814. A França va continuar la seva labor pedagògica amb els soldats i aconseguí l'aprovació per fundar el Gimnàs Normal Militar, el 1818, les activitats del qual es van estendre aviat a la població civil; després creà el Gimnàs Normal, Militar i Civil, el 1820.

D'aquest mateix any procedeix una definició que fa Amorós de la gimnàstica, la qual creiem que pot ser il·lustrativa del seu pensament, que és la següent: "la ciència raonada dels nostres moviments, de les seves relacions amb els sentits, la intel·ligència, els sentiments, els costums i el desenvolupament de totes les nostres facultats. La gimnàstica abraça la pràctica de tots els exercicis que tendeixen a fer l'home més valerós, més intrèpid, més sensible, més fort, més treballador i més àgil, i que ens prepara per resistir totes les intemperàncies i les variacions climàtiques, a suportar totes les privacions i contrarietats de la vida, a vèncer les dificultats, a triomfar de tots els perills i obstacles; en resum, a prestar serveis importants a l'Estat i a la Humanitat" (Piernavieja, 1960).

El seu gran rival a la França del moment fou el suís P.H. Clias (1782-1854), que propugnava un mètode més d'acord amb els principis pedagògics de Guts Muths, en la seva obra *Gymnastique Elémentaire*, publicada el 1819, en la qual feia fortes crítiques contra Amorós pel caràcter militar i les exigències acrobàtiques dels seus mètodes gimnàstics. Clias se'n va anar a Anglaterra, però va tornar a París el 1843 per continuar les seves activitats, quan Amorós havia perdut la gran influència que l'havia convertit en inspector de tots els gimnasos.

L'escola anglesa

El personatge més significatiu del que alguns han anomenat escola anglesa fou T. Arnold (1795-1842), tot i que la seva activitat no va impulsar el moviment gimnàstic, com els autors anteriorment esmentats, sinó més aviat els jocs i les activitats atlètiques. Va ocupar el càrrec de *headmaster* en el col·legi de Rugby (on va néixer l'esport del mateix nom) i en aquesta època (1827-1842) va propugnar i introduir grans reformes en el sistema educatiu anglès, propiciant les activitats atlètiques i, en especial, els jocs esportius d'equip, en els quals intentava inculcar als estudiants un sentit d'honradesa i netedat, exponents del característic *fair play* anglès.

L'acció d'Arnold va ser efectiva com a element de difusió de l'esport tant a les escoles com a les universitats, origen de la tradició, mantinguda fins als nostres dies, dins del món anglosaxó. És de sobres coneguda la importància que

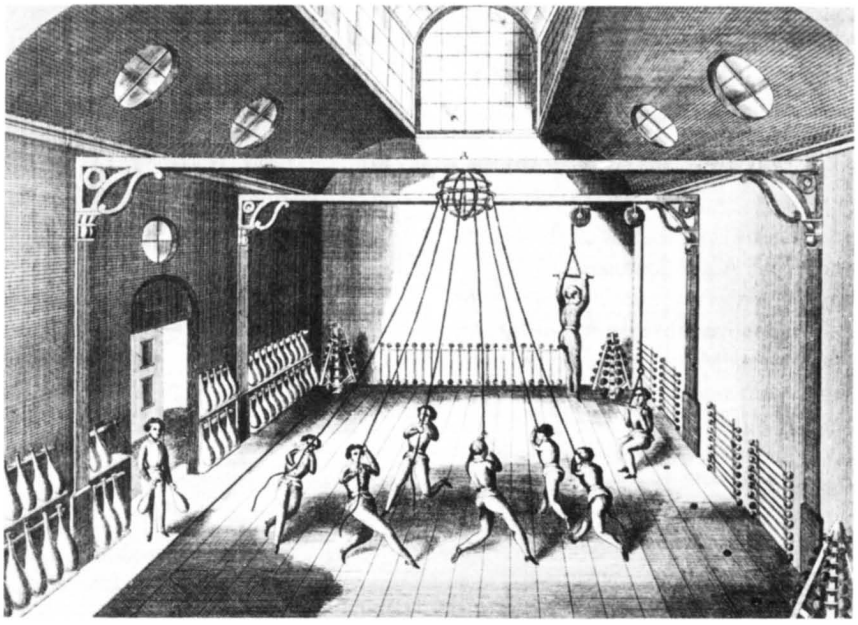

Pierre Schmitz. *Traité de gymnastique élémentaire et raisonnée.* 1870

l'esport ha tingut en el model escolar i universitari que podríem qualificar de victorià i que ha perdurat, amb poques alteracions, fins ara.

De les escoles als moviments procedents d'aquestes

Mirarem de mostrar en aquest apartat la continuïtat que les diverses escoles han tingut i les interrelacions que s'han produït entre elles al llarg del segle XIX i fins a mitjan del XX, per comprendre millor la situació del moviment gimnàstic als nostres dies.

Seguirem per a això l'esquema explicatiu del professor Langlade (1970), que, amb gran claredat, divideix els diferents moviments gimnàstics amb un criteri geogràfic, entre els del centre, l'oest i el nord d'Europa. Intentarem resumir de manera succinta la gran quantitat d'informació continguda en l'obra esmentada.

Moviment centreuropeu

A la zona del centre d'Europa s'han generat dos moviments de caràcter pedagògic, un dels quals té un vessant artístico-rítmic, representat per J. Dalcroze (1865-1950), I. Duncan (1878-1929), R. Laban (1879-1958), M. Wigman (1888), R. Bode (1881) i H. Medau (1890). L'altre vessant, que s'ha qualificat de "tècnic", té com a principals representants K. Gaulhdofer (1885-1941) i M. Streicher (1891).

L'austríac Jaques Dalcroze va ser una persona de grans dots musicals i va encaminar els seus estudis cap a aquesta disciplina. Aquest autor va ser el creador de la *rítmica*, que la va concebre com a inseparablement unida a la gimnàstica. Va arribar a aquest concepte a partir de les observacions efectuades amb els seus alumnes del Conservatori de Ginebra, en les seves classes de solfeig. Per a ell, la *rítmica* és sobretot un mètode d'educació general i una espècie de solfeig corpòrio-musical que facilita l'observació de les manifestacions físico-psíquiques dels alumnes i permet analitzar-ne els defectes i buscar la manera de corregirlos.

La influència del mètode de Dalcroze aviat es va estendre per quasi tot el món i, com a conclusió, podem afirmar que va contribuir de forma definitiva a l'evolució de la gimnàstica, però sense oblidar que la *rítmica* no és una modalitat de gimnàstica pròpiament dita, sinó que té uns objectius molt més amplis, tot i que va influir decisivament en algunes formes de gimnàstica femenina.

Isadora Duncan va ser sobretot una autodidacta, que va voler renovar les concepcions profundes i la tècnica de la dansa, intentant convertir-la en una activitat natural, lliure i sense traves acadèmiques. Dansava descalça i amb túniques, fet que va suposar al seu moment una gran revolució estètica. Preparava les seves alumnes sobre la base que la gimnàstica era el fonament de tota l'educació física, introduint després la dansa. Les seves concepcions revolucionàries van estar pròximes a les tendències artístiques expressionistes i van exercir una profunda influència en molts autors de l'època.

Dins del mateix corrent expressionista destaca la figura del txec Rudolf Von Laban. Interessat en les ciències essencials per a la comprensió del moviment, va estudiar matemàtiques, física, química, anatomia i fisiologia. Molt interessat en el ballet, va desenvolupar una obra coreogràfica ingent, en la mateixa línia d'Isadora Duncan, impulsant la desaparició de les puntes i donant importància preferent als gestos i actituds expressionistes. Pensava, també, que l'educació física era l'element bàsic de la dansa i propugnava un mètode d'ensenyament en consonància amb els de l'"escola activa" o "escola nova".

L'alemanya Mary Wigman va començar la seva formació amb Dalcroze, però el seu temperament la va impulsar cap a altres línies metodològiques. Va ser fonamental en la seva futura obra la influència de Laban. La seva influència sobre l'evolució de la gimnàstica moderna es basa en l'expressivitat (exagerada) dels gestos i en l'alternança entre contracció i relaxació, mantenint actituds continuades tenses i crispades que varien cap a moviments dinàmics i alegres ritmes.

Un altre alemany, Rudolf Bode, ha estat el creador de la *gimnàstica expressiva*. En la seva obra trobem una síntesi fecunda de quasi tots els corrents anteriors. Assimilà les experiències artístiques dels autors anteriorment esmentats, va recuperar les idees pedagògiques de tall pestallozià, les concepcions de la *rítmica* de Dalcroze i, finalment, les psicofilosòfiques del grafòleg i psicòleg Klages.

Les concepcions gimnàstiques de Bode es regeixen per tres principis o lleis fonamentals:

- El principi de la totalitat: qualsevol moviment que es realitzi es basa en la unitat cor-esperit i en una actuació rítmica i harmònica.
- El principi del canvi rítmic: tot moviment expressat ha d'oscil·lar entre tensió i relaxació.
- El principi d'economia: tot moviment que s'ajusti als principis anteriors serà necessàriament "econòmic".

La seva metodologia es basa en la progressió biològica i pedagògica, atribuint a la música un valor singular, la finalitat de la qual no radica en un simple acompanyament dels moviments corporals perquè a partir d'ella es construeixin, sinó que el seu paper principal és inspirar, vivificar, desencadenar un sentiment intern que permeti l'expressió corporal de forma rítmica i total. No hi ha dubte que les idees i l'activitat de Bode han constituït el fonament de la gimnàstica moderna.

Hirich Medau va ser deixeble de Bode i la seva principal contribució a la gimnàstica moderna va consistir en la utilització d'aparells portàtils manuals, en l'exigència d'una postura correcta com a base per a l'escola de moviments, assolible mitjançant una modelació res-

piratòria. Al mateix temps, va contribuir a certs aspectes tècnics del treball, com la improvisació musical i noves interpretacions d'alguns moviments de contingut rítmic.

Dins d'aquest moviment centreuropeu, en el vessant tècnico-pedagògic destaquen les figures de Karl Gaulhdofer i Margaret Streicher, creadors de l'anomenada gimnàstica natural austríaca. Enfront a altres autors que plantejaven l'educació física com quelcom afegit a la moral i intel·lectual, Gaulhdofer i Streicher propugnaven l'existència d'un sol model educatiu, de caràcter integral. Segons ells, el professor s'ha de guiar únicament per consideracions de caràcter pedagògic, procurant que els alumnes no mostrin un interès excessiu per l'obtenció de rècords o per esports inferiors, sinó que incorporessin de forma significativa l'activitat física a la vida quotidiana.

Distingien dos tipus de tasques motrius, la de solució oberta, també anomenada "tasca activa", que té com a objecte estimular la creativitat, i la tasca motriu finalista o de tornada a l'estat de calma. Alhora, no fan discriminacions entre l'activitat física de nois i noies, que conceben comuna per a ambdós sexes.

El seu sistema es fonamenta sobre quatre principis: el de compensació, en què es descobreix la influència sueca, el de formació, en el qual actuen principalment els fonaments gimnàstics, el de *performance*, amb predominància dels components esportius, i el dels moviments artístics, en què es reconeixen les tradicions del *turnkunst* i de la gimnàstica moderna. El seu mètode va més enllà del que s'entén per gimnàstica i s'adapta millor al terme d'educació física.

Un element característic d'aquest grup austríac, com dèiem anteriorment, és el treball gimnàstic amb aparells. En la concepció de Gaulhdofer i Streicher, l'aparell es concep com un obstacle, un element d'investigació per a l'alumne, que l'ha de manejar, conèixer-lo, pujar-s'hi i aprendre a descobrir-hi totes les potencialitats.

Moviment del nord

Com hem dit anteriorment, el món escandinau havia estat testimoni d'un poderós corrent gimnàstic des del principi del segle XIX. Es coneix habitualment com a corrent *neosuec*, un moviment gimnàstic que va saber conjugar les manifestacions tècnico-pedagògiques, representades per E. Bjorksten (1870-1947), E. Falk (1872-1942) i N. Bukh, amb la científica de J. Lindlhard (1870-1947), situant-se en una posició intermèdia la figura de J.G. Thulin (1875-1965).

Elli Bjorksten, de nacionalitat finlandesa, seguidora dels principis de Ling, va concebre l'educació física amb uns fins fisiològics, morfològics, estètics i psicològics. Les seves aportacions tècniques principals consistiren en la introducció del ritme, la soltura (entesa com a moviment executat amb llibertat i amb un grau just d'energia) i l'oscil·lació del moviment amb velocitat variable. La seva activitat va significar un canvi en la concepció de la gimnàstica femenina dels països del nord d'Europa i va servir d'element pioner en la investigació psicològica de l'educació física.

La sueca Elin Falk va ser professora de l'institut femení d'Adverson, en què formava ensenyants de gimnàstica i kinesioterapeutes. El 1908 va obtenir el nomenament d'inspectora d'Educació Física de les escoles primàries d'Estocolm. La seva aportació més important va consistir en la correcció dels errors procedents de la rigidesa lingiana. Aquesta autora partia de posicions inicials "aïllants" encaminades a una execució correcta de l'exercici, de la seva localització exacta i del treball analític conduent al total recorregut articular. Buscava la consecució d'elements recreatius, i també més naturalitat de moviments. Així mateix, va destacar la necessitat d'un entrenament correcte del peu com a òrgan de suport i impulsió.

El danès Niels Suxh, que va iniciar amb només 16 anys la seva pràctica com a ensenyant de gimnàstica dirigida a nens i adults, va optar per una vida de treball al camp, des del 1914, i va crear el Departament d'Educació Física a Ollerup. Va aplicar el seu mètode qualificat com a *gimnàstica fonamental*, basat en principis molt elementals, per intentar imprimir flexibilitat i agilitat a una joventut camperola rígida i matussera.

La seva contribució principal a l'educació física és la reafirmació de les finalitats morfogenètiques i correctives dels exercicis, incloent sempre en les seves classes el principi de totalitat i augmentant el volum de treball gimnàstic general, especialment en la joventut.

Com s'ha dit abans, el també suec J.G. Thulin va adoptar una posició intermèdia entre les dues manifestacions prèviament esmentades, caracteritzada per un eclecticisme a ultrança que ha tingut una influència singular en el món nòrdic.

El seu *Manual de Gimnàstica*, malgrat les dificultats que ofereix, s'ha convertit en una guia imprescindible de tot estudiós de la gimnàstica. El 1909 va fundar a Lund l'Institut de Gimnàstica del Sud de Suècia, l'activitat del qual ha tingut una dimensió nacional i internacional importantíssimes per la presència constant del seu creador en diferents organismes internacional de gimnàstica.

La seva principal contribució consisteix en una creació activa d'exercicis en forma de joc, amb una vocació integradora del cos i de la psique, tractant que aquests tinguin efectes globals, la finalitat última dels quals és el moviment de tot l'organisme. Va ressaltar les exigències pedagògiques i psicològiques de tot professor d'educació física, com a element movilitador d'una formació global físico-psíquica. Igualment, va trencar amb idees lingianes consagrades, substituint-les per altres basades en la naturalitat, l'economia d'esforços, els exercicis sintètics i uti-

litaris capaços de generar una major habilitat i destresa i, per això, més atractius per a nens i joves.
El metge i fisiòleg danès Johannes Lindhard és el màxim representant del corrent científic. La seva aportació va ser molt més important des d'un punt de vista teòric que pràctic, com a catedràtic d'anatomia, fisiologia i teoria de la gimnàstica. Autor d'obres importants com la seva *Teoria especial de la gimnàstica* i *Fisiologia general muscular*, la seva contribució fonamental es va centrar en la investigació fisiològica i tècnica de la gimnàstica.

El moviment europeu occidental

La primera figura a destacar en aquest context és la del francès Georges Demeny (1850-1917), lluitador infatigable durant tota la seva vida per una educació integral de l'home, en la qual l'educació física exercia un paper fonamental en la recerca d'uns objectius higiènics, estètics, econòmics i morals. Així mateix, la seva recerca de la destresa, de la coordinació el va dur a establir una distinció entre la gimnàstica educativa i la d'aplicació.
Pensava que la gimnàstica educativa s'havia de reservar als nens, a causa de les seves diferències fisiològiques amb els adults, i es va convertir, d'aquesta manera, en la veritable gimnàstica escolar. La gimnàstica d'aplicació, tanmateix, s'ha d'utilitzar amb adults i els exercicis efectuats haurien de tenir un caràcter pràctic, és a dir, graduats en funció del seu valor fisiològic.
En un principi, Demeny va ser partidari de la gimnàstica sueca pel seu caràcter eminentment metòdic. Després de treballar a Suècia va adoptar una posició eclèctica, ja que va considerar el mètode suec dogmàtic i pseudocientífic.
Va buscar un camí intermedi entre la gimnàstica de força de tipus amorosià i les tècniques sueques de caràcter ortopèdic, és a dir, defensà la necessitat d'alliberar l'ensenyament de l'educació física de militars i metges. En aquest sentit, els professors s'haurien de centrar en l'educatiu. Va defensar un mètode adaptat a l'edat i al sexe, respectant la progressió, l'alternança i la dosificació dels exercicis, classificats segons els seus efectes. El seu mètode pretenia ser científic, racional i utilitari per satisfer la necessitat d'activitat, l'espontaneïtat i que al mateix temps resultés atractiu. Amb aquesta finalitat va integrar-hi els jocs, pretenent que servissin com a distracció psicològica.
El moviment gimnàstic francès culmina amb la gran figura de Georges Hebert (1875-1957). Malgrat haver estat oficial de la marina, la dedicació fonamental de la seva vida va girar entorn a la teoria de l'educació física. Va realitzar abundants i importants aportacions escrites, llibres i articles, que sempre van intentar la consagració del que ell va anomenar "mètode natural".
La seva obra es va inspirar fonamentalment en el pensament d'Amorós i de Demeny, amb el qual va treballar en algun moment de la seva vida. El mètode natural s'inscrivia en el marc més ampli d'un projecte de "regeneració nacional", en el qual hi havien de col·laborar metges i educadors.
Va qualificar de "natural" el seu mètode de treball perquè intentava reconstruir les activitats físiques principals que, segons ell, duia a terme l'home primitiu en estat de naturalesa i que sistematitzà en els apartats següents: locomoció normal, locomocions secundàries, defensa o seguretat individual, activitats industrials o utilitàries i recreació.
En una de les seves obres més importants definia Herbert la finalitat del seu mètode natural de la manera següent: "Acció metòdica, progressiva i contínua, des de la infantesa a l'edat adulta, tenint com a objectiu assegurar un desenvolupament físic integral; augmentar la resistència orgànica; posar de manifest les aptituds en tots els gèneres d'exercicis naturals i utilitaris indispensables (marxa, cursa, salt, quadrupèdia, trepar, equilibrisme, llançar, aixecar, defensa, natació); desenvolupar l'energia i totes les altres qualitats d'acció o virils; en fi, subordinar tot l'adquirit, físic i viril, a una idea moral dominant: l'altruisme" (Langlade, 1970).
La pedagogia hebertista va tenir una càrrega clarament innovadora, pròxima a la de l'Escola Nova. Propugnava un treball educatiu continuat, a l'aire lliure, amb peus, cames i tronc nus i la utilització d'exercicis concrets i utilitaris, cants i crits en les sessions d'entrenament, com a expressió de l'alegria del moviment. Va establir controls mèdics regulars i sistemàtics, així com barems de puntuació dels resultats, ja que sense aquest no es pot donar un procés educatiu seriós, i alhora individualitza l'ensenyament i permet el coneixement de les possibilitats i progressos de cada persona.

Les tendències actuals

L'anàlisi històrica fins ara realitzada ens permet acostar-nos a les diverses línies existents en el moment actual, observant que el corrent psico-sòcio-pedagògic ha donat lloc a un conjunt de sabers i pràctiques, amb diverses denominacions, que a continuació passem a exposar.

Psicomotricitat

Aquest terme va ser utilitzat per primera vegada pel metge Dupre, al principi del nostre segle. Les seves investigacions en neuropsiquiatria infantil el van dur a descobrir, el 1905, el paral·lelisme existent entre el desenvolupament de les funcions motores, les capacitats d'acció i les funcions psíquiques.
S'ha dit, amb raó, que el terme psicomotricitat és imprecís i ambigu, ja que, com escriuen Maigre i Destrooper (1976), tota acció humana és simultàniament "ús de sí, "organització de sí" en l'espai i en el temps, per la qual cosa es pot afirmar que qualsevol acció és psicomotora.
Malgrat els abusos de què ha estat objecte i de la seva preexistència en la pràctica anterior a la teoria, cal re-

conèixer en l'acció psicomotora una gran originalitat, ja que intenta integrar les aportacions de la psicologia genètica, la neurofisiologia, el psicoanàlisi i la neuropsiquiatria en una aproximació corporal de la personalitat del nen, considerant l'ésser humà en la seva unitat i globalitat.

Wallon va coincidir amb els treballs de Guilmain pel que fa a les conseqüències reeducatives del paral·lelisme entre el comportament general del nen i el comportament psicomotor, exposades ja en el llibre de Guilmain (1935) *Fonctions psychomotrices et troubles du comportement.*

El psiquiatra infantil Ajuriaguerra (1973) va descriure l'estreta relació entre el to i la motricitat a partir de certes pertorbacions psicomotores. Establia una associació entre activitat motriu voluntària i factors emocionals. La seva aportació principal va consistir en l'articulació dels diversos aspectes de l'evolució psicomotriu normal i patològica, partint de l'estudi clínic i de l'acció terapèutica.

Es pot observar que el terme psicomotricitat procedeix del camp de la reeducació, però la seva utilització en el vessant realment psicopedagògic arrencà de la publicació de l'obra de Picq i Vayer *La educación psicomotriz y el retraso mental* (1960). En aquest llibre, els autors escriviren que "l'educació psicomotriu és una acció pedagògica i psicològica que utilitza els mitjans d'educació física per tal de normalitzar o millorar el comportament del nen" (ed. espanyola, 1969). En la seva concepció, la psicomotricitat és una acció educativa que té en compte el desenvolupament psicobiològic del nen, considerant-lo una "unitat", que pretén aconseguir uns objectius explícits tals com la normalització i millora del comportament general, la facilitació dels aprenentatges escolars i la participació activa del nen en el seu procés de readaptació, no terapèutic.

En aquesta mateixa línia psicopedagògica, cal esmentar Lapierre i Aucouturier. La metodologia d'aquests autors se centra, especialment, en el pas del concret a l'abstracte, utilitzant com a mètode d'interiorització les situacions viscudes. En aquest sentit escrivien (1972): "nosaltres vam voler mostrar que, partint d'un acte motor, d'una situació vivenciada, és possible extraure una noció abstracta, percebent-la, interioritzant-la, generalitzant-la; després, mitjançant la simbolització espontània, passar a una expressió abstrastracta i després fent servir aquest descobriment de l'abstracció, arribar a utilitzar-la en el pla artístic, intel·lectual i escolar."

Per a aquests autors, és molt important la interacció entre el nen i l'educador. Van incorporar en el seu treball tècniques de la no-directivitat, i van destacar la imprtància de l'observació de l'educador per suscitar en el nen el descobriment i la creació espontània de diverses formes d'expressió.

Psicocinètica

El creador d'aquest mètode va ser Le Boulch, en la seva obra *L'educació pel moviment* (1969), descrivia la psicocinètica com un mètode general d'educació que, com a mitjà pedagògic, utilitza el moviment humà en totes les seves formes, propugnant la interdisciplinarietat de diferents aspectes intel·lectuals i de l'educació física en les primeres edats, sobretot, en nens menors de 12 anys.

Els fonaments pedagògics que Le Boulch atribueix a la psicocinètica es basen en els aspectes següents:

- El mètode implica una filosofia de l'educació, ja que el seu objectiu és afavorir el desenvolupament de les capacitats del nen, aconseguint la seva actuació adaptativa i segura en un món en transformació constant.
- És un mètode de pedagogia activa, en el qual el nen ha de ser un subjecte actiu capaç d'elaborar el seu moviment de forma intel·ligent.
- Troba suport en la psicologia unitària de la persona.
- Privilegia l'experiència viscuda per l'alumne mitjançant la consciencia-ció i significació del moviment.
- Es basa en la noció d'estructuració recíproca entre el món i el Jo del nen, que pren consciència de la seva pròpia actuació i així pot comprendre i dirigir millor la seva conducta.
- Utilitza la dinàmica de grup en l'esfera de l'activitat (conscienciació d'afectivitat, simpatia, rivalitat al si del grup i reacció personal).

Els exercicis que proposa per a la formació dels nens en totes les seves dimensions els presenta en diverses seccions:

- Coordinació motriu.
- Estructuració de l'esquema corporal.
- Ajustament postural.
- Percepció temporal.
- Percepció espacial.
- Activitats lliures i joc.

Com a conclusió, podem dir que el mètode Le Boulch pretén un doble objectiu: d'una banda, el perfeccionament de les capacitats motrius bàsiques i, de l'altra, assentar les bases sobre les quals es desenvoluparan els altres aprenentatges escolars.

Sociomotricitat

Aquest terme, que es refereix a la dimensió social de la conducta humana, va trobar la seva definició en la prolífica obra de Parlebas. Segons la seva concepció, la sociomotricitat se situa en el camp de les activitats físico-esportives que generen obligatòriament interaccions motrius instrumentals en qui hi participa.

En una de les seves publicacions recents (1987) estableix tres criteris de lògica interna susceptibles de conferir a les pràctiques motrius les seves majors propietats:

- La relació del practicant amb el medi físic com a element fonamental, si aquest està condicionat i *estan-*

darditzat, l'acció motriu s'orienta cap a un automatisme repetitiu (atletisme, gimnàstica, natació, etc.). En canvi, si el medi és "salvatge", el subjecte haurà d'intuir els obstacles d'avançada, percebent els seus indicis i estant permanentment en estat d'alerta.

- La interacció motriu de cooperació entre companys, com en l'alpinisme, en què el primer de cordada garanteix l'èxit col·lectiu.
- La interacció motriu d'oposició que es produeix en determinats esports entre adversaris, com el placatge en el rugbi o l'intercanvi de cops en boxa.

Segons l'òptica de Parlebas, cada joc esportiu té la seva identitat pràctica, a causa dels seus propis trets característics, a la seva lògica interna, que marca la seva originalitat independentment dels jugadors i de la classe social a la que pertànyen.

Esport educatiu

En la història esportiva contemporània, la revitalització del moviment olímpic, gràcies fonamentalment a la incansable iniciativa del baró de Coubertin, constitueix una fita importantíssima. Un cert romanticisme va impulsar aquest gran filantrop a reinstaurar les Olimpíades en la pròpia Atenes el 1896.

Aquest moviment va ser concebut com una continuació de les velles activitats esportives de la Grècia clàssica, però els condicionaments sòcio-econòmics del segle XX aviat se'n van apoderar fins arribar a convertir-los en un muntatge financer gegantí. No obstant això, la seva influència social ha estat enorme, ja que ha estimulat de forma increïble la capacitat de competència de la pròpia educació escolar, fomentant la pràctica de l'esport en les escoles i universitats. El que en un principi va ser concebut com una simple competència esportiva, es va convertir, a la pràctica, en un poderós element de desenvolupament del nacionalisme més exacerbat, instrumentat de forma obertament política, com fou el cas de les tristament cèlebres Olimpíades de Berlín el 1936, que, tot i que es plantejaven com una exaltació de la raçaària, van tenir uns resultats contraris als esperats amb els rècords d'un desconegut negre americà anomenat Jessie Owens.

La influència de l'olimpisme sobre l'esport escolar ha estat, sens dubte, molt gran, tot i que contradictòria. D'una banda, ha constituït un element d'estímul important, però, de l'altra, ha fomentat els components més negatius de la pròpia formació educativa de l'esport, com la lluita pel rècord, sense tenir en compte els mitjans per aconseguir-ho.

L'anàlisi i l'estudi de l'esport ha estat tema de dedicació de nombrosos autors, per la qual cosa fer-ne referència resultaria inacabable. No obstant això, la importància del tema que ens ocupa mereix esmentar, almenys, algunes consideracions respecte del tema. Listello (1959) sosté que l'activitat esportiva és educativa, ja sigui tractada com a entrenament físic o com a esbarjo. Dumadzedier (1950) i Arnaud (1983) veuen l'esport com una forma de socialització que afavoreix l'accés a la cultura. Adam (1966) i Mahlo (1969) opinen que els valors educatius de l'esport estan, per damunt de tot, en el seu caràcter institucionalitzat i socialitzat. Parlebas (1986) el relaciona amb la societat actual i la complexitat de la seva cultura, incloent la possible aplicació tecnològica, tan pròpia dels nostres dies, en la recerca de millors resultats.

Si tenim en compte aquestes i altres aportacions, es pot dir, d'una banda, que l'esport educatiu es troba en un punt intermedi entre l'esport recreatiu i el d'elit i, de l'altra, que es donen uns trets estructurals comuns però de diversa graduació.

Així, l'esport, en els tres àmbits esmentats, constitueix un conjunt d'activitats físiques, de caràcter lúdic, subjecte a unes normes, sota la forma de competició, la qual s'haurà de regir per un esperit noble, que està institucionalitzat i que de vegades pot arribar fins al risc.

Tanmateix, l'autor que més ha emfasitzat l'esport educatiu és Merand (1971), afirmant que cal crear un esport del nen i per al nen, és a dir, un esport que permeti l'adquisició i el desenvolupament de les aptituds motrius a diferència del simple esport de resultats i competitiu. Efectivament, no es tracta d'eliminar l'esport de l'educació, sinó de fer que aquest no creï contradiccions pels mètodes que utilitza amb les finalitats d'aquesta.

Respecte de l'esport recreatiu, mereix un esment especial la idea d'un esport per a tothom que recull el programa esportiu del Consell d'Europa el 1966.

Podem dir, seguint la definició que dóna la Federació Internacional que "Esport per a tothom són totes les accions humanes destinades a promoure la participació en l'esport" (Van Lierde, 1988).

En aquest sentit, l'únic criteri vàlid per avaluar l'esport per a tothom és la participació i no hi tenen cabuda altres indicadors com són els resultats, el rendiment, les medalles o l'ascens de categoria.

És, en definitiva, una oferta que permet l'accés de tots els grups socials a la pràctica de l'esport i de l'activitat física i que va més enllà de les simples labors de promoció i requereix, com a servei social, uns plantejaments basats sòlidament en el coneixement de la realitat on es pretén aplicar. Des d'aquesta perspectiva, és imprescindible la planificació per al seu desenvolupament, i l'optimització i rendibilització de tots els recursos que comporta la seva aplicació.

El gran canvi social respecte de la pràctica esportiva de masses ha generat l'aparició de noves tècniques realitzades en llocs poc habitats i fora del lloc habitual de residència, això és, a la natura.

Els esports a la natura ofereixen no només una àmplia gamma d'activitats

(marxa, escalades, ràfting, esquí, *windsurf*, vela, piragüisme, etc.) sinó que a més tenen una projecció de futur sense límit d'edat i la seva pràctica es justifica en la pròpia satisfacció esportiva i en les sensacions que produeixen.

Cal, finalment, destacar la importància de l'esport adaptat. En aquest sentit, l'aparició d'activitats físiques i esportives com a pas posterior al fet rehabilitador es va veure confirmada pels treballs de Sir Ludwing Guttmann, el qual va implantar el primer programa europeu d'esports organitzats en cadira de rodes, que es va celebrar el 1948 a Stoke Mandeville (Anglaterra).

La tenaç labor del professor Guttmann va quedar plasmada tant en la consecució d'una major participació internacional com en l'elaboració de programes d'activitats esportives adaptades per a la població amb discapacitats.

L'auge d'aquesta pràctica com a fenomen sòcio-cultural va culminar amb la celebració de la primera Paralimpíada en finalitzar els Jocs Olímpics de Roma, el 1960. A partir de llavors, s'han celebrat en els mateixos anys i llocs que les Olimpíades. L'augment de la participació ha estat espectacular; s'ha passat d'una vintena de països en les primeres, als noranta-quatre dels Jocs Paralímpics de Barcelona el 1992.

Expressió corporal

S'ha dit, amb raó, que el terme expressió corporal és ambigu i poc definit, ja que es configura i identifica amb la dansa, el mim, la gesticulació, l'alliberament de tensions internes, el desbloquejament, el benestar, aprendre a significar amb el cos, la creació, l'espontaneïtat, etc.

No és, per tant, una disciplina autònoma, però vol situar-se amb una intencionalitat de contestació o renovació de tècniques ja constituïdes com la dansa, el teatre, la psicomotricitat i la psicocinètica, etc., entre altres.

Per a Pujade-Renaud (1975), l'expressió corporal consisteix a "afirmar la reapropiament del cos, el dret a l'expressió. La creativitat, l'alliberació sexual, conferir al cos un poder revolucionari, la festa, la violència, la ruptura amb l'ordre instituït, la recerca i realització d'un desig veritable, l'espontaneïtat de la trobada". Podem dir que aquesta orientació i la seva intenció s'allunyen de l'aprenentatge d'unes tècniques, i se centra fonamentalment en l'exploració i investigació del propi cos, de l'entorn psicofísic i dels companys, els "altres".

L'expressió corporal se sustenta en dos pilars bàsics segons Motos (1983), d'una banda, la *tècnica* que ens proporciona el coneixement de les possibilitats corporals mitjançant la *consciència segmentària* i l'anàlisi i estudi del fenomen moviment, i de l'altra, l'*espontaneïtat* que sorgeix del nostre potencial vital i creador. És una capacitat que possibilita l'exteriorització, l'alliberació i sensibilitza el coneixement, mantenint-nos oberts al món natural, a la societat i al nostre Jo, mitjançant conductes de comunicació expressades corporalment, és a dir, amb un llenguatge corporal expressiu.

El tractament pedagògic que ha de realitzar l'educador davant d'aquesta activitat és el d'actuar com a facilitador de la desinhibició dels alumnes i, així, anar introduint-los en aquesta experiència de la llibertat, possibilitant la seguretat i l'autoconeixement expressiu. Per a això, ha de centrar la seva observació en les demandes del grup o dels individus en particular, conduint-los de forma flexible en el marc de la interrelació que es produeix, ja que són simultàniament actors i espectadors.

Música i ritme són elements que faciliten la vivència del moviment i l'expressió corporal. Així, la gimnàstica-jazz i l'aeròbic comparteixen aquesta comunitat d'objectius. No obstant, els dedicarem un tractament individualitzat.

La gimnàstica-jazz, tal com com diu la seva creadora Monika Beckman (1978), és un compendi de gimnàstica neosueca, dansa clàssica i moderna i elements bàsics de folk afroamericà. Així doncs, la dansa de la gimnàstica-jazz és una dansa amb objectius educatius i formatius molt concrets, que són el plaer pel moviment, la motivació i introducció a la dansa i a activitats físiques para-leles, la millora de la salut i la condició física, la integració social i la creativitat. Els objectius i l'àmbit d'aplicació la diferencien de la dansa-jazz en el fet que la dansa constitueix una finalitat en ella mateixa i s'aplica a l'espectacle.

D'altra banda, l'aeròbic té unes connotacions especials que el caracteritzen com un dels fenòmens sòcio-esportius més interessants de les darreres èpoques.

La primera persona que va popularitzar l'aeròbic va ser el metge americà Kenneth H. Cooper. Amb la publicació del llibre *Aerobics* el 1968, es va estendre la idea de les excel·lències de l'activitat física aeròbica. Són exercicis d'intensitat mitjana o baixa que es realitzen durant un temps llarg, gràcies a l'equilibri entre el subministrament i el consum d'oxigen que l'organisme necessita per a la producció d'energia. Una de les seves finalitats bàsiques és el desenvolupament i la millora del sistema càrdio-vascular.

Convé ressaltar que, al marge de les seves qualitats intrínseques, l'aeròbic ha adquirit els darrers anys un renom i una popularitat especials per haver-lo practicat figures del cinema com Jane Fonda, Sidney Rome i Diana Ross, entre altres.

Com veiem, és molt llarg el camí recorregut per l'activitat física des de les primeres civilitzacions fins als mètodes recents de la nostra societat de consum. En aquest treball només hem volgut fer un esbós de les grans línies evolutives d'aquesta activitat, connectant-les en la mesura del possible amb altres activitats de la societat que les practica.

Bibliografia

ADAMS, R.C.; DANIEL, A.N.; RULLMAN, L. *Juegos, deportes y ejercicios para personas en desventaja física*. Paidos. Buenos Aires, 1978.

ANGELI, P. *Lo sport in Grecia*. Roma. Bari, 1988.

ARZAIZ, S. "Los juegos homéricos", dins *Citius, Altius, Fortius*. Madrid, 1965.

AUGEUT, R. *Los juegos romanos*. Orbis. Barcelona, 1985.

BECKMAN, M. *Jazzgimnastik*. K. Hoffman. Verlag. Schöldorf, 1978.

BLANCO WHITE, J.M. *Antología*. Labor. Barcelona, 1971.

BURGENER, L. "J.J. Rousseau y la educación física", dins *Citius, Altius, Fortius*, tomo IX. INEF. Madrid, 1968.

CONSEJO DE EUROPA "Carta europea del deporte para todos", dins *Boletín de información y documentación*, núm. especial. UNISPORT. Màlaga, 1988.

COOPER, K.H. *Aerobics*. Diana. Mèxic, 1968.

COUBERTIN, P. *Memorias Olímpicas*. COE. Madrid, 1965.

COUBERTIN, P. *Ideario olímpico*. Delegación Nacional de Educación Física y Deportes. INEF. Madrid, 1985.

DE GENST, H. *Histoire de l'éducation physique*. A. de Boeck. Brussel·les, 1949.

DIEM, C. *Historia de los deportes*. Caralt. Barcelona, 1977.

DURANTEZ, C. *Las Olimpiadas griegas*. COE. Madrid, 1977.

FONDA, J. *En forma con Jane Fonda*. Tiempo libre. Madrid, 1981.

GUTIÉRREZ, I. *Historia de la Educación*. Iter. Madrid, 1969.

HUIZINGA, J. *Homo ludens*. Alianza. Madrid, 1979.

JAEGER, W. *Paideia*. FCE. Madrid, 1957.

KANT, I. *Pedagogía*. Akal. Madrid, 1983.

LANGLADE, A. *Teoría general de la gimnasia*. Stadium. Buenos Aires, 1970.

MARROV, H.I. *Historia de la educación en la antigüedad*. Akal. Madrid, 1985.

MERCURIAL, J. *Arte gimnástico*. INEF. Madrid, 1973.

MIENEL, K. *Teoría del movimiento*. CONI. Roma, 1984.

PARLEBAS, P. "Perspectivas para una educación física moderna", dins *Unisport*, núm. 1. Màlaga, 1987.

PIERNAVIEJA, M. "Amorós, primer gimnasiarca español", dins *Citius, Altius, Fortius*. Tom II. INEF. Madrid, 1960.

UEBERHORST, H. "Teorías sobre el origen del deporte", dins *Citius, Altius, Fortius*. Tom IX. INEF. Madrid, 1968.

ULLMAN, J. *De la gymnastique aux sports modernes*. URIN. París, 1977.

VAN LIERDE, A. "Filosofía y futuro del Deporte para todos", dins *Actas del II Seminario andaluz sobre deporte municipal*. UNISPORT. Màlaga, 1988.

VAZQUEZ, B. *La educación física en la educación básica*. Gymnos. Madrid, 1989.

VEYNE, P. *Le pain et le cirque*. Du Seuil. París, 1976.

VICENTE, M. *Teoría pedagógica de la actividad física*. Gymnos. Madrid, 1988.

Nota

Les il·lustracions pertanyen al *Catálogo del Fondo Antiguo. Siglos XVI-XIX*. Biblioteca de l'INEF de Madrid. 1989.

Marta Castañer Balcells,
Doctora en Ciències de l'Educació,
Llicenciada en Pedagogia i en Educació Física,
Professora d'Educació Física de Base a l'INEFC-Lleida.

EL COMPORTAMENT NO VERBAL DE L'EDUCADOR FÍSIC

Resum

L'objecte d'estudi que reflecteix aquest article té l'escomesa, dins l'àmbit de l'educació, d'enfilar una línia d'aplicació en diferents estudis adreçats a l'observació i l'anàlisi de la tasca docent de qualsevol tipus d'educador personal. Tot i que en aquest article em centraré en un tipus d'educador personal concret —l'educador físic o d'activitats físico-esportives—, voldria deixar palesa aquesta intenció prèvia de prendre el tema en el seu sentit ampli, en allò que en major o menor mesura ens implica a tots: educar i/o ser educats.

***Paraules clau*: comunicació no verbal, cinèsia, observació categorial, emblemes, adaptadors, il·lustradors, reguladors, situacionals.**

L'educador físic i el llenguatge del cos

Situats al voltant de la figura de l'educador personal, ens adonem que el seu quefer pedagògic és una més de les múltiples manifestacions del comportament comunicatiu humà. Aquest comportament comunicatiu es desenvolupa en uns paràmetres de naturalesa física, psicoafectiva, volitiva i social: però aquests es troben alhora inserits en les coordenades inalienables del temps i de l'espai que, d'una manera molt planera ens il·lustra la figura 1.

En aquestes dues coordenades s'inscriu tota la dimensionalitat de la motricitat humana que hom pot considerar arran d'una *concepció sistèmica* de l'ésser humà; és a dir, que tota la dimensionalitat de la motricitat humana en tant que *dimensió introjectiva* com a fruit del coneixement del nostre propi món intern, la *dimensió extensiva* que es genera arran de la nostra capacitat d'interacció amb el món objectual que ens envolta i la *dimensió projectiva* com a resultat de la nostra interacció amb el món social, s'inscriu necessàriament dins els paràmetres d'espai i de temps.

Amb tot, podem copsar que la nostra corporalitat identificada, situada i adjectivada està en relació directa amb l'espacialitat i la temporalitat.

D'aquí se'ns fa evident que no hem d'oblidar que el nostre cos, i la motricitat que aquest és capaç de generar, és el vehicle presencial de les nostres conductes; així doncs, el *gest*, l'*actitud corporal*, la *mirada*, l'*espai interindividual*, com la *paraula* i els *grafismes*, s'han de considerar unitats "sígniques" carregades de significació.

Tots som conscients que és impossible evitar la nostra presència corporal en un espai i en un temps. Els nostres pensaments són impalpables, però el nostre cos i les seves accions no ho són pas; ben al contrari, és matèria palpable condicionada, tal com acabem de dir, per aquestes coordenades d'espai i de temps, amb la qual cosa podríem dir que *estem sobre un escenari canviant i continu que ens sotmet, en gran mesura, a la improvisació continuada.*

En relació amb tot això, hom constata que la paraula, tal com l'hem creada els humans, es desenvolupa en una *linealitat temporal* i mitjançant un sol òrgan fonador, la qual cosa impossibilita poder pronunciar més d'un fonema alhora. La producció motriu, en canvi, no és lineal, ja que ens permet moure'ns i gesticular no només en la tridimensionalitat que permet l'espai, sinó de manera simultània amb diverses parts del nostre cos en el temps. Així doncs, po-

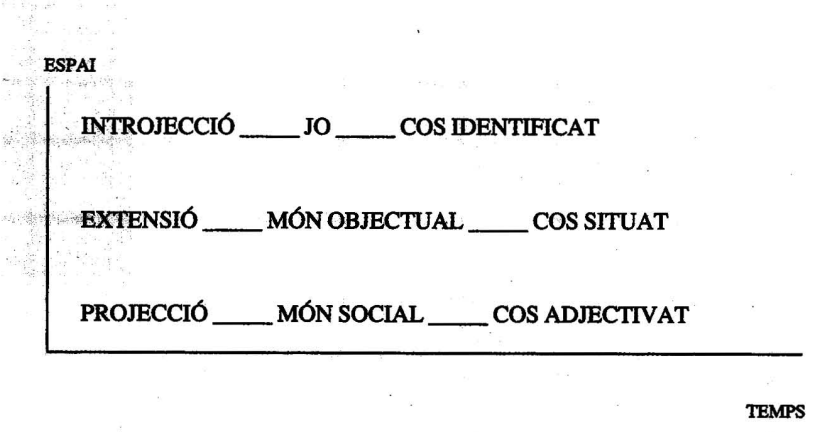

Figura 1. Dimensions de la motricitat humana condicionades per les coordenades d'espai i temps (extret de M. Castañer i O. Camerino, 1991)

dem considerar que la motricitat i, per tant, la *gestualitat* es desenvolupa en una realitat multidimensional que li confereix una enorme riquesa que és, alhora, difícil d'analitzar.
La justificació de per què cal centrar l'atenció sobre la gestualitat o el *comportament cinèsic* com a eina comunicativa —i educativa— humana, està en el fet que és prou evident que la majoria d'estudis adreçats a l'observació i l'anàlisi del quefer pedagògic de l'educador dins una situació d'ensenyament-aprenentatge es fonamenten, gairebé de manera exclusiva, en *el discurs verbal* que empra aquest educador; és a dir, en allò que diu, si diu una cosa o una altra, de manera que potser només caldria que escoltéssim allò que diu i no caldria veure les imatges de la seva actuació, ja sigui en directe o per mitjans àudio-visuals. Curiosament però, solem tenir la necessitat de veure la imatge, i això vol dir que comprenem *no només arran del discurs verbal, sinó també mitjançant aspectes de situació espaial i temporal i la gesticulació o cinèsia que s'empra en una situació determinada.*

El gest i la comunicació no verbal

Evidentment, l'àmbit d'estudi del comportament no-verbal és molt ampli, i tot i que aquí només abordarem una petita parcel·la d'anàlisi, considero que els educadors hem d'insistir en la necessitat de generar un plantejament integrador i, per tant, sistèmic, que no només tingui en compte el discurs verbal, sinó també la resta d'àrees de manifestació no-verbal, que podem identificar en aquesta estructura quàdruple bàsica formada per (vegeu figura 2):

- La *cinèsia*, que és la disciplina que se centra en l'estudi dels patrons gestuals que emprem amb major o menor significació comunicativa.
- La *proxèmia*, desenvolupada per Hall al principi de la dècada dels seixanta es basa en la concepció, l'ús i l'estructuració que les persones fem de l'espai.
- La *cronèmia*, que de manera similar a la proxèmia s'orienta vers l'estudi de la conceptualització i la utilització que fem del temps.
- El *parallenguatge*, que comprèn l'estudi de tota emissió vocal que no s'inclou en el llenguatge formal i arbitrari d'una comunitat social determinada.

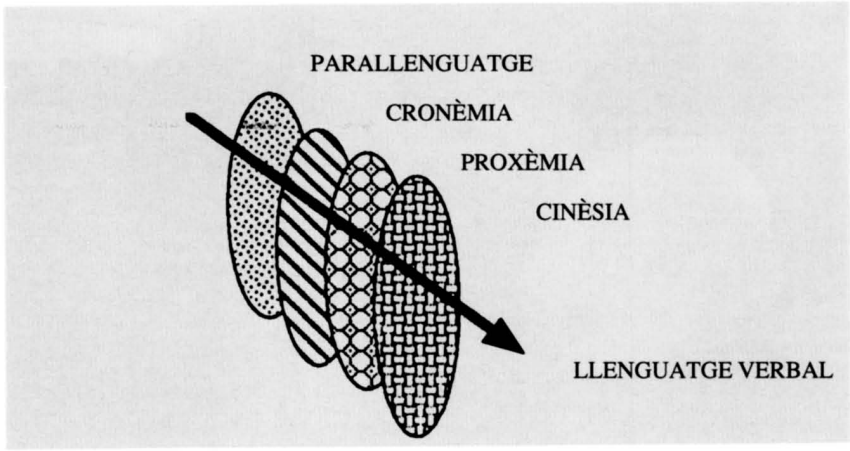

Figura 2. Linealitat del llenguatge verbal

La figura 2 vol mostrar la *linealitat* del llenguatge verbal, representada per la fletxa al voltant de la qual s'apleguen aquestes altres formes de comunicació no verbal. Podem comparar aquesta figura amb la imatge d'un arbre: les seves branques nues donen a l'arbre una certa linealitat i són alhora l'esquelet o suport que predisposa la forma de l'arbre, però són les fulles les que l'acaben de vestir i donar-li forma.
La figura 3 intenta superar encara més la idea inicial i mostrar una concepció més integrada d'aquestes diferents disciplines: cada cara correspondria a la cinèsia, la proxèmia, la cronèmia i el parallenguatge; la base correspondria al llenguatge verbal. Com podem veure, les diverses bases i cares que augmenten des del vèrtex donen una idea del creixement de totes aquestes possibilitats de llenguatge que van des de la filogènia a l'ontogènia de l'individu al llarg de les diverses edats evolutives.

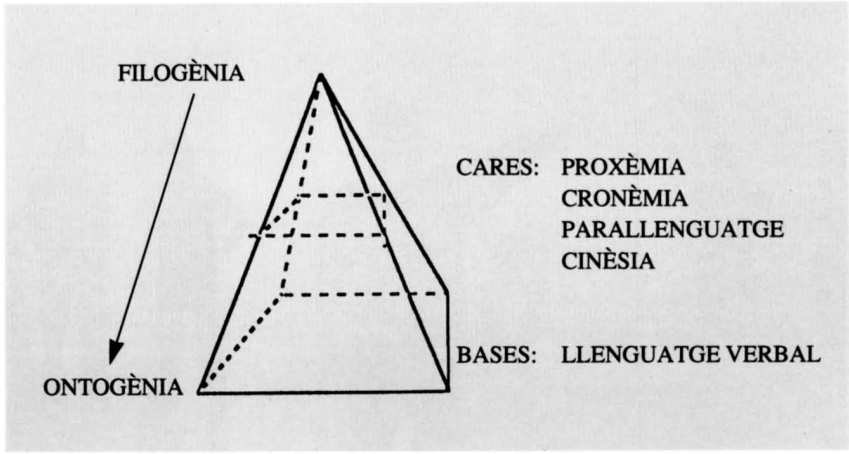

Figura 3. Concepció sistèmica de les vies de comunicació lingüística corporal i verbal humana

La comprensió d'aquestes dues darreres figures ens porta, als educadors, a considerar la dimensió comunicativa no verbal de manera molt més integrada a la de tipus verbal. Amb això podem evitar la idea reduccionista que el "no verbal" és quelcom a part, com si fos només el "negatiu de la pel·lícula" que genera el discurs verbal, bé sigui per exclusió, bé per oposició. Fer perdurar aquest tractament diferenciat i poc integrat entre el no verbal i el verbal significa continuar consagrant la frontera entre activitats físiques i activitats intel·lectuals... en definitiva, entre gest i paraula.

Certament, les característiques de la conducta no verbal poden donar més pes específic i més llum a la comprensió de les actituds pedagògiques i de l'estil de fer de l'educador.

Cal confirmar però totes aquestes argumentacions a nivell pràxic i, per tant, empíric. La meva aportació en aquest sentit consisteix a construir *un sistema categorial útil, flexible i aplicable a l'observació i a l'anàlisi d'aquest comportament cinèsic de l'educador en la seva tasca docent.* És una tasca que respon a la necessitat d'introduir les unitats de conducta gestual com un element més en l'anàlisi, l'observació i, per tant, la formació i/o reciclatge de la tasca docent de l'educador personal.

En aquesta qüestió, cal puntualitzar que dins la complexitat de la interacció i la comunicació humanes, aquest estudi està centrat únicament en la consideració de l'educador en el seu paper d'emissor i, per tant, vol incidir sobre les conductes de caire informatiu, que són aquelles que donen a conèixer o comuniquen alguna cosa, sigui o no de manera intencionada.

Procés metodològic

Per a la confecció del sistema categorial he pres d'una banda la via deductiva arran de l'emmarcament teòric que aporten diversos autors com ara Ekman i Friesen (1969, 1976) i, més recentment, Poyatos (1983). D'altra banda, he fet un seguiment inductiu arran de l'aplicació de la metodologia observacional aplicable a les ciències del comportament.

Per tal que el sistema de categories es converteixi en un estri de treball àgil, flexible i aplicable, cal determinar les *conductes molars* o grups de macroconductes i, dins d'aquestes, les conductes moleculars o microconductes. Totes han de ser mútuament excloents per tal que no hi hagi dubtes a l'hora d'identificar i situar cada conducta dins el disseny del sistema categorial.

El sistema està format per aquests cinc grups de categories molars: *emblemes, reguladors, il·lustradors, adaptadors i situacionals.*

Emblemes. Són gestos de gran precisió que fan que s'entenguin per ells mateixos. Amb vista a la necessitat de la mútua exclusivitat de les conductes, hom pot prendre com a criteri d'identificació els emblemes que no van acompanyats del discurs verbal (1).

Reguladors. Són tots els gestos que impliquen una acció o resposta immediata del receptor o receptors.

Il·lustradors. Són tots aquells gestos que acompanyen el discurs verbal d'una manera, podríem dir, redundant. N'hi ha de diverses menes:

- Pictogràfics. Són aquells gestos que durant el discurs verbal "dibuixen" en l'espai la configuració d'un objecte concret o les característiques estàtiques (eixos, plànols, etc.) d'una determinada acció.
- Ideogràfics. Són els gestos que tracen l'itinerari lògico-discursiu del propi discurs verbal.
- Cinetogràfics. Són els gestos que dibuixen el dinamisme de les accions.
- Indicadors de temps. Són els gestos que es refereixen als moments del passat, del present o del futur, com també la durada en el temps de les accions.
- Deíctics. Són els gestos manuals que indiquen la localització d'una persona, d'un objecte o d'un lloc determinats.

Adaptadors. Són aquells moviments en què interactuen diverses parts del cos, les unes amb les altres (és el cas dels adaptadors personals) o amb objectes (és el cas dels adaptadors objectuals).

Situacionals. Són patrons de conducta gestual de caràcter més ampli en l'espai i generalment en el temps que l'educador manifesta en relació amb l'espai durant el desenvolupament de la sessió. Bàsicament són aquelles estones en què l'educador es limita a observar la tasca motriu dels alumnes, la demostració, la seva participació en aquesta tasca motriu, les mostres d'afecte i els moments en què ordena el material en un sentit utilitari.

Dins d'aquests cinc grups de categories molars, hom pot anar-hi afegint diferents conductes, en aquest cas ja considerades com a moleculars. Atès que aquest és un procés que depèn tant del que hom vulgui observar com de la personalitat i l'*estil gestual* propis de la persona observada, no es pot oferir un model exhaustiu i tancat de categories susceptibles de ser observades. Per tant, exposo a tall d'exemple la categorització emprada sobre un mateix subjecte al llarg de dotze sessions (vegeu el quadre I).

Cadascuna de les conductes moleculars ha estat descrita alhora de forma molt exhaustiva a dos nivells:

- Cal assignar a cada conducta un *nom* i cal *codificar-la* per tal de facilitar-ne el registre.
- Es pot elaborar també una descripció biomecànica acurada per tal d'aclarir tant el que és el nucli categorial que inclou el gest més rellevant, com el grau d'obertura

EMBLEMES

E1- "ASSENYALAR"
E2- "OK"
E3- "SÍ"
E4- "NO"
E5- "MALAMENT"
E6- "OBSERVAR"
E7- "ESPERA/ATÉN"
E8- "SILENCI"
E9- "MARCAR TEMPS"
ØE

REGULADORS

R1- "FER VENIR"
R2- "FER MARXAR"
R3- "FER AIXECAR"
R4- "FER ASSEURE"
R5- "ENCORATJAR"
R6- "REFER SITUACIÓ-CORREGIR"
R7- "CONDUIR SITUACIÓ"
R8- "MARCAR INICI"
R9- "MARCAR FINAL/ATURAR"
R10- "CRIDAR L'ATENCIÓ"
R11- "SILENCI"
R12- "MARCAR DISPOSICIONS D'ESPAI I DE GRUP"
ØR

ADAPTADORS

Adaptadors personals (Ad-p):
A1-Ad-p de CAP
A2-Ad-p de CARA
A3-Ad-p de TRONC
A4-Ad-p de BRAÇOS I MANS
A5-Ad-p de CAMES I PEUS
A6-Ad-p de COS A LA SITUACIÓ
A7-Ad-p de ROBA

Adaptadors objectuals (Ad-o):
A8-Ad-p MANIPULAR OBJECTES
ØA

IL·LUSTRADORS

I1- PICTOGRÀFICS
I2- IDEOGRÀFICS
I3- CINETOGRÀFICS
I4- INDICADORS DE TEMPS
I5- DEÍCTICS
ØI

SITUACIONALS

S1- MOVIMENT D'OBSERVACIÓ
S2- DEMOSTRACIÓ
S3- PARTICIPACIÓ
S4- AJUT
S5- AFECTE
S6- ORDENAR EL MATERIAL
ØS

Quadre I

que inclou les variants gestuals que es deriven d'aquest nucli categorial.

Aplicació del sistema categorial

A l'hora d'aplicar la metodologia observacional en estudis del comportament cinèsico-gestual de l'educador físic, com ara el que ens ocupa, hem de tenir ben present que avui dia l'avantguarda de les investigacions sobre l'observació del comportament humà comença a deixar de banda la metodologia consistent a prendre mostres temporals aïllades. En canvi, cada vegada es pren més en consideració la *seqüencialitat temporal d'ocurrència de les conductes* que interessa observar i analitzar.

Així doncs, aquest disseny de sistema categorial ha estat posat a prova mitjançant una anàlisi de seguiment continuat en el temps. Tot seguit mostrem les aportacions del gràfic de la figura 4 dissenyat per Anguera (1985) sobre la metodologia observacional i que il·lustra les dimensions bàsiques en la decisió sobre l'anàlisi de dades, aquest estudi s'inclou en el quadrant IV.a., quasi sobre el quadrant I, perquè:

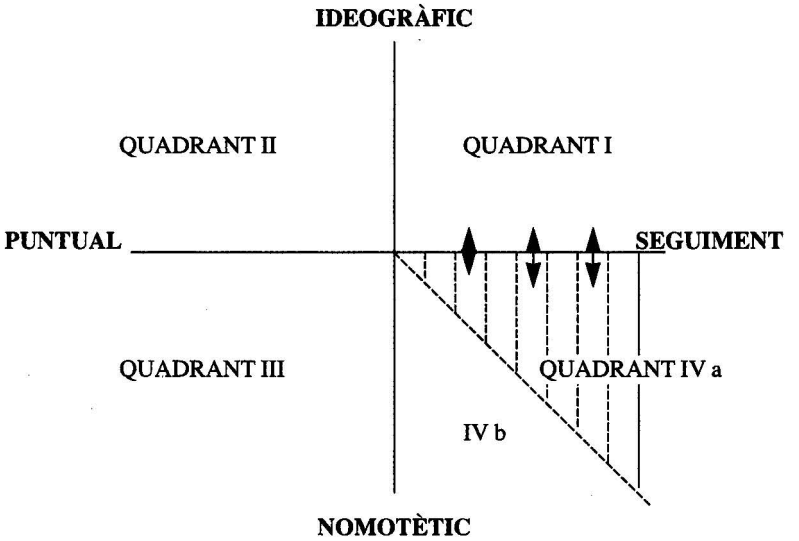

Figura 4. **Dimensions bàsiques per a la situació de l'anàlisi de dades. Anguera (1985)**

S'ha observat un sol subjecte, sobre el qual s'han analitzat diverses categories. És a dir, que agafem el criteri nomotècnic que en la seva forma típica permet l'anàlisi d'un grup de subjectes però que en aquest cas ha estat considerat segons una variant referida a l'estudi de la pluralitat de nivells de resposta, però on la font o emissor és un sol subjecte.

Per tal de portar a terme aquest tipus d'enregistrament continuat s'han emprat fulls mil·limetrats que ens donen la possibilitat de marcar la seqüència temporal.

Al marge esquerre hi trobem cadascuna de les categories que formen el sistema categorial descrit abans. Al marge superior, hi trobem el temps, de manera que cada petita casella d'un mil·límetre correspon a cada segon de temps, i cada sis caselles d'un centímetre componen un minut. Tal com podem veure, l'ocupació temporal al llarg de cada sessió es va emplenant mil·límetre a mil·límetre i, per tant, segon per segon (vegeu figura 5).

El full, presentat així, mostra el perfil del comportament cinèsic de l'educador al llarg de tota la sessió. Jo l'anomeno *cinegrama*.

Sobre aquest cinegrama inicial, la se-

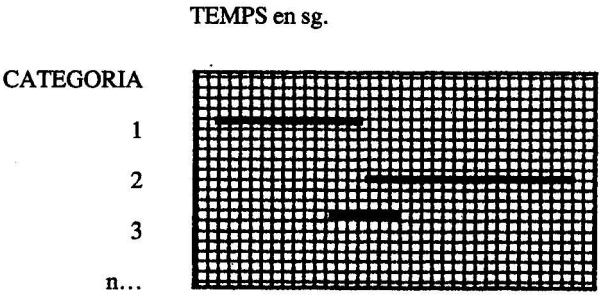

Figura 5. **Cinegrama de conductes no verbals de l'educador al llarg de la sessió**

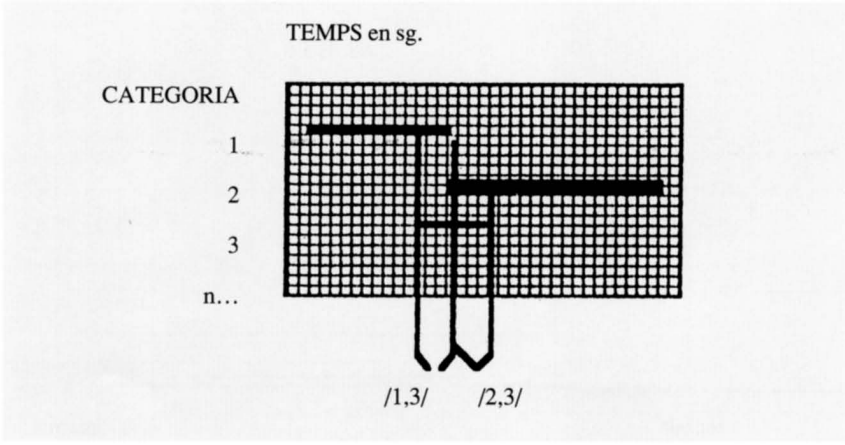

Figura 6. Concurrències del cinegrama de conductes no verbals de l'educador

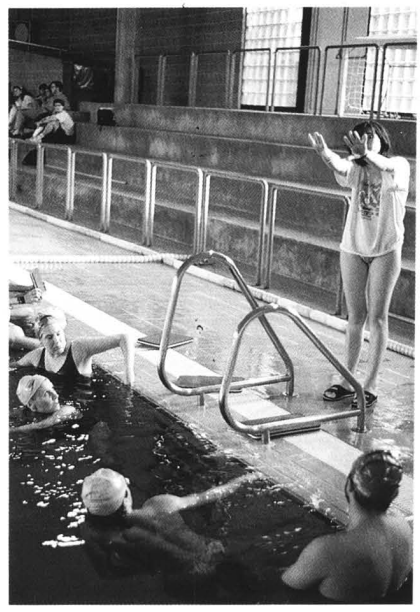

gona fase ha consistit a agrupar les categories en funció de la seva concurrència temporal; és a dir, agrupem aquelles conductes que es donen en el mateix interval de temps (poden ser 2, 3, 4, etc.) ja que s'ha argumentat que diversos gestos poden produir-se de manera simultània. D'aquesta manera aconseguim noves categories que són el fruit de diverses combinacions de les categories inicials (vegeu figura 6).

Anàlisi de les dades

La metodologia de disseny i aplicació que hem detallat fins ara, ens permet abordar l'anàlisi de les dades obtingudes a tres nivells:

1. Una anàlisi descriptiva.
2. Una anàlisi inferencial de comparació de proporcions.
3. Una anàlisi seqüencial mitjançant la tècnica de retards.

Com a mostra de l'anàlisi descriptiva tenim el gràfic següent d'àrees d'ocupació temporal de les diferents conductes molars de l'educador observat al llarg de nou sessions (vegeu figura 7).

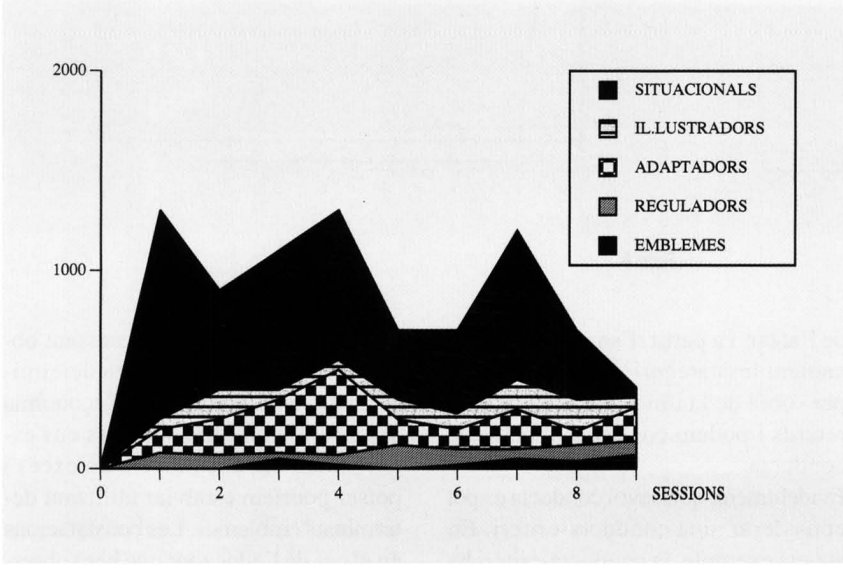

Figura 7. Àrees d'ocupació temporal en unitats de s de les diferents conductes molars

En un segon nivell, s'ha establert una comparació de proporcions entre els grups de conductes molars: emblemes, il·lustradors, reguladors, adaptadors i situacionals, tot establint els intervals de confiança en l'existència de diferències significatives.

A banda d'aquestes dues vies d'anàlisi descriptiva i inferencial, el que és un veritable pes específic en l'anàlisi de dades d'aquest tipus de treballs empírics, tot seguint les línies de la metodologia observacional, és l'aplicació de la tècnica de retards o *lag-method*, aportada per Bakemann i Sackett (Anguera, 1985).

Amb aquesta tècnica podem trobar patrons de conducta a partir d'una determinada conducta-criteri que ens interessi analitzar; és a dir, prenem una determinada conducta, *la localitzem en els diferents moments en què es dóna i constatem quines són les conductes que es generen a partir d'ella.* Amb això podem aconseguir el patró cinèsico-gestual que la persona observada sol emprar a partir d'aquella conducta que ens interessa (vegeu figura 8).

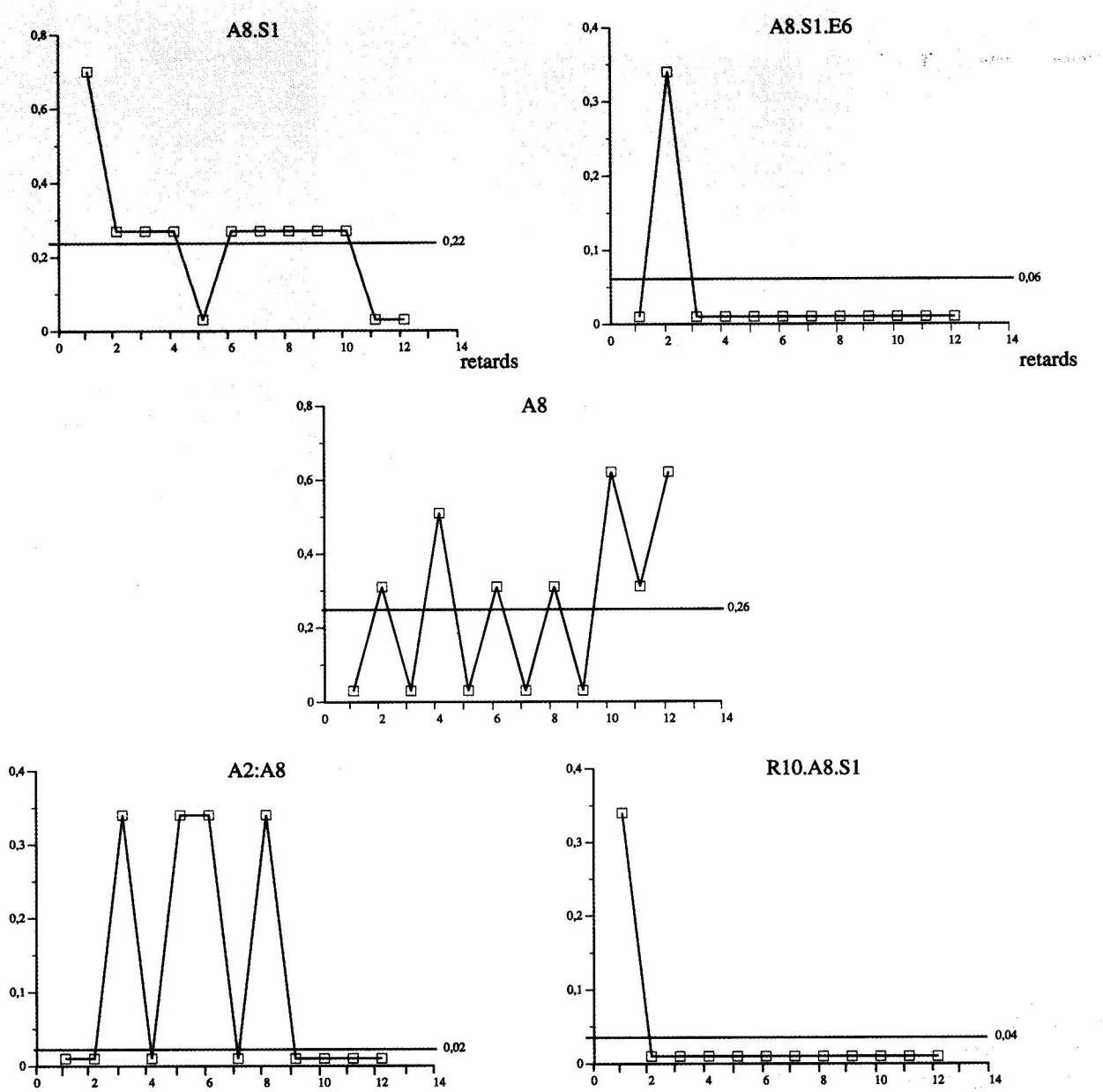

Figura 8.

Per tal d'aconseguir-ho, confeccionem les gràfiques amb tots els punts que corresponen a les probabilitats observades de les respectives categories, vinculades a l'ordre seqüencial del propi registre. Tindrem en compte les que són significatives, les que estan per sobre de la línia que marca la probabilitat esperada atribuïda a l'efecte de l'atzar, i a partir d'aquí podem anar anotant les categories que ens donen per sobre de la línia en cadascun dels retards i podem construir el patró de conducta.

Evidentment, qualsevol conducta es pot considerar una conducta-criteri. En aquest exemple, la conducta-criteri ha estat observar què passa amb l'emissió d'emblemes, ja que és interessant observar si l'educador utilitza determinats emblemes amb vista a l'economia informativa; moltes vegades ens esgargamellem, ens movem en excés i potser podríem estalviar utilitzant determinats emblemes. Les constatacions en el cas de l'educador que hem observat s'especifiquen a la figura 9.

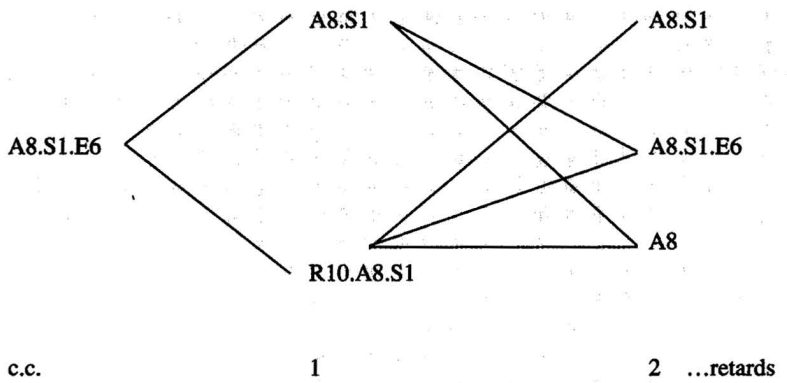

Figura 9. **Patró de conducta Max Lag definitiu de la conducta criteri A8 S1 E6 (adaptadors d'objectes al cos (A8) amb emblema d'observació (E6) mentre es desplaça per observar la tasca dels alumnes (S1))**

Observem que arran de la conducta-criteri es desencadenen un seguit de conductes "adaptadores d'objectes" (A8), alhora que es continua manifestant la conducta de "moviment d'observació" (S1). Però també en aquest primer punt de retard s'afegeix una conducta de tipus regulador que consisteix a "cridar l'atenció" (R10).

En el segon punt de retard constatem que es torna a produir la c.c. Això ens ajuda a entendre la relació de funcionalitat directa que existeix entre l'emblema d'"observar" (E6) i el regulador "cridar l'atenció" (R10); ambdós tenen una funció més o menys genèrica que consisteix a cridar l'atenció a l'educat o educats amb l'objectiu de fer-los saber que se'ls està observant o que l'atenció està centrada sobre ells mentre actuen (ja que l'educador es mou per l'espai amb (S1)). Sembla doncs que l'educador combina l'emblema (sense verbalitzar) amb el gest regulador que va acompanyat de verbalització. Mentrestant (A8) i (S1) continuen manifestant-se, ja que generalment són de "llarga durada".

Ha resultat doncs, un patró de conducta interessant pel que fa a la producció d'emblemes, tenint en compte l'ocurrència irrellevant d'aquests durant les nou sessions observades.

Conclusions

Com a conclusió bàsica, considero que aquest treball ha servit per ajudar a desvelar la idea que l'anàlisi del *discurs verbal* que utilitza l'educador és necessari, però que *no és del tot suficient* per portar a terme un estudi de la seva tasca docent que es pugui considerar integrador, sistemàtic i coherent amb totes les possibilitats expressives i comunicatives que posseïm els humans.

Pel que fa al futur, cal endegar estudis s'observació i anàlisi de les situacions educatives que vetllin per la integració cada cop més real de la dimensió verbal i la no verbal (cinèsia, proxèmia, cronèmia i parallenguatge), amb la qual cosa, sens dubte, contribuiríem a millorar l'acció pedagògica.

Nota

(1) Els estudis d'Ekman i Friesen consideren que els gestos emblemàtics poden anar o no acompanyats del discurs verbal. Així, per tal de diferenciar-los dels altres tipus de gestos, considerarem que els emblemes no s'acompanyen del llenguatge verbal de manera simultània i sí, en canvi, els gestos il·lustradors i reguladors.

Bibliografia

ANGUERA, M.T. *Metodología de la observación en las ciencias humanas*. Cátedra. Madrid, 1985.

BATESON, G. *La nueva comunicación*. Kairós. Barcelona, 1984.

BIRDWHISTELL, R. *Kinesics and context*. UPP. Filadèlfia, 1970.

CASTAÑER, M.; CAMERINO, O. *La educación física en la enseñanza primaria*. INDE. Barcelona, 1991.

CASTAÑER, M.; CAMERINO, O. *Unidades didácticas para primaria I*. INDE. Barcelona 1992.

CASTAÑER, M. *La comunicació no-verbal de l'educador físic. Construcció d'un sistema categorial d'observació i anàlisi del comportament cinèsic*. Tesi doctoral, 1992.

DE LANDSCHERRE, G.; DELCHAMBRE, A. *Les comportements non verbaux de l'enseignant*. Labor. Brussel·les, 1979.

EKMAN, P.; FRIESEN, W. "The repertoire of Nonverbal Behavior Categories: Origins, Usage and Coding", *Semiotica*, 1,69-98, 1969.

EKMAN, P. "Movements Whith Precise Meanings", *Journal of communication*, 26: 3,14-26, 1976.

POYATOS, F. *New Perspectives in Nonverbal Communication*. Pergamen Press. Oxford, 1983.

Josep Font Cercós,
Departament de Psicologia de l'esport, CAR-Sant Cugat.

ESTABILITAT DE LES MESURES ATENCIONALS EN ESPORTISTES D'ALT RENDIMENT. UNA APROXIMACIÓ AVALUATIVA DE L'ENTRENAMENT PSICOLÒGIC

Resum

Aquest estudi té com a objectiu descriure l'evolució temporal (test-retest) de les mesures atencionals en dos grups d'esportistes d'alt rendiment. Les mesures atencionals es varen portar a terme mitjançant el test d'estils atencionals i interpersonals TAIS. El grup A està format per esportistes que varen encetar programacions d'entrenament psicològic específic per afrontar situacions d'àmbit esportiu. El grup B està format per esportistes que o bé havien estat sotmesos a un tractament psicològic no adreçat específicament a l'enfrontament de situacions esportives, o bé no havien rebut cap tractament.
Es varen realitzar les anàlisis següents: comparació de les mesures atencionals de base entre ambdós grups; comparació de l'evolució temporal (test-retest) de les mesures atencionals de forma separada per a cada grup.
En general, els resultats varen demostrar que el grup A tenia una pitjor percepció de les seves habilitats atencionals abans de la intervenció (entrenament psicològic). L'estudi evolutiu també va demostrar que el grup A presentava una millora significativa en algun dels paràmetres atencionals mesurats posteriorment a la intervenció.
Els resultats, contemplats globalment, tendeixen a assenyalar que l'entrenament psicològic específic incideix especialment en la millora de l'efectivitat dels recursos atencionals de l'individu en les situacions d'execució.

***Paraules clau*: atenció, avaluació, entrenament psicològic, alt rendiment.**

Introducció

L'avaluació (i la intervenció) dels processos atencionals és un dels aspectes més tractats per la psicologia de l'esport aplicada. Això és facilitat per la disponibilitat d'un model teòric capaç de relacionar la forma amb què l'individu adreça l'atenció durant l'execució de tasques amb el rendiment d'aquestes tasques (Nideffer, 1976, 1981, 1989).
La major part de les recerques en psicologia de l'esport que inclouen el tractament de variables indicadores dels processos atencionals es fonamenten en aquest model (Summers et al., 1990) i utilitzen com a instrument de mesura el test TAIS (Test of Atentional and Interpersonal Style), (Nideffer, 1976,1977).
Aquest model categoritza la forma amb què els individus adrecen l'atenció mitjançant dues dimensions polaritzades: direcció del focus atencional (extern vs. intern) i amplitud del focus atencional (ample vs. estret). De l'encreuament d'ambdues dimensions sorgeixen els anomenats quatre estils atencionals bàsics (extern-ampli, extern-estret, intern-ample, intern-estret). Tal com proposa Nideffer, l'estil atencional s'ha d'entendre com una forma preferent d'atendre que roman estable en els objectes a mode de tret psicològic.
L'estil atencional i el rendiment es relacionen en la mesura que un estil atencional inadequat per a una tasca suposa un major risc de distracció en el decurs de l'execució. Però això no significa que un estil atencional sigui, de forma inherent, efectiu o inefectiu per al rendiment. L'efectivitat o inefectivitat ve donada per aspectes com ara que l'individu no pugui canviar la forma d'atendre segons convingui situacionalment, tot i que el seu estil atencional preferent continuï sent el mateix.
D'altra banda, el test TAIS aporta directament informació sobre l'efectivitat o inefectivitat envers el rendiment que comporten les característiques atencionals del subjecte. Aquesta informació es desprèn de diferents escales, algunes de les quals tenen un contingut efectiu pel rendiment i d'altres inefectiu. La combinació d'aquestes informacions dóna lloc al que s'anomena perfil atencional d'efectivitat o inefectivitat (Nideffer, 1980).
Així doncs, en termes generals, un perfil atencional de caire inefectiu es caracteritza per una puntuació comparativament major en les escales del TAIS

inefectives envers les escales efectives. Aquesta inefectivitat atencional es concreta en els casos més paradigmàtic en:

- La tendència de l'individu a sobrecarregar-se per un excés d'estimulació, amb conseqüents estats de confusió i amb una repercussió sobre la presa de decisions.
- La tendència a mantenir centrada l'atenció de forma reduïda sobre estímuls que puguin resultar irrellevants per a l'execució.
- La dificultat per canviar la direcció i l'amplitud de l'atenció de forma adecuada a les necessitats de la situació.

En relació amb això, i tenint en compte els models teòrics que expliquen els processos d'estrès (Lazarus et al., 1986), hi ha estudis de població d'esportistes d'alt rendiment que han demostrat que hi ha diferències entre grups de subjectes, prèviament classificats com a atencionalment efectius i inefectius, pel que fa al tret d'ansietat general i al tret d'ansietat competitiva (Font, 1991).
Indubtablement, un dels objectiu que es pot formular (explícitament o implícitament) en tot entrenament psicològic, és la millora de l'efectivitat en el mode d'atendre l'individu. Això vol dir que, tot i que les preferències atencionals de l'individu (estil atencional) puguin ser estables, l'efectivitat de la seva forma d'atendre és òbviament susceptible d'aprenentatge.
En definitiva, un entrenament psicològic, especialment si està adreçat afrontar millor les situacions d'execució i de rendiment, hauria de comportar una millora en l'efectivitat del perfil atencional malgrat les preferències atencionals del subjecte (estil atencional) es mantinguin estables.

Objectius

Donades les condicions de la mostra (repartiment dels individus en els grups) i de control de variables independents (veure apartat de "Mètode"), aquest estudi s'ha de considerar purament descriptiu. Això no obstant, els resultats poden aportar indicis per contrarrestar el disseny sota condicions experimentals.

- Esbrinar les possibilitats del test TAIS com a indicador de millora capaç de discriminar els individus que han rebut entrenament psicològic específic adreçat a afrontar situacions de rendiment esportiu.
- Trobar indicis de l'estabilitat de l'estil atencional tant en individus amb entrenament psicològic específic com en individus que han rebut altres tipus de tractament psicològic o que no han rebut cap mena de tractament psicològic.

Mètode

Subjectes

Es va emprar una mostra de 33 esportistes catalogats d'alt rendiment d'acord amb els criteris següents:

- Pertànyer a la selecció nacional en el decurs del mateix any o l'any anterior a les proves.
- Dedicació mínima de 20 hores d'entrenament físico-tècnic setmanal.

La mostra va ser empírica (no aleatòria) a partir de la recopilació dels esportistes que han passat dos controls com a mínim, pel que fa a l'avaluació dels paràmetres psicològics, en el període comprès entre l'octubre de 1989 i el febrer de 1992. Els controls avaluatius i els entrenaments psicològics es van realitzar al departament de Psicologia de l'esport del Centre d'Alt Rendiment.
La distribució de la mostra per sexes és de 18 homes i 15 dones. Els esportistes pertanyen a les disciplines següents: atletisme (10), taekwondo (4), tir de precisió (1), esquí alpí (1), rem (2), gimnàstica artística esportiva (3) i piragüisme d'aigües braves (12).

Instruments

El Test d'Estils Atencionals i Interpersonals (TAIS) (Nideffer, 1976) consta de 144 items distribuïts en 17 escales assimilables a diferents conceptes interpretatius. La puntuació dels items es fa sobre una escala de tipus Likert de cinc opcions (mai, gairebé mai, de tant en tant, amb freqüència, sempre). La prova consisteix en un autoinforme cognitiu sobre conductes relatives a com l'individu desenvolupa els seus processos atencionals i a les tendències de comportament que predominen en les relacions interpersonals que estableix el subjecte. Per realitzar aquest estudi es va tenir en compte la informació estrictament atencional procedent de les sis escales següents:

BET (Broad External Trait): capacitat d'atendre de forma àmplia cap a l'estimulació provinent del medi extern de l'individu (bàsicament, exterocepció).
OET (Overloading External Trait: tendència de l'individu a sobrecarregar-se per un excés d'informació provinent del medi extern.
BIT (Broad Internal Trait): capacitat d'atendre de forma àmplia cap a l'estimulació provinent del medi intern de l'individu (bàsicament propiocepció i continguts de pensament).
OIT (Overloading Internal Trait): tendència de l'individu a sobrecarregase per un excés d'informació provinent del medi intern.
NAR (Narrow Attention): capacitat de reduir el focus atencional a la informació rellevant en pro d'un enfrontament efectiu.
RED (Reduced Attention): tendència a mantenir el focus atencional de forma estreta, prescindint de la informació rellevant en pro d'un enfrontament efectiu de la situació.

Com es pot veure, les escales BET, BIT i NAR tenen un contingut efectiu envers el rendiment, mentre que les esca-

les OET, OIT i RED el tenen inefectiu. El perfil atencional consisteix a comparar cada escala de tipus efectiu amb la respectiva escala de tipus inefectiu, establint d'aquesta manera les tendències en la conducta atencional de l'individu, com ara el tipus de sobrecàrrega dominant, etc.

Procediment

Disseny

El test es va passar dues vegades. L'interval de temps entre la primera i la segona realització del test oscil·lar entre un mínim de 139 dies fins a un màxim de 2 anys i 89 dies segons els casos. Això no obstant, en més d'un 75% de la mostra, l'interval entre cada test oscil·lava entre 250 dies i un any i 100 dies. Després de la recopilació de les dades, es va dividir la mostra en dos grups segons els criteris següents:

Grup A: esportistes que en el decurs de l'interval entre cada test van iniciar i seguir una programació d'entrenament psicològic adreçada específicament a la millora de l'enfrontament de situacions derivades de l'entrenament i la competició. (n=23, 15 homes i 8 dones).

Grup B: esportistes que han seguit tractaments psicològics de tipus general i de salut, no adreçats específicament a l'àmbit esportiu, i esportistes que no han tingut cap altre contacte amb la psicologia, a part de les dues avaluacions practicades. (n=10, 3 homes i 7 dones).

Anàlisi dels resultats

Homogeneïtat de les mesures de base entre els grups

Donat que la mostra no ha estat aleatòria i que l'objectiu principal d'aquest treball és indagar l'evolució en el temps dels paràmetres atencionals, convé tenir en compte les possibles diferències entre ambdós grups en el moment d'iniciar la recerca.

ESCALA		GRUP A	GRUP B	P
BET	Mean	46.86	57.50	**
	Std. Dev	9.56	11.20	
OET	Mean	54.84	47.31	*
	Std. Dev	9.75	9.77	
BIT	Mean	46.40	54.48	*NS*
	Std. Dev	10.60	13.12	
OIT	Mean	48.58	46.67	*NS*
	Std. Dev	9.05	9.14	
NAR	Mean	52.53	67.17	**
	Std. Dev	12.43	10.35	
RED	Mean	57.90	56.08	*NS*
	Std. Dev	9.36	9.93	

Figura 1. Taula de resultats de la comparació entre grups de les mesures de base (1er. test) * (P<.05) ** (P<.01) * (P<.001)**

Variable independent: grup (k=2) (A-B).
Variables dependents: BET, OET, BIT, OIT, NAR i RED.

S'ha procedit a comparar les mitjanes observades en ambdós grups (disseny de dades independents) en cadascuna de les variables dependents. La prova estadística emprada és la *t de Student*. Tenint en compte les mesures prèvies a la intervenció psicològica en ambdós grups, es va descobrir que els esportistes del grup A (que posteriorment varen accedir a un tractament psicològic específic per afrontar situacions d'àmbit esportiu) ja eren significativament diferents als esportistes del grup B (que o bé es van sotmetre a tractament psicològic no relacionat amb l'afrontament de situacions esportives, o bé tan sols van ser avaluats) en relació amb les escales següents:

El grup A va puntuar significativament menys en l'escala BET. És a dir, els esportistes del grup A es percebien amb menys capacitat d'atendre l'estimulació provinent del medi extern. $t=-2,79 > t_{(31,.05)}$ ($P<.01$).

El grup A va puntuar significativament més a l'escala OET. És a dir, els esportistes del grup A presentaven una major tendència a sobrecarregar-se per un excés d'informació d'origen extern. $t=2,04 > t_{(31,.05)}$ ($P<.05$).

El grup A va puntuar significativament menys en l'escala NAR. És a dir, els esportistes del grup A es percebien menys capaços d'estrènyer el focus atencional sobre els estímuls rellevants per a l'execució. $t=-3,26 > t_{(31,.05)}$ ($P=<.01$).

Aquests resultats podrien ser indicatius del perfil atencional dels usuaris del servei d'entrenament psicològic específicament esportiu; però d'això en parlarem a l'apartat de "Discussió".

Evolució temporal de les mesures pels diferents grups (test-retest)

La variable grup (A vs. B) es va considerar com dos blocs independents de dades, a cadascun dels quals s'ha aplicat l'anàlisi següent:

Variable independent: intervenció (k=2) (test-retest).
Variables dependents: BET, OET, BIT, OIT, NAR i RED.

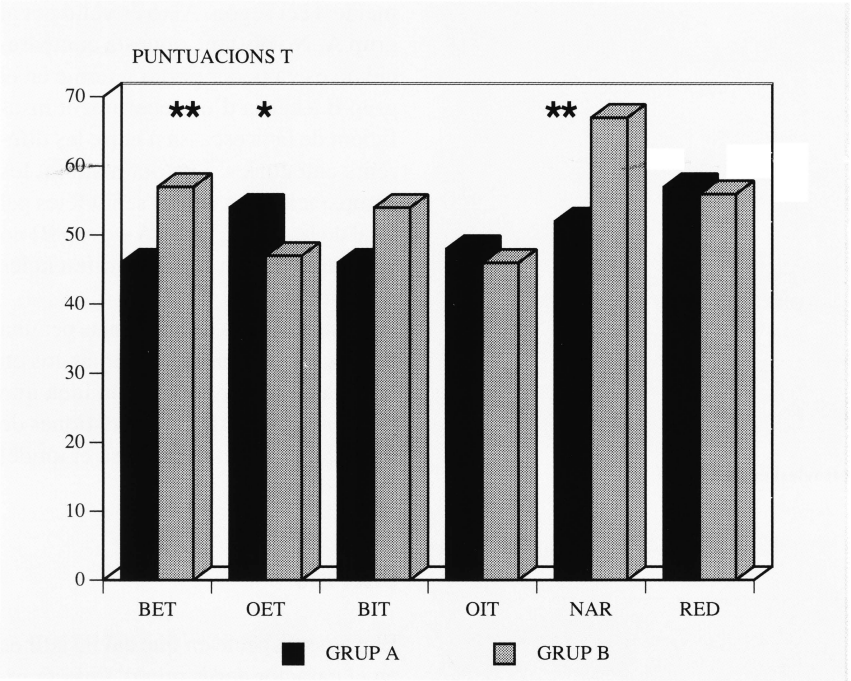

Figura 2. Gràfica de resultats de la comparació entre grups de les mesures de base (1er. test) * (P<.05) ** (P<.01) * (P<.001)**

S'ha procedit a comparar les mitjanes observades en els dos tests (test-retest) (disseny de dades aparellades) per cadascuna de les variables dependents. La prova estadística emprada és la *t de Student*.

- En el grup A (entrenament psicològic específic d'àmbit esportiu) es van trobar les següents diferències significatives entre el primer i el segon test:

La puntuació d'OET va davallar significativament. És a dir, els esportistes van reduir la tendència a veure's sobrecarregats per una estimulació d'origen extern. $t=2,55>t_{(22,.05)}$ ($P<.05$).
La puntuació de BIT va ascendir significativament. És a dir, els esportistes van millorar la capacitat d'atendre de forma àmplia i interna. $t=-2.36>t_{(22,.05)}$ ($P>.05$).
La puntuació de RED va davallar significativament. És a dir, els esportistes van reduir la tendència a suprimir del seu focus atencional estímuls rellevants per a l'execució a causa d'una excessiva reducció d'aquest focus atencional. $t=2,40>t_{(22,.05)}$ ($P<.05$).

- En el grup B (tractaments psicològics no específics de l'àmbit esportiu i esportistes només avaluats) no va aparèixer cap diferència significativa en cap de les escales entre el primer test i el segon. Això no obstant, apareix una tendència quasi significativa a empitjorar la capacitat d'estrènyer de manera efectiva el focus atencional (vegeu figures 3, 4, 5 i 6).

Estabilitat de l'estil atencional

L'estil atencional no s'ha tingut en compte globalment com una variable de quatre categories. La causa ha estat, en part, el format insuficient de les quatre submostres que es generen; però també ha estat per guardar una major coherència amb el model atencional (bidimensional) de Nideffer. Per aquest motiu, i atenent una estratègia d'agrupament de categories, s'ha realitzat l'anàlisi de forma separada per a les dues dimensions enunciades en el model atencional de Nideffer: amplitud del focus atencional i direcció del focus atencional.
Els criteris per a la categorització de les dues dimensions són els emprats habitualment en la pràctica aplicada en el Departament de Psicologia de l'Esport

ESCALA		TEST	RETEST	P
BET	Mean	46.86	51.37	*NS*
	Std. Dev	9.56	14.49	
OET	Mean	54.84	49.49	*
	Std. Dev	9.75	11.81	
BIT	Mean	46.40	50.52	*
	Std. Dev	10.60	13.36	
OIT	Mean	48.58	46.65	*NS*
	Std. Dev	9.05	10.42	
NAR	Mean	52.53	55.18	*NS*
	Std. Dev	12.43	13.53	
RED	Mean	57.90	52.61	*
	Std. Dev	9.36	11.25	

Figura 3. a) Taula de resultats de la comparació test-retest pel grup A (entrenament psicològic específic)

ESCALA		TEST	RETEST	P
BET	Mean	57.50	57.86	*NS*
	Std. Dev	11.20	10.27	
OET	Mean	47.31	49.42	*NS*
	Std. Dev	9.77	11.30	
BIT	Mean	54.48	52.97	*NS*
	Std. Dev	13.12	12.35	
OIT	Mean	46.67	49.78	*NS*
	Std. Dev	9.14	9.93	
NAR	Mean	67.17	61.96	*NS*
	Std. Dev	10.35	9.85	
RED	Mean	56.08	53.92	*NS*
	Std. Dev	9.93	11.50	

Figura 3. b) Taula de resultats de la comparació test-retest pel grup B (tractament general i no tractament) * (P<.05) ** (P<.01) * (P<.001)**

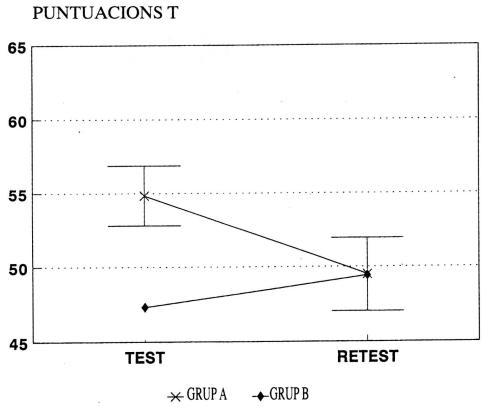

Figura 4. **Gràfica de l'evolució test-retest de l'escala OET**

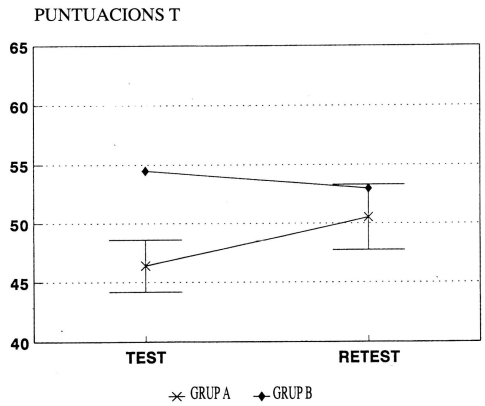

Figura 5. **Gràfica de l'evolució test-retest de l'escala BIT**

del Centre d'Alt Rendiment (Font, 1991).
Blocs de dades independents: grup (A vs. B).
Variable independent: intervenció (k=2) (test-retest).

Variables dependents:
Direcció del focus atencional: (k=2).
- Focus extern (puntuació de BET > puntuació de BIT).
- Focus intern (puntuació de BET < puntuació de BIT).

Amplitud del focus atencional: (k=2).
- Focus estret (puntuació de NAR T>=57).
- Focus ample (puntuació de NAR T<=43).

Es va procedir a comparar, en cada bloc i per a cada dimensió, les proporcions observades en cada test (test-retest). Es va emprar el càlcul de distribució binominal tenint en compte la reducció soferta pel format de les submostres després de la seva categorització.
Respecte a la dimensió direcció del focus atencional, les proporcions observades de subjectes categoritzats amb estil atencional extern i intern no van diferir significativament entre el primer i el segon test. Això és vàlid tant per al grup A com per al grup B.
Respecte a la dimensió amplitud del focus atencional, les proporcions observades de subjectes categoritzats amb l'estil atencional ampli i estret no van diferir significativament entre el primer test i el segon. Això és vàlid per al grup A. No obstant, aquesta comparació no es va poder portar a terme en el grup B a causa d'un repartiment insuficient de la ja escassa n entre les diferents categories. De tota manera, les comparacions en aquest sentit fetes pel total de la mostra (grup A + grup B) no van donar lloc en cap cas a diferències significatives.
Aquests resultats, condicionats per una mostra molt escassa, cal situar-los en la línia de donar suport a la idea que l'estil atencional té característiques de tret estable, tal com proposa el model teòric de partida.

Discussió

El primer aspecte en què cal insistir és en el caràcter descriptiu d'aquesta recerca, el qual impedeix atribuir els canvis donats, en els paràmetres atencionals, a la presència o absència d'un entrenament psicològic específicament adreçat a millorar l'afrontament de situacions esportives (habitualment situacions competitives de forta demanda sobre l'individu).
La categorització dels grups s'ha fet a posteriori, tenint en compte quins esportistes, sobre els quals es disposa de dades, han rebut intervenció psicològica i de quin tipus. L'entrenament psicològic, tal com es porta a terme al departament de Psicologia de l'Esport del Centre d'Alt Rendiment, manté uns elements comuns en la mesura que té en compte el model teòric atencional de Nideffer. Això no obstant, els objectius i continguts de cada entrenament psicològic han estat variats i adaptats a les necessitats aplicades del cas. És per això que és del tot impossible intentar estandarditzar el procediment d'intervenció psicològica i, per tant, no podem tractar el grup A com si es tractés d'un grup experimental.
D'altra banda, el grup B no és un grup control sinó un grup molt heterogeni caracteritzat pel fet que els seus com-

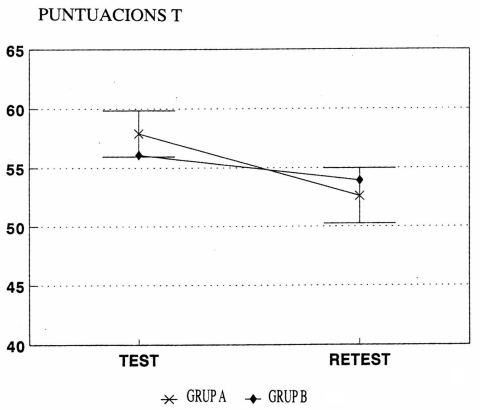

Figura 6. Gràfica de l'evolució test-retest de l'escala RED

ponents tant poden no haver rebut cap mena d'intervenció psicològica a part dels dos tests TAIS, com haver estat sota tractament psicològic adreçat a pal·liar o a prevenir trastorns de conducta de caràcter general i no directament relacionades amb l'afrontament de situacions derivades de l'àmbit esportiu.

Són moltes les variables que incideixen en el fet que els 33 subjectes decidissin entrar en contacte amb el departament de Psicologia i, finalment, iniciar un o altre tipus d'intervenció (cap d'elles). Per això es va decidir, de forma prèvia a l'estudi de l'evolució de les mesures en el temps, intentar establir comparativament les característiques atencionals de base d'ambdós grups. Aquestes comparacions van demostrar que aquells individus que temps després van decidir entrenar psicològicament amb objectius esportius (grup A), ja es percebien, en el moment de l'avaluació prèvia, menys capaços d'atendre de forma ampla i efectiva el seu entorn (BET), i amb una major tendència a veure's sobrecarregats per aquesta estimulació externa (OET). A més es percebien també menys capaços d'estrènyer el seu focus atencional de forma efectiva sobre els estímuls rellevants per executar quan la situació ho demana (NAR).

Pel que fa a aquestes diferències, cal fer algunes consideracions:

1. Sembla com si els esportistes que demanen entrenament psicològic específic es percebessin com inefectius tractant amb l'estimulació de l'entorn extern, més que no pas amb els seus pensaments, idees o amb les seves sensacions.
2. Molt probablement, aquestes percepcions siguin dominants en els suposats candidats a realitzar un entrenament psicològic, més que no pas un sentiment inespecífic d'inefectivitat, angoixa generalitzada, etc. Els subjectes del grup B també poden comptar amb llargues trajectòries pel que fa a la intervenció adreçada a trastorns de conducta i manca general de recursos d'afrontament.
3. Per tal d'intentar determinar quins són els tipus de mancances percebudes que porten l'esportista a demanar un entrenament psicològic específic, caldran òbviament estudis especialment adreçats a determinar el perfil d'una hipotètica població diana.

Pel que fa al resultat de l'evolució de les mesures atencionals (test-retest), cal destacar que totes les diferències significatives es van registrar únicament en el grup que havia rebut entrenament psicològic específic d'àmbit esportiu.

Les mesures indiquen en primer terme que els esportistes, després de rebre entrenament psicològic, es perceben com més capaços d'atendre de forma àmplia i efectiva (internament) les seves sensacions musculars i els seus pensaments (BIT). Tanmateix, la millora percebuda és deguda també a una disminució de la tendència a veure's sobrecarregat per l'estimulació externa (OET) i de la tendència a cometre errades d'execució per estrènyer massa el focus atencional i no tenir en compte estímuls rellevants per a la tasca (RED).

Ara bé, l'evolució de les tres escales diferents pot interpretar-se basant-nos en algunes qüestions:

En primer lloc, l'entrenament psicològic, malgrat la variabilitat d'objectius i continguts, acostuma a basar-se en les tècniques d'intervenció de tipus cognitiu i de conducta que potencien la utilització d'una atenció interna com a mitjà de treball, almenys durant les primeres fases de l'entrenament psicològic. Per exemple, l'esportista acostuma a entrar en contacte amb pràctiques com ara la relaxació i l'ajust de la tensió, la pràctica imaginada, l'anàlisi de recursos i l'establiment d'objectius o el disseny de rutines de conducta. És comprensible, doncs, que individus poc habituats a treballar analíticament pel que fa a les seves pròpies formes d'afrontar situacions de demanda tendeixin a percebre's com més capaços d'atendre internament després d'haver estat involucrats en un programa d'entrenament psicològic.

En segon lloc, la disminució de la tendència a sobrecarregar-se per l'estimulació externa, podria explicar-se pel fet que els esportistes del grup A es percebien amb una tendència més elevada en aquest sentit abans de començar els programes d'entrenament psicològic. Això no obstant, el fet que la mesura de base de l'escala OET no fos homogènia no va pas en detriment de la millora experimentada per aquesta escala.

Malgrat tot, les diferències en l'evolució d'aquesta escala podrien indicar una

millora general en la percepció de l'eficàcia de l'esportista per manejar les demandes de l'entorn. Aquesta milloria podria ser molt més aparent pel fet que els esportistes del grup A percebien un nivell elevat d'aquesta mena de sobrecàrrega abans de començar l'entrenament psicològic.

En tercer lloc, la davallada en l'escala RED podria servir per argumentar a favor de l'eficàcia de l'entrenament psicològic. Això atenent diversos aspectes:

1. La puntuació elevada en l'escala RED (especialment si supera la de l'escala NAR) és interpretable en termes del que s'anomena inflexibilitat atencional (inflexibilitat per canviar l'amplitud i la direcció del focus atencional) (Nideffer, 1989).
2. L'elevació de l'escala RED és pròpia d'un perfil atencional que acostuma a comportar estats d'ansietat (Nideffer, 1980). Aquest tipus de perfil està relacionat amb el tret d'ansietat general i especialment amb el tret d'ansietat competitiva (Font, 1991).
3. La flexibilitat atencional és un objectiu que, més o menys explícit, és una constant de l'entrenament psicològic específic; és a dir, que l'esportista sigui capaç d'adreçar la seva atenció cap a aquells estímuls que en cada instant resulten rellevants per a l'execució (Nideffer, 1985).
4. Un argument com ara l'escassa predictibilitat de l'escala RED (versió general del TAIS) trobada per alguns estudis respecte als nivells de destresa tècnica o motriu (Summers et al., 1990) no implica necessàriament una baixa predictibilitat pel que fa a l'efectivitat de l'esportista a l'hora d'afrontar situacions estressants.

D'altra banda, l'escala RED és també l'única escala que experimenta una tendència positiva en el grup B d'esportistes no entrenats psicològicament, tot i que en aquest cas la tendència no és significativa. Això vol dir que l'escala RED és l'única escala que tendeix a millorar en ambdós grups, i per tant no sembla un indicador prou discriminador dels efectes atencionals de l'entrenament psicològic específic.

En resum, l'exposició a un entorn de competició i d'entrenament regular d'elevats volums ha de comportar en subjectes normals una millora en el manejament de les demandes d'un entorn d'aquestes mateixes característiques. Aquesta exposició ambiental és comú en tots dos grups i l'escala RED possiblement sigui l'indicador més clar d'aquest fet. Ara bé, aquesta millora és més ben percebuda pels esportistes que han fet quelcom per afrontar activament les esmentades demandes. Aquest quelcom pot ser, si tenim en compte la significació de la tendència, l'entrenament psicològic específic.

Finalment, i pel que fa a l'estabilitat dels estils atencionals, cal dir que les proporcions observades d'esportistes amb estil atencional preferent extern i intern, i les proporcions observades d'esportistes amb estil atencional preferent ample i estret, no va variar significativament en el decurs del temps. Això va resultar ser vàlid tant pel grup A com pel grup B. Aquest indici tendeix a validar el model teòric que suposa que les preferències atencionals oscil·len entre constituir un "estat" sense estrès (en situacions innòcues), o un "tret" estable i dominant davant de les situacions d'estrès (referit a la teoria motivacional de Hull i a conceptes com ara la força de l'hàbit) (Nideffer, 1989).

La línia argumental desenvolupada fins aquí es recolza no només en el fet que l'entrenament psicològic vagi acompanyat d'una millora en algunes escales, sinó també en el fet que en el grup B (no entrenat psicològicament) la major part de les tendències en l'evolució de les mesures indiquen un empitjorament de l'efectivitat atencional, si bé és cert que cap diferència resulta significativa.

La rèplica a aquest disseny sota control experimental permetria obtenir dades respecte a l'aportació de l'entrenament psicològic específic d'àmbit esportiu sobre l'efectivitat atencional dels subjectes.

Malgrat tot, aquest estudi ha estat efectuat sobre una mostra d'individus molt específica (esportistes d'alt rendiment), cosa que permet, sens dubte, una aproximació aplicada molt més immediata sobre subjectes d'aquestes mateixes característiques.

Bibliografia

FONT, J. "Evaluación de la concentración en deportistas de alto rendimiento: implicaciones en ansiedad de competición", dins *Revista de Investigación y Documentación sobre las Ciencias de la Educación Física y del Deporte*, núm. 19, pp. 50-62, 1991.

LAZARUS, R.S.; FOLKMAN, S. *Estrés y procesos cognitivos*. Martínez Roca. Barcelona, 1986.

NIDEFFER, R.M. "Test of attentional and interpersonal style", dins *Journal of Personality and Social Psychology*, núm 34 (3), pp. 394-404, 1976.

NIDEFFER, R.M. *Test of attentional and interpersonal style: interpreter's manual*. Enhanced Performance Associates. San Diego, 1977.

NIDEFFER, R.M. "Atentional focus -self-assesment". A R.M. Suinn (Ed.), *Psychology in sports: methods and applications*. Minneapolis: Burguess Publishing CO, 1980.

NIDEFFER, R.M. *The ethics and practice of applied sport psychology*. Ithaca, New York: Movement Publications, 1981.

NIDEFFER, R.M. *Athletes guide to mental training*. Champaign, Illinois: Human Kinetics PublChampaign, Illinois, 1985.

NIDEFFER, R.M. "Anxiety, attention and performance in sport: theoretical and practical considerations", en Ed. D.Hackfort & Ch.D. Spielberger (Eds.), *Anxiety in sports*. New York: Hemisphere Publishing, 1989.

SUMMERS, J.J.; Ford, S.K. "The test of attentional and interpersonal style, an evaluation", dins *International Journal of Sport Psychology*, núm. 21, pp. 102-111, 1990.

Antonio Moreno Ruiz,
Professor titular de Planificació d'Activitats per al Lleure. INEFC-Barcelona.
Secretari general de l'AEDPT.

L'ASSOCIACIONISME ESPORTIU A ESPANYA

Resum

Tot acostant-nos al segle XXI, la societat espanyola es planteja, entre altres tasques socials, augmentar l'índex associacionista dels ciutadans, ja que això serà un indicador important de participació ciutadana en les tasques de la polis i vertebrarà el teixit social i les seves relacions amb l'Administració. En aquest article pretenem fer una anàlisi crítica sobre l'estat actual de l'associacionisme esportiu, fent indagacions des de diverses òptiques: jurídica, sociològica, cultural i política.
La participació ciutadana en l'esport és, sens dubte, més significativa que en altres àmbits socials, culturals i polítics. Malgrat això, els índexs associacionistes en l'esport disten molt d'estar en cotes acceptables, si prenem com a referència el nostre entorn més immediat.
En l'actualitat es comencen a elaborar estudis d'investigació sobre l'associacionisme esportiu amb l'objecte d'aportar noves tesis per actuar en les perspectives de l'any 2000.

***Paraules clau*: associacionisme, sociologia, política esportiva.**

Introducció

L'associacionisme, en general, està directament relacionat amb la dinàmica social i cultural de les col.lectivitats, ja que a partir d'ell s'expressen les tradicions, els costums, les ideologies i els comportaments de la població civil (Soria i Cañellas, 1991).
En el camp concret de l'esport, els clubs i les agrupacions han tingut una significació important en la història del moviment ciutadà i en especial a Espanya durant l'època franquista, quan les associacions esportives eren les poques autoritzades per unes lleis molt restrictives en matèria de llibertat d'associació.
La debilitat de l'associacionisme de la societat civil a Espanya ha estat secularment una de les limitacions més importants en les seves pretensions d'aconseguir objectius plenament democràtics i participatius (Pérez Díaz, 1987). Aquesta debilitat associativa es manifesta també en l'esport i ha estat destacada pels analistes que s'han ocupat d'aquest tema, ja que el col.loca en situació d'inferioritat en relació amb les estructures esportives dels països del nostre entorn europeu, que exhibeixen una major tradició associativa (Cazorla, 1979).
"El pretext esportiu és evidentment un mobilitzador per a l'animació de la vida social, i l'associacionisme es pot considerar com un component institucional de la vida pública. L'associació esportiva reuneix les condicions adequades per a l'expressió de l'opinió pública" (Callede, 1989).
Així doncs, les entitats esportives han anat reflectint la dinàmica social de cada època; malgrat haver donat continuïtat a l'esport com a pràctica, ha predominat la tendència general de valorar més la seva component competitiva i disciplinària, fins i tot en els clubs menys elitistes. Seguint aquesta línia, els clubs esportius tradicionals han adquirit màxima significació en l'esport federat, com a principals nuclis per a la cantera esportiva d'elit, mentre que les seccions socials han quedat en certa manera sotmeses a aquest esquema.
Tradicionalment la pràctica esportiva s'ha desenvolupat a través de les associacions. Aquestes eren la primera baula d'una cadena d'institucions que coordinaven i legitimaven les competicions de cada esport. En molts casos, l'associació també era un lloc de relació, bé perquè a través de l'esport s'havien creat llaços, bé perquè l'esport era una dimensió més mitjançant la qual un grup social es distingia i es reproduïa com a tal (Puig, 1990). Així doncs, observem com en determinats nuclis urbans s'han estructurat i afermat clubs esportius a partir de grups recreatius o tradicions del territori de procedència d'aquesta població. I trobem exemples com la Penya Bètica, l'Atlètic Huelva o la Penya Extremenya en municipis com l'Hospitalet de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet o Cornellà de Llobregat, els quals en són un clar exponent.
Es consideren agrupacions esportives les associacions privades, constituïdes per persones relacionades per especials vincles de caràcter social o professional per dur a terme activitats físico-esportives no limitades a un sol àmbit, modalitat o disciplina esportiva i per promocionar l'esport per a tothom (Camps, 1990).
Això fa que a les agrupacions o associacions esportives els sigui aplicable el dret privat, perquè no tenen encomanades funcions públiques. Com deia anteriorment, aquesta anotació té importància a l'hora de definir els drets i les obligacions dels dirigents perquè responen a règims jurídics diferents.
És important destacar que la vigent Llei

de l'esport de l'Estat preveu al capítol 5, article 42, la figura jurídica d'un nou agent social de caràcter associatiu: els ens de promoció esportiva. Aquests ens són unions d'associacions esportives que agrupen totes aquelles que promouen l'Esport per a Tothom, i que tenen presència com a mínim en sis comunitats autònomes, amb més de 20.000 socis practicants i un mínim de 100 associacions esportives. Actualment, només hi ha un ens de promoció esportiva: l'Asociación Española del Deporte para Todos —AEDPT— (Moreno i Blanco, 1990).

Aquesta figura jurídica no es troba reflectida en la resta de lleis de l'esport de les comunitats autònomes i això genera problemàtiques legals que en alguns casos han estat resoltes, com a Catalunya, on s'ha permès registrar l'Associació Catalana de l'Esport per a Tothom —ACET— i, en canvi, a la Comunitat de Galícia hi ha diferències de criteri i no s'ha permès registrar l'Asociación Galega del Deporte para Todos, en tant que unió d'associacions esportives d'aquesta comunitat.

I, finalment, aplaudir des d'aquestes pàgines el fet que la recent nova Llei de l'esport de l'Estat s'hagi fet ressò de la imperiosa necessitat de simplificar la burocràcia per crear una associació esportiva i hagi previst la figura jurídica del club esportiu elemental, que promou l'associacionisme esportiu de tots aquells grups d'amics que són practicants esportius no organitzats i que en cert moment estan interessats a associar-se i crear un club o associació esportiva elemental.

Aquestes associacions esportives, a diferència de les altres, no necessiten ser fundades davant d'un notari, fet que simplifica el seu itinerari davant el registre d'associacions esportives.

L'associacionisme esportiu des d'una òptica jurídica i legal

L'esport modern i les seves estructures han viscut i continuen vivint en una situació autoconsentida, i en molts casos volguda, de marginació jurídica.

El desenvolupament legislatiu de l'esport al nostre país és escàs, relativament nou i molt incomplet si el comparem amb les legislacions dels països europeus i americans.

El moviment olímpic ha afavorit aquesta situació perquè ja des de la seva filosofia originària sempre va cercar la total independència, una autonomia normativa i una separació clara entre la societat civil i els poders públics.

La idea predominant de l'època en què neix defensa que l'esport s'ha de regular per les seves pròpies normes i sota cap concepte o pretext ha d'existir una intervenció estatal en un sector de la societat que és totalment privat.

En el marc jurídic espanyol l'associacionisme esportiu és regulat per la Llei de l'esport de l'octubre de 1990.

El sector oficialista està format per les federacions esportives, que són entitats que reuneixen esportistes i associacions dedicades a la pràctica d'una mateixa modalitat esportiva, amb personalitat jurídica pròpia i capacitat plena d'obrar per al compliment de les seves finalitats, que no poden ser altres que la promoció, l'organització i la difusió de la modalitat esportiva que els uneix.

L'Estat de les autonomies sorgit a partir de la Constitució del 1978, ha permès que les comunitats autònomes assumeixin com a pròpies i amb caràcter d'exclusivitat una sèrie de matèries, entre les quals es troben la promoció esportiva i l'oci en general.

Si posem com a exemple la comunitat catalana, veiem que l'article 9 de la Llei orgànica 4/1979, de 18 de desembre (Estatut d'autonomia de Catalunya), recull com a competència exclusiva de la comunitat autònoma catalana l'esport i l'oci. Aquesta competència es materialitza posteriorment en el traspàs de funcions i serveis de l'Administració de l'Estat a les comunitats autònomes i, en el cas de Catalunya, es va realitzar a la Generalitat amb el Reial decret 1668/1980, de 31 de juliol, en què s'especifica amb claredat meridiana quines

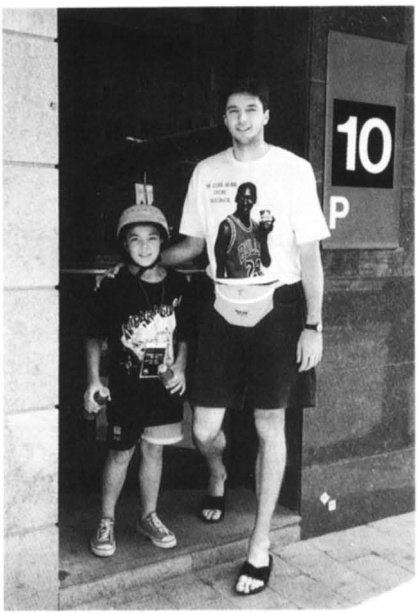

són efectivament les competències que pot assumir la comunitat autònoma, entre les que hi ha la tutela i promoció de les associacions esportives l'àmbit d'actuació de les quals no excedeixi el de la comunitat autònoma (Camps, *op. cit.*).

Tant a partir de la legislació estatal com de les específiques de les comunitats autònomes, cal dir que les federacions esportives són entitats privades, amb autonomia de gestió, que assumeixen per mandat exprés de la Llei una missió de servei públic, fet que els permet tenir prerrogatives de funció pública o poder públic.

M'interessa destacar aquí, com a element diferenciador en relació a un altre tipus d'associacions esportives, el fet que se'ls hagi confiat un servei públic, la qual cosa les converteix en agents públics amb totes les conseqüències jurídiques que això implica quan actuen exercint potestats públiques, és a dir, en el desenvolupament de la seva funció pública.

Com a segon gran bloc dins de l'anomenat sector oficial trobem *els clubs i les agrupacions o associacions esportives*, com les anomenen les normatives d'algunes comunitats autònomes, que són les unitats bàsiques del siste-

ma associatiu. Per a la Llei de l'esport de l'Estat són *clubs esportius* les associacions esportives amb personalitat jurídica pròpia i capacitat d'obrar, l'únic objectiu de les quals sigui el foment i la pràctica de l'activitat física i esportiva, sense ànim de lucre, és a dir, sense possibilitat de repartir guanys entre els associats.

Abans d'entrar en dades concretes sobre índexs associacionistes en les diferents comunitats, és important analitzar el tractament que fan de l'associacionisme esportiu els textos de les diverses lleis. En primer lloc, observem com la Llei 10/1990, de l'esport de l'Estat, dedica menys d'un 5% del contingut a les entitats, associacions i federacions esportives. Tanmateix, la Llei de l'esport de Catalunya de l'abril de 1988 dedica més del 41% del contingut a tractar l'associacionisme esportiu. La resta de lleis de l'esport vigents en les altres comunitats tracten menys l'associacionisme esportiu: Madrid hi dedica un 28,5%, Euskadi un 29,6% i Castella-Lleó un 27,1% (Burriel, 1992).

L'anàlisi de l'exposició de motius de la Llei autonòmica catalana fa referència explícita al paper històric dels clubs esportius, fet que, si el comparem amb la normativa madrilenya, és un indicador clar d'una política ben diferenciada respecte a les relacions amb les entitats esportives.

Mentre que un text destila la seva desconfiança cap a aquestes institucions, l'altre els dóna un paper principal en l'evolució del sistema esportiu.

Evidentment, darrere d'aquestes postures hi ha realitats socials històricament molt diferenciades, que serveixen de substrat a la conducta política i que mereixen un estudi molt més detallat que no és motiu d'aquest article (Burriel, *op. cit.*).

L'exposició de motius de la Llei d'Euskadi és poc aclaridora respecte al tema que analitzem. Tanmateix, l'anàlisi del contingut de l'articulat denota un protagonisme més gran de les entitats esportives en detriment del de les administracions, les quals reflecteixen la peculiar situació del País Basc, amb uns organismes administratius històrics —els òrgans forals— amb poder competencial i econòmic no comparable a la resta de diputacions provincials de l'Estat.

La Llei de l'esport de Castella-Lleó també reflecteix la realitat social d'aquesta comunitat respecte al baix índex associacionista; tanmateix, en l'anàlisi del seu contingut denota un important interès per la promoció i el foment d'aquestes estructures socials vertebradores del teixit social.

* PERTINÈNCIA A UN CLUB	1990	1985
SÍ	35	34
NO	62	66
	(1.590)	(680)
* POSSESSIÓ DE LLICÈNCIA FEDERATIVA		
SÍ	50	54
NO	48	46
	(558)	(250)

Taula elaborada per García Ferrando, M. (1991)

Taula 1. Pertinença dels que fan esport a un club o associació esportiva i possessió de llicència federativa (1990-1985)

Anàlisi comparativa de l'associacionisme esportiu en les diverses comunitats autònomes

En l'estudi realitzat sobre els hàbits esportius dels espanyols (García Ferrando, 1985) ja s'assenyalava que no només era escassa la tendència dels practicants d'algun esport a associarse, sinó que també era difícil conèixer la realitat administrativa de l'associacionisme esportiu espanyol, ja que el registre nacional de clubs i societats esportives ha tingut, des de la seva creació, dificultats per funcionar de manera regular. Tampoc no han estat fins ara un factor positiu per al coneixement d'aquesta dimensió de la realitat esportiva els processos de transferència de competències en matèria d'esport a les comunitats autònomes, per la qual cosa en arribar al final de la dècada dels vuitanta la situació d'aquest registre no ha canviat substancialment, com tampoc no ho ha fet el comportament associatiu dels practicants d'esport.

Si analitzem comparativament els índexs associacionistes en les comunitats autònomes, observem, tal com ens planteja García Ferrando en l'estudi *Los españoles y el deporte* (1980-1990), que a penes ha canviat el grau de pertinença a clubs i associacions esportives, ja que el percentatge de pertinença el 1990 només supera en una unitat percentual el del 1985 —35% i 34% respectivament—.

L'estimació que es va fer el 1985 d'uns dos milions i mig de persones lligades formalment a un club o associació esportiva, es pot mantenir per al 1990, ja que els resultats obtinguts en l'enquesta no permeten suposar que s'hagi produït un increment significatiu en aquest nombre d'afiliats.

ORDRE DE CLASSIFICACIÓ	COMUNITAT AUTÒNOMA	% DELS PRACTICANTS AFILIATS
1	NAVARRA	74
2	CATALUNYA	52
3	GALÍCIA	43
4	CANTÀBRIA	40
5	EXTREMADURA	38
6	EUSKADI	36
7	CANÀRIES	36
8	ASTÚRIES	36
9	VALÈNCIA	35
10	CASTELLA-LLEÓ	33
11	ANDALUSÍA	29
12	LA RIOJA	27
13	MÚRCIA	26
14	ARAGÓ	23
15	MADRID	22
16	BALEARS	21
17	CASTELLA-LA MANXA	17

Taula elaborada per García Ferrando, M. (1990)

Taula 2. Índex d'afiliació a clubs o associacions esportives per comunitats autònomes

Pel que fa a les característiques de les persones que tendeixen a estar afiliades a un club o associació esportiva, cal assenyalar que tot i ser els homes els que manifesten més tendència associativa que les dones —un 38% enfront d'un 31%—, s'ha produït els darrers anys un increment significatiu de l'associacionisme femení esportiu, ja que a l'enquesta del 1985 el percentatge d'afiliació no superava el 25%. Són notables les diferències dels nivells associacionistes de les 17 comunitats autònomes, fet que revela un cop més la diversitat d'estructures esportives regionals que hi ha a Espanya.

Destaquen per damunt de totes, les taxes d'afiliació de la comunitat foral de Navarra, en la qual 3 de cada 4 practicants pertanyen a un club o associació. Tot seguit trobem Catalunya, que continua mantenint una llarga tradició d'associacionisme esportiu, ja que 1 de cada 2 practicants està afiliat.

És important destacar que en la comunitat catalana les estructures tradicionals del club històric —amb molts socis i que troba un forat i lloc per a tots ells— conviuen amb les noves associacions esportives de barris populars que han nascut a l'empara de les associacions de pares dels col.legis (APAS) i de les associacions de veïns (AA.VV.) que, juntament amb els ajuntaments democràtics, han fomentat i participat en la generació d'aquest nou associacionisme esportiu. Aquestes associacions esportives de barri han proliferat durant aquesta darrera dècada, sobretot a les ciutats del cinturó industrial de Barcelona, i es caracteritzen perquè són les gestores de la gran majoria de les institucions esportives de patrimoni municipal en convenis subscrits amb aquests ens locals.

Aquestes dues comunitats autònomes ofereixen uns nivells d'associacionisme esportiu clarament europeus, ja que la majoria dels practicants fan esport vinculats a clubs i associacions esportives.

Vuit comunitats autònomes integren un grup d'associacionisme esportiu igual o superior a la mitjana nacional, però lluny dels nivells navarrès i català. Aquestes són Galícia, Cantàbria, Extremadura, Euskadi, Canàries, Comunitat Valenciana i Castella-Lleó, que ofereixen taxes d'afiliació que oscil.len entre el 43 i el 33%.

Les altres set comunitats autònomes ofereixen un model associacionista més dèbil, amb unes taxes d'afiliació que oscil.len entre el 29% d'Andalusia i el 17% de Castella-La Manxa. Entre totes dues comunitats se situen La Rioja, Múrcia, Aragó, Madrid i Balears (García Ferrando, 1990, *op. cit.*).

L'associacionisme esportiu a Espanya: perspectives de futur

Tal com hem vist a les pàgines anteriors, el fenomen associatiu en l'esport a Espanya no només pateix baixos índexs associacionistes respecte al nostre entorn internacional, sinó que, el que és pitjor, pateix d'estructures associatives poc consolidades i en constant perill de desaparició, entre altres motius per no haver aconseguit establir una sèrie de lligams entre l'associacionisme esportiu i la societat civil que potencialment són els seus futurs socis.

Es constata, doncs, un moment de crisi per al club esportiu tradicional, que manté unes estructures desfasades dels interessos actuals, sobretot dels més joves, però al mateix temps es considera molt important el contingut "social" de l'associacionisme en general, pels seus valors educatius de sociabilitat, cooperació, convivència, etc. tan importants per a una societat democràtica, tal com afirma Misaglia (1989): "l'esport és veritablement del ciutadà quan adopta un caràcter associatiu i gestionat autònomament. Elecció d'associació no significa reduir la proposta de l'esport al servei de la pràctica individual, al con-

sum, al costum (...) Sense desenvolupar l'associacionisme, el valor social de l'esport només és un eslògan sense significat."

Així mateix, cal destacar que al si del moviment social i cultural de l'Esport per a Tothom ha sorgit un nou tipus d'associacionisme esportiu, amb objectius encaminats cap a la promoció de l'activitat física i esportiva en general: no tant com a especificitat esportiva d'algun grup social, sinó com a hàbit de salut i mitjà de relació i esbarjo. Aquesta mena d'associacions, encara no gaire consolidades, requereix una major atenció i suport per part dels poders públics. Malgrat això, aquest associacionisme esportiu de "nou tipus" ha estat capaç d'engendrar al seu si l'Asociación Española del Deporte para Todos (AEDPT) i participar activament en la creació de moviments esportius internacionals, tals com la FISPT (Federation International de Sport pous Tous) i la CSIT (Confederation International Sportive du Travail).

Les perspectives de futur van molt estretament lligades als canvis i a les transformacions socials, i en aquest sentit faig meva la tesi de Núria Puig (1992) quan diu "que en la perspectiva de l'any 2000, el fenomen d'un associacionisme esportiu fort, articulat des de l'àmbit local fins a l'internacional, destinat a facilitar l'accés a l'esport d'aquells grups socials més desfavorits i marginats, sembla un repte ineludible".

Les tendències actuals semblen mostrar amb claredat que l'augment del nombre de practicants no només no vindrà a través de les associacions esportives o com a conseqüència de les actuacions de les administracions públiques. L'esport està penetrant en els modes de vida i accedir-hi és cada vegada més fàcil per a tota l'estructura social: clubs privats de quotes assequibles, gimnasos de *fitness*, urbanitzacions amb instal.lacions esportives per als residents, etc. són alguns dels molts exemples d'estructures no públiques i d'aparició recent que facilitaran la incorporació a l'esport d'amplis sectors de la població.

Per tot això caldrà que els clubs tradicionals i les associacions esportives adeqüin les seves estructures organitzatives i les seves ofertes en concordança amb els nous temps, i si ho fan així sobreviuran i podran jugar un paper de vertebració del teixit ciutadà conjuntament amb totes les altres iniciatives privades i públiques que proliferaran sobretot als grans nuclis urbans.

És important que aquestes associacions esportives mantinguin un equilibri entre el treball professional d'especialistes i tècnics de l'esport i el treball "voluntari", de tots aquells socis que vulguin i puguin dedicar una part del seu temps lliure a tasques directives i esportives (Heineman, 1992).

Bibliografia

SORIA, M.A.; CAÑELLAS, A. *La animación deportiva*. INDE. Barcelona, 1991.

PÉREZ DIAZ V. *El retorno de la sociedad civil*. Instituto de Estudios Económicos. Madrid, 1987.

CAZORLA, L.M. *Deporte y Estado*. Editorial Labor. Barcelona, 1979.

CALLEDE, J.P. *L'associationisme sportif traditionel: problemes et perspectives*. Documentació del Congrés Europeu d'Esport per a Tothom a les grans ciutats. Barcelona, 1989.

PUIG, N. "Ejes de actuación de una política deportiva en el año 2000", a *La población navarra ante el hecho deportivo*. Cuadernos Técnicos del Deporte, núm. 4. Pamplona, 1990.

CAMPS, A. *Deporte y Municipio*. Societat i Joventut. Barcelona, 1989.

CAMPS, A. "Estatus jurídico del dirigente deportivo no remunerado", en *Apunts. Educació Física i Esports*, núm. 19, març 1990. INEFC-Barcelona.

MORENO, A.; BLANCO, E. "La Asociación Española de Deporte para Todos", en *Dossier reprografiado de ponencias I del Congreso de Deporte para Todos de Galicia*. La Corunya, 1991.

MORENO, A.; PÉREZ, M. "Dossier monográfico del deporte de recreación", a *Revista Apunts d'Educació Física*, núm 4. INEFC-Barcelona, 1986.

BURRIEL, J.C. "Las leyes del deporte. Exponenetes de realidades y políticas sociodeportivas diferentes", a *Revista Apunts d'Educació Física i Esports*. núm. 27. INEFC-Barcelona, març 1992.

GARCIA FERRANDO, M. *Hábitos deportivos de los españoles*. Ministerio de Cultura, ICEF. Madrid, 1986.

MISAGLIA, G. "Asociacionismo y deporte para todos", en *Documentación del Congreso Europeo de Deporte para Todos en las Grandes Ciudades*. Barcelona, 1989.

HEINEMANN, K. "Análisis financiero de los clubes y asociaciones deportivas", a *Documentación de las Jornadas sobre asociacionismo deportivo*. Escola Catalana de l'Esport de D.G.E. Generalitat de Catalunya, 1992.

MARTINEZ DEL CASTILLO, J. "Actividades físicas de recreación. Nuevas necesidades, nuevas políticas", a *Revista Apunts d'Educació Física i Esports*, núm. 4, Barcelona, juny 1986.

PUIG, J.M.; TRILLA, J. *Pedagogía de Ocio*. CEAC. Barcelona, 1985.

ZARAGOZA, A.; PUIG, N. *Oci, Esport i Societat*. PPU. Barcelona, 1990.

Otilio Gómez Parro
Llicenciat en Educació Física i Màster,
Professor d'Administració i Empreses a l'IVEF.

ANTECEDENTS I CAUSES DEL DESENVOLUPAMENT DE L'ESPONSORITZACIÓ I EL PATROCINI ESPORTIUS A ESPANYA

Resum

L'esport espectacle, de competició, i molt menys l'esport popular o per a tots se sustenten en gran part per l'aportació del capital privat com a contraprestació d'una determinada forma de concebre la comunicació empresarial a través de l'esdeveniment esportiu. Tot i que a la pràctica les fórmules de negociació estan clares, les diferències de vegades subtils entre patrocini, mecenatge i esponsorització indueixen a errors que en alguns moments provoquen una certa confusió.

A part d'altres, l'element que fa de l'esport un vehicle de comunicació ideal és la capacitat d'interessar i atraure el gran públic. Els nivells d'assistència a un determinat esdeveniment o de seguiment a través del mitjà televisiu, tot i ser diferents segons l'esport, en general presenten indicis clars d'aquesta bondat que fa de l'esport un vehicle ideal per transmetre i comunicar des de l'empresa.

L'origen en l'ús d'aquesta tècnica de comunicació comercial cal buscar-lo en el mercat americà des del principi dels anys setanta, en què es va començar a promocionar entre les grans empreses aquesta fórmula de suport a l'esport per explotar-ho publicitàriament i comercial. El seu ús a Europa apareix a mitjan dels setanta i a Espanya al final i al principi dels vuitanta.

Des de llavors les quantitats aportades per les empreses en patrocini i esponsorització esportiva han anat augmentant fins a una data tan important com els Jocs Olímpics de Barcelona'92. Les causes d'aquest desenvolupament, avui en clara davallada, cal buscar-les en determinades circumstàncies que han propiciat que les empreses vegin en l'esport una inversió rendible.

***Paraules clau*: publicitat esportiva, comunicació empresarial, patrocini esportiu, esponsorització esportiva.**

Introducció

La col·laboració en la realització d'un gran espectacle o esdeveniment ha estat, des de fa temps, una oportunitat per als potentats, els famosos i els adinerats d'exhibir i fer honor de la seva ciutadania. El primer mecenes de la història, Cai Clini, amic de l'emperador romà August, va ser el protector dels poetes Virgili i Horaci (Ferrer Rosselló, 1991). Tant és així que s'ha arribat a associar una denominació familiar —Medici— amb una paraula d'ús comú i universal com és la de mecenatge. Depenent del medi i de les condicions en què es desenvolupa l'oportunitat, l'esmentada col·laboració adquireix un significat determinat. Avui dia, "els Cais mecenes del nostre temps són grans empreses, corporacions i estats".

Aquest és un tema que, pel debat que suscita en l'actualitat, ens mostra el seu caràcter viu i controvertit, i, a part de consideracions sobre la bondat de la seva utilització i tractament per part de les empreses, només cal dir que a Espanya l'any 1990, les empreses espanyoles van invertir en accions de patrocini i mecenatge 100.000 milions de pessetes.

Sense ànim d'estendre'ns gaire oferint dades per tal d'avaluar-ne la importància convindria, en aquesta introducció i de cara a futures interpretacions, observar la diferència en el tractament legislatiu que rep el mecenatge davant de l'esponsorització i el patrocini. Així doncs, mentre que la pràctica del mecenatge en l'àmbit cultural ha estat motiu de congressos, simposis i trobades d'àmbit nacional i internacional, a part d'una producció bibliogràfica extensa, l'interès que ha demostrat l'Administració pública en matèria d'esponsorització i patrocini ha estat més aviat escàs. Això respon, com tindrem l'oportunitat de comentar més endavant, al posicionament de l'Administració pel que fa a les deduccions i bonificacions fiscals sobre les inversions de les empreses dedicades a patrocinar esdeveniments culturals (patrimoni, exposicions, concerts, etc.) i no esportius, perquè s'entén que el fonament de la seva activitat és eminentment comercial. Això planteja nombrosos focus de debat sobre si la repercussió del mecenatge té també connotacions comercials (Silvère Piquet, 1985; J.A. Montenegro, 1989).

En aquest sentit, el II Simposi Internacional sobre Mecenatge, celebrat a Barcelona l'abril del 1991, posava en relleu, en paraules del senyor Borja Puig —secretari general tècnic del Ministeri de Cultura— que la Llei de me-

cenatge a Espanya "ha d'anar encaminada a aconseguir que la iniciativa privada complementi l'acció pública de tal manera que garanteixi que els serveis culturals arribin al ciutadà". En línia amb el nostre argument, comentava que "és molt probable que la nova Llei del mecenatge distingeixi entre les responsabilitats del mecenatge i les del patrocini empresarial i esponsorització".

En el marc específicament esportiu, tot i que encara s'inscriu en el marc de l'actuació cultural —"cultura física"—, el tema de l'esponsorització i el patrocini ha estat motiu, des de ja fa temps, de treballs i estudis que han demostrat una importància, de la qual avui ningú no dubta.

Les dades d'enquestes i mesuraments d'audiència (IMA, EGM, Ecotel, Media Control) demostren la importància de la informació i la difusió esportiva en qualsevol mitjà, i resulten d'interès estratègic a l'hora d'avaluar projectes. Amb això n'hi hauria d'haver prou per advertir de la necessitat d'investigar sobre mesures d'avaluació, seguiment i control de les accions per part de les empreses a l'hora d'invertir en el mitjà televisiu, tema d'altra banda molt candent actualment en els països que tenen més consolidada la utilització d'aquesta tècnica de comunicació.

A l'estudi de García Ferrando titulat *Los españoles y el deporte* (1991) es pot constatar la fidelitat del matrimoni entre l'esport i la televisió, quan afirma que aproximadament deu milions d'espanyols "segueixen amb certa regularitat els programes esportius que emet la petita pantalla". Això dóna lloc a una "trama publicitàrio-comercial" que atreu audiències molt més nombroses que l'assistència a espectacles esportius. Destaca del seu estudi la importància de la publicitat comercial al voltant de l'esport de competició o professional, i posa de manifest l'opinió positiva de la gent davant del patrocini de les empreses als esportistes d'elit.

La veritat és que al nostre país la seva repercussió econòmica no està en línia amb el nivell d'investigació que en principi es pot exigir d'un fenomen tan habitual i consolidat en molts països occidentals. Si bé actualment Andersen Consulting realitza un estudi, per encàrrec del Ministeri de Cultura, per tal de determinar l'estat actual del mecenatge i el patrocini privat de la cultura espanyola, en matèria de patrocini i esponsorització esportiva el panorama d'investigació és més aviat pobre. Essent l'esport el camp que rep una major aportació econòmica de l'esponsorització i el patrocini, no deixa de ser com a mínim curiós aquesta manca d'investigació en aquest sentit.

Hem de tenir en compte que l'associació esport-empresa està del tot legitimada en la nostra societat, tal com afirma M. Payne —doctor en marketing del COI—, i que "la clau de l'èxit de la relació entre l'esport i l'empresa és la comunicació, que és la base de la comprensió". És ben evident l'ocasió d'observar la importància i les repercussions de l'aportació financera per la via de l'esponsorització i el patrocini en el terreny esportiu.

Antecedents i estat actual del tema

Seguint la lògica de l'evolució i transformació dels mercats, la indefugible necessitat de conèixer aquests mercats, els peoners en l'aplicació de l'esponsorització com a tècnica de comunicació comercial foren els americans a mitjan dels anys setanta (Waite, 1979). A Europa, les primeres accions d'aquest tipus amb un caràcter més o menys formal daten del principi de la dècada dels vuitanta (Quinn, 1982) inscrivint a l'empresa la seva utilització com a alternativa de comunicació comercial molt interessant en el disseny i la planificació del pla de marketing.

Segons l'òptica amb què s'observi el fenomen de l'esponsorització i el patrocini, podrem interpretar els resultat de les diverses investigacions amb un caràcter més o menys general. El Comitè per a la Investigació sobre el Patrocini a l'Esport fou constituït a petició del Consell Central de Recreació Física (CCPR), el juliol de 1981, òrgan de representació màxima en l'esfera esportiva anglesa, ("parlament de l'esport"). Després de dos anys de feina en equips d'investigació especialitzats per àrees temàtiques (negocis i comerç, mitjans de comunicació, actituds del públic, etc.) es va presentar l'informe Howel (Howel Report) que va aportar dades molt interessants sobre el tema que ens ocupa. Per tal de comentar alguns dels punts més importants pel que fa a la seva repercussió política, cal dir que aquest informe va donar lloc a una colla de recomanacions dictades per diversos ministres europeus al Consell d'Europa.

En les entrevistes i reunions preliminars per orientar el treball dels diversos equips es va poder constatar la dificultat de fer una investigació de gran envergadura en la qual estiguin interrelacionades les empreses, l'Administració pública, els mitjans de comunicació i els consumidors (entrellat publicitàrio-comercial). Malgrat tot, l'esperit que animava el desenvolupament d'aquest treball s'inspirava en el fet verídic que "el patrocini esportiu proporcionava —com en el cas del patrocini cultural— un servei a la totalitat de l'esport i a la comunitat a la qual serveix l'esport. En aquest sentit, per tant, el patrocini esportiu és d'interès públic" (*op.cit.* pàg. 106).

La segona recomanació resa "el Sport Council ha de comunicar anualment i pública la gestió en aquestes àrees". En relació amb això, anima els diversos països i les seves organitzacions corresponents a "promocionar els seus productes i a aprendre les tècniques relacionades amb el patrocini", com també a "prevenir-se contra una dependència excessiva dels ingressos per patrocini i esponsorització" mantenint una cartera tan àmplia de patrocini com

Ferrari: un mite. BERTUZZI, Guerrino. Itàlia

sigui possible. El Comitè Internacional i els seus nacionals respectius fa només una dècada es van mantenir en un 90% dels ingressos de televisió (missatge olímpic, 24 de juliol de 1989, pàg.39). Una situació com aquesta va fer que el COI es plantegés la possibilitat de desenvolupar noves fonts d'ingressos alternatives per tal de diversificar el risc. En aquest intent van contractar els serveis d'ISL Marketing AG —agent exclusiu de marketing dels Campionats Mundials de Futbol— i van comercialitzar el que anomenaven TOP (The Olimpic Programme) basant-se en les necessitats de comunicació de les empreses multinacionals. Actualment, dels 1,84 bilions de dòlars d'ingressos previstos per al quadrienni 1989-1992, només un 50% prové dels drets de televisió i un 38,6% de l'esponsorització.

Una altra resolució d'octubre de 1986 parla de "noves formes de col_laboració en l'esport" i inclou un capítol ampli i específic sobre l'esponsorització i el patrocini. En el seminari que dóna orientació a aquesta resolució (Papendal, abril de 1989) s'analitza la contribució dels governs, organitzacions esportives, empreses comercials i mèdies al desenvolupament de l'esport. Reconeixent el creixent interès dels mitjans de comunicació i del sector comercial en els darrers deu anys per l'esport, estimen que tant l'impacte de mèdies com d'aquest sector comercial sobre la política esportiva es pot considerar en conjunt positiva per al desenvolupament de l'esport" (*Butlletin d'Information Sportive*, març de 1987)

Tot i que aquest document —Howell Report— es pot considerar desfasat pel creixement tan espectacular del fenomen aquests darrers anys, la veritat és que conserva virtualment l'interès ja que ha permès, tant des del món empresarial com acadèmic i investigador, assentar les bases per a estudis posteriors en diversos països de la Comunitat Econòmica sobre les relacions d'aquest entrellat publicitàrio-comercial.

La utilització d'aquesta tècnica a Espanya es pot considerar força nova tal com ho demostra el petit nombre d'empreses (quatre) dedicades a aquest tipus de comunicació, i el nombre reduït d'investigacions relacionades amb el tema. Aquesta novetat no encaixa però amb el desenvolupament tan espectacular que té actualment al nostre país, ja que segons estimacions de Pere Roca —director general d'Atrium Sponsoring— "l'esponsorització absorbeix aproximadament el 20% de la comunicació empresarial" (*Cinco Días*, 19 d'octubre de 1988). Si bé això és així, no podem deixar d'assenyalar el caràcter relatiu d'aquestes afirmacions si tinguéssim en compte que en aquest càlcul hi ha incloses totes les empreses del país, siguin del tipus que siguin. Certament això no és així, i fent els aclariments que calgui per tal d'emmarcar el seu significat i evolució com a tècnica de comunicació empresarial, bé podem dir que la seva utilització queda reservada a grans empreses, i tal com assenyalen Rigaud i Monin (1987) amb un perfil ben delimitat:

- Filial de multinacional.
- Empresa de grans dimensions.
- Instal·lada en grans ciutats.
- Activitat: sector terciari i més concretament els serveis (banca, assegurances, distribució).

La veritat és que "l'esponsorització com a instrument de comunicació, ha assolit aquests darrers anys un desenvolupament important" (Campos, 1991). Per donar-ne un exemple només cal mirar el volum d'inversions dedicades a l'esponsorització o al patrocini esportiu en diversos països europeus.

- França: 18 mil milions de pessetes (IREP, 1986).
- Itàlia: 5 mil milions de pessetes (article de *L'expresso*, 1986).
- Gran Bretanya: 32 mil milions de pessetes (*Sportscan*, desembre de 1988).

Al nostre país, segons les estimacions de Pere Roca (*op.cit.*) "gairebé la totalitat dels diners que es dediquen a l'esponsorització i el patrocini s'apliquen a l'esport en una proporció del 70% i a la cultura en un 30%, tot i que no hi ha xifres estimades".

No obstant això, una aproximació més detallada al tema ens obliga a comprovar que, malgrat aquest desenvolupament important, la direcció i la gestió de projectes o accions d'esponsoritza-

ció en molts casos està molt lluny de ser tan professional com caldria esperar, ja que les seves característiques específiques i la seva utilització s'han d'inscriure dins el projecte global de l'empresa i no com una acció aïllada o puntual. Amb aquesta última actitud correm el perill d'intentar salvar una posició que, com el boomerang, torna el seu efecte fins i tot amplificat. Sobre aquest tema també hi diu la seva Bello (*op.cit.*) manifestant que les empreses, davant d'una situació d'esponsorització, es poden comportar de tres maneres diferents:

- Comportament passional. Es decideix esponsoritzar un esdeveniment per gustos, compromisos o preferències. Aquesta decisió genera incoherències i determinades dificultats per rendibilitzar les despeses que suposa.
- Comportament oportunista. Es caracteritza per la seducció d'una persona o d'una activitat que arriba a l'empresa sol·licitant ajuda i convenç algun directiu perquè argumenti a favor seu.
- Comportament estratègic. Es caracteritza per la reflexió i el rigor en les diferents etapes de la decisió i la realització de l'acció.

"El comportament estratègic és el que integra la comunicació per l'acció dins d'una estratègia global i en la qual cal emmarcar totes les activitats de patrocini i esponsorització. Un apartat important d'aquest comportament és l'existència d'un control i una avaluació dels resultats" (pàg. 143).
Amb paraules d'un representant de l'Union des Announceurs (UDA) a la presentació dels resultats d'una enquesta sobre patrocini a les empreses franceses el 1990, aquests acaben per dir que "les empreses passen d'un estat de descobriment i explotació a un altre d'explotació racional". "L'era dels peoners del patrocini i l'esponsorització ja ha passat, ara s'obre l'etapa dels utilitzadors" (pàg. 3).

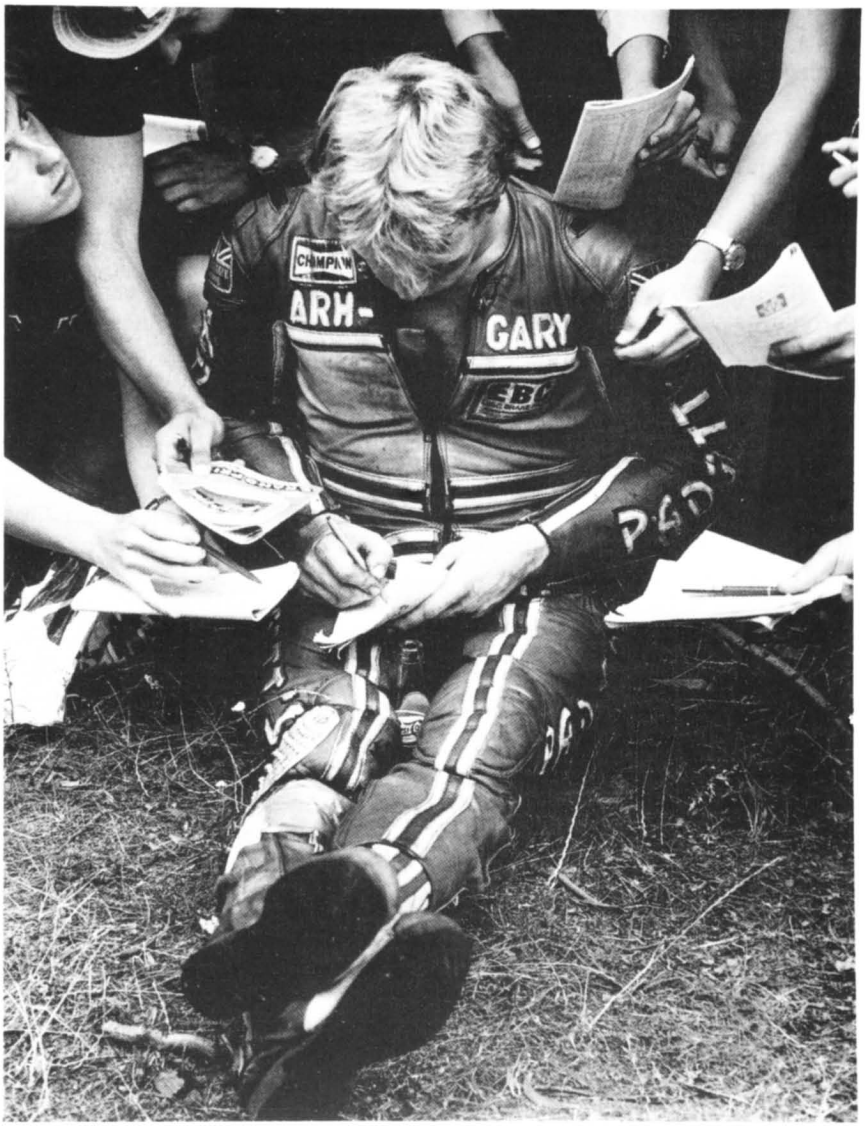

Autogram. KULKA, Ludêk. Txecoslovàquia

Zentes i Deimel (1991) ofereixen una perspectiva molt interessant de l'esponsorització esportiva com a eina de marketing cada cop més utilitzada. Aquests professors de la universitat d'Essen centren la seva atenció en la reflexió sobre si cal utilitzar aquest tipus d'accions en forma d'estratègia d'empresa o de comunicació.
Aquí la majoria dels autors (Piquet, 1985; Cegarra, 1987; Bello, 1989; Regouby, 1989; Sáhnoun, 1990) coincideixen a assenyalar la dificultat de diferenciar amb aquest plantejament la ubicació d'aquest tipus d'accions en el funcionament de l'empresa i, per tant, de la missió que els correspon. Podem resumir les seves opinions dient que tota estratègia de comunicació ha de ser coherent i dissenyada d'acord amb l'estratègia general de l'empresa.
La major part d'aquests autors estudiosos del tema coincideixen a afirmar que tant l'esponsorització com el patrocini i el mecenatge, tot i ser versions diferents d'un determinat tipus d'esforç comunicatiu, fan referència al que hom anomena "comunicació per l'acció" (Cegarra, 1986) o *sponsorship* (Roca, 1987) als països anglosaxons, afe-

gint a les tècniques tradicionals de comunicació empresarial (campanyes de premsa, ràdio i televisió) un tercer factor que és el mateix esdeveniment a través del qual es canalitza l'esforç comunicatiu.

Esponsorització, patrocini i mecenatge

La definició precisa dels termes esponsorització, patrocini i mecenatge, així com els límits o fronteres entre ells, no resulta fàcil a causa de les múltiples confusions en la seva aplicació. Tradicionalment, les empreses acostumen a utilitzar el mecenatge quan financen cultura i esponsorització i patrocini quan financen esports. Tot i això, hi ha un acord comú que totes dues formen part d'una "nova forma de comunicar" (Bello, 1989), amb unes característiques específiques, independentment del nom que hom li doni.

"Tot i acceptar com a adequat considerar el mecenatge i el patrocini o esponsorització com a integrats en una mateixa funció empresarial amb tècniques en comú, la diferència consisteix en els objectius que cerquem i en el nivell de compromís amb l'esdeveniment" (*op.cit.*).

L'esponsorització i el patrocini són dos termes utilitzats com a sinònims per la immensa majoria dels autors i professionals del tema. Però no és aquesta la qüestió que desperta més controvèrsia entre les persones implicades. Tot i això, seguint el criteri de Quim Roca (1987), podem parlar de patrocini quan es dóna suport per a la realització de l'esdeveniment sense cap estudi previ ni planificació i sincronització amb les variables de marketing mix; seria aquesta cosa, aquesta activitat que es porta a terme. "Si aquesta activitat va acompanyada d'uns objectius determinats a priori, podríem parlar d'esponsorització." De forma més precisa i eloqüent podem recollir el seu testimoni per tal de ratificar la mateixa idea quan diu "patrocina perquè alguna cosa en queda, però si vols que quedi alguna cosa de preconcebut, esponsoritza". Tot i això, en la nostra investigació considerarem tots dos termes, seguint el corrent més general, com a sinònims.

On realment hi ha un debat és en el tema de la línia divisòria que separa l'esponsorització i el mecenatge. És un debat sempre actual no només en la literatura disponible sinó també en l'àmbit de les empreses especialitzades del sector. Així, per exemple, Julio Montesinos (1991) —president d'AEPEME i director general d'Euroesponsor— declarava en el número 2 d'*Alternativas de Marketing* que preveien la possibilitat que el mecenatge, com que no és, segons ell una eina de comunicació, deixés de ser tingut en compte en l'activitat de l'associació. En canvi, Sánchez Olea (1990) —AEPEME— sí que considera el mecenatge com a tècnica comercial, i estableix diferències molt subtils entre aquest i el patrocini o esponsorització.

Seguint Campos (1991), els criteris i els corrents d'opinió més significatius per tal d'establir aquestes diferències entre el mecenatge i l'esponsorització són, de forma sintètica, els següents:

1. *El camp d'aplicació de les tècniques.*
Tot i que no hi ha una definició clara d'aquests dos conceptes, generalment hi ha consens pel que fa al fet que l'esponsorització s'aplica a l'esport i el mecenatge a la cultura (Roca, 1987; Head, 1988; Bello, 1989; Zentes i Deimel, 1991; Baux, 1991). Silvère Piquet (1985) indica que "darrere d'aquesta distinció es perfila curiosament l'antic dualisme cristià entre l'ànima i el cos, entre la cultura i l'esport".

Tot això ha provocat que s'hagi considerat l'esponsorització esportiva com un nou instrument de comunicació comercial, i que s'hagin atribuït al mecenatge de la cultura els trets d'altruisme i filantropia, quan de fet, el món dels espectacles culturals (literatura, cinema, pintura, etc.) també està dominat per les relacions mercantils.

2. *La durada de l'acció.*
Aquest és un altre criteri de diferenciació entre esponsorització i patrocini. Segons aquest argument, la noció de perennitat caracteritza el mecenes en relació amb l'espònsor; així doncs, es vol considerar el mecenatge com una activitat a llarg termini i l'esponsorització com un projecte a curt termini. Piquet (*op.cit.*) apunta que una descripció com aquesta no és satisfactòria, ja que la duració dependrà de l'esdeveniment en si, i que determinades empreses esponsoritzen esdeveniments amb un caràcter temporal llarg (competicions regulars, grans premis de Fórmula I, voltes ciclistes, *opens*, etc.).

3. *El mòbil de les accions.*
Segons aquest criteri, la diferència radica en el tractament que se'ls doni. Si es fa com a variables del marketing mix, parlarem d'esponsorització, i si es porta a terme com a activitat a fons perdut parlarem de mecenatge.

4. *La naturalesa de les intencions.*
Segons aquest criteri, el mecenatge és sobretot un acte de generositat, i és responsabilitat de l'esponsorització la recerca de contrapartides i l'avaluació del risc. Ja hem parlat de la controvèrsia que suscita un plantejament d'aquest tipus i que podem resumir de manera molt expressiva amb paraules de Pierre Sáhnoun (1990): "patrocini i mecenatge són el mateix, tot i que hi ha una sola diferència: mentre que un d'ells, el mecenes, s'avergonyeix de ser un patrocinador, l'altre com a mínim admet que ho és."

5. *L'elecció de l'activitat.*
Aquest criteri considera que existeix mecenatge quan l'empresa efectua una aportació per al desenvolupament d'un esdeveniment que no té cap mena de relació amb la gamma de productes de

l'empresa; rep la denominació d'esponsorització quan aquesta es produeix realment.

6. *Relació comercial vs. relació social.* Silvère Piquet (1985) indica que l'esponsorització suposa la relació entre un producte, bé o servei i els seus consumidors potencials; i el mecenatge, per la seva banda, és la relació que s'estableix entre l'empresa i la comunitat en la qual aquesta es desenvolupa. Totes dues relacions, l'una comercial i l'altra social, presenten un suport comú: l'esdeveniment.

Josep Chías (1989) assenyala que l'esponsorització es mou entre el factor emocional, subjectiu, i el factor racional, científic i objectiu. Els condicionants emotius són els que animen a la Direcció General a portar a terme aquest tipus d'accions. Per la seva banda, intervé la raó quan les decisions les prenen els responsables del marketing amb finalitats de comunicació comercial.
Això no obstant, aquest objectiu de valoració social no s'ha de contemplar com una acció del tot desinteressada. Les repercussions que s'obtenen no són de naturalesa comercial però tenen un impacte sobre la notorietat i la imatge de l'empresa. L'acció de mecenatge és més feble, més discreta. Està centrada a donar a conèixer l'esdeveniment i no a fer vendre el producte.
Amb aquesta concepció, en l'esponsorització es generen imatges comercials i en el mecenatge aquestes són socials. Resulta, no obstant, terriblement complicat distingir una imatge comercial d'una de social, ja que les imatges només són representacions mentals, abstractes. El que és realment important és que aquest consum d'imatges, siguin socials o comercials, resulti alhora un consum de productes.
A part de les consideracions de Campos en un intent per definir i delimitar el camp específic que li correspon a l'esponsorització i al mecenatge, Philippe Baux (1991), fa una classificació més sintètica i aclaridora que podem observar a la figura 1. Zentes i Deimel (1991) en la mateixa línia, proposen quatre criteris de diferenciació recollits a la figura 2 i que acaben de completar el debat sobre el tema.
D'altra banda, Bello (1989), seguint Cegarra (1987) estableix les diferències basant-se en els criteris següents:

Pel que fa a la imatge. El mecenatge dota l'empresa d'una imatge pública i revaloritza el seu paper d'actor en la vida social. L'esponsorització intenta donar a l'empresa, marca o producte una revalorització des del punt de vista comercial.

El públic objectiu. En el cas del mecenatge, pot ser relativament restringit i en alguns casos no es pot portar a terme una explotació publicitària de l'esdeveniment per raons evidents de coherència. Tot i això, amb l'esponsorització i el patrocini ens trobem sovint amb audiències molt elevades per l'efecte amplificador que aconsegueix l'esdeveniment, com també per l'explotació que en fa l'espònsor.

Pel que fa a l'explotació publicitària. El mecenatge en alguns casos la prohibeix mentre que l'esponsorització té l'obligació de rendibilitzar comercialment l'aportació que efectua en un acte o esdeveniment. "Per tal de fer més

Criteris de diferenciació	Esponsorització	Mecenatge
Dominis d'intervenció	Esport	Art i cultura
Finalitat	Mercantil	Cultural
Objectius a seguir	Notorietat i imatge	Valoració de l'empresa
Tècniques utilitzades	Pròximes a la publicitat	Relacions públiques
Mètode d'explotació de l'esdeveniment	Sistemàtic	Discret
Control de l'esdeveniment	Total o parcial	Nul
Característiques del contrate	Obligacions recíproques	Relacions centrades en el finançament

Font: P. Baux (1991)

Quadre 1.

Esponsorització	Mecenatge
Predominen els interessos de l'empresa	Predominen els interessos culturals, esportius i sòcio-polítics
Contraprestacions obligatòries i fixades rigorosament	No hi ha contraprestacions determinades
Suport amb efectes publicitaris	Discret, silenciós
L'espònsor és nomenat i posat en evidència	Menció discreta sobre el mecenes

Font: Zentes i Deimel (1991)

Quadre 2.

efectiva l'explotació d'un esdeveniment es fa necessari que l'empresa per cada pesseta que lliuri, n'inverteixi una altra en publicitar aquesta col·laboració."
"Per tant, podríem situar en el mix de la comunicació, el mecenatge com a element pròxim a les relacions públiques, mentre que l'esponsorització i el patrocini estarien relacionats amb la publicitat i la promoció."

Esport, vehicle de comunicació

Les referències comentades apunten com a motiu principal de l'esponsorització i el patrocini esportiu empresarial la capacitat comunicativa, i per què no persuasiva, de l'esport com a vehicle de comunicació comercial. Així ho demostren documents com ara l'*Olympic T.V. Rights* (Alaszkiewiecz, 1986), l'*Sport on T.V. and Sport-Sponsorship* (AGB Intomart, 1987), *Sport on T.V. and Sponsorship* (Sport Council, 1987), *Les retransmissions sportives dans la T.V.* (Sport Council, 1989) o *Evolución de los Derechos de T.V. para los Juegos Olímpicos* (COOB'92, 1992).
És per això que a l'hora d'establir polítiques de marketing i publicitat a l'empresa caldrà com a mínim tenir en compte el potencial d'una alternativa com aquesta. Les bondats i les funcions de l'esport com a vehicle de comunicació, les podem recollir en les aportacions de Lluís Bassat —publicista— que en les Jornades sobre Oportunitats i Problemes Empresarials Barcelona'92, celebrades a Madrid, posa de manifest la importància i el paper decisiu que juga l'esport com a part de l'actiu publicitari que decideixi tenir l'empresa. L'autor destaca l'increment del valor de la marca amb estratègies publicitàries en les quals l'esport serveixi com a argument o mitjà publicitari. Tot i que les inversions en publicitat i comunicació són difícils d'analitzar, les empreses que aconsegueixen aquesta sinergia en el mix comunicacional global, incrementen de manera notòria el valor del Fons de Comerç i l'eficàcia publicitària.
Podem dir, en paraules del senyor Bassat, que l'esport compleix amb les funcions principals de la publicitat, ja que:

- Capta l'atenció de l'espectador.
- Destaca el missatge.
- Facilita la memorització.
- Construeix imatge de marca.
- Té un gran impacte social.
- Crea un actiu publicitari valuós.

La publicitat servint-se de l'esport intenta complir els seus propis objectius cambiant o creant actituds en els consumidors, i/o consolidant actituds ja existents. Aquesta, com en general la comunicació de l'empresa, té la capacitat de convèncer i fidelitzar els consumidors dels seus productes o serveis.
La utilitat de l'esport en l'esforç publicitari queda patent en una enquesta realitzada a Los Angeles l'any 1983 i 1984 amb cinc onades d'entrevistes abans, durant i després dels Jocs Olímpics, de les quals esmentem les conclusions més importants:

- Tant als homes com a les dones els encanta veure els JJ.OO.
- Tots dos dediquen més temps del que esperaven a veure les retransmissions.
- Perceben els espònsors com a líders del mercat.
- Tenen la sensació de contribuir en els JJ.OO. quan compren un producte o servei dels espònsors.
- Demostren una actitud favorable envers els espònsors.
- Alguns productes són incompatibles amb accions d'esponsorització i patrocini esportiu.

En aquest cas, tot i que convençuts d'aquestes potencialitats pel que fa a l'esport, no podem oblidar que el marc d'una investigació com aquesta està relacionat amb l'esdeveniment més espectacular i extrem de l'aparador publicitari com és l'organització d'una Olimpíada. Tot i això, hi ha consens en el fet que els beneficis que pot adoptar l'esport en la comunicació i la publicitat de l'empresa són especialment superiors a altres si, i només si, es tracta com cal i amb professionalitat. De fet, en les conclusions de l'enquesta es posa de manifest la incompatibilitat d'alguns productes i serveis a l'hora d'aconseguir els beneficis esperats; creiem que això mateix es pot dir de la pròpia empresa.
En aquest sentit, David Wilkinson en el seu llibre *Le Marketing du Sport* (1989) intenta explicar l'evolució i el desenvolupament d'aquesta tècnica de comunicació basant-se amb els resultats de diverses investigacions sobre les raons sociològiques per "comprar esport". L'autor intenta donar una visió més integradora i completa sobre l'espectacular creixement del patrocini i l'esponsorització esportiva basant-se amb determinats motius de caire sociològic que propicien l'explotació publicitària dels esdeveniments esportius. Aquests són:

- Universalitat i impacte social.
- Atracció per la incertesa dels resultats.
- La salut i la condició física com a via d'accés als consumidors.
- Raons d'orgull local, territorial o nacional.
- Arrelament de la pràctica esportiva per tota la vida.
- Increment de la pràctica esportiva familiar.
- Via que permet a les empreses manifestar el seu esperit cívic.
- Oferir l'oportunitat de convidar i contactar amb clients reals i potencials.
- Té una gran influència en les nostres vides.

Una reflexió seriosa sobre aquestes circumstàncies segurament ens portaria a tenir en compte, en les alternatives i l'avaluació de projectes d'esponsorització, altres vies fora de les tradicio-

nals centrades en l'esport de competició i professional.
Així, malgrat que l'explotació d'aquesta tècnica de comunicació comença a ser tinguda en compte de manera important per les empreses, l'"Esport per a Tothom" també se'n beneficia, com pot beneficiar-se'n qualsevol altra institució, dels favors i les ajudes d'aquesta nova forma de comunicació (Cegarra, 1987). Aquí, "els organismes sense ànim de lucre juguen sovint el paper d'esponsoritzats", buscant una participació en el finançament de les seves activitats. L'autor en concret afirma que els organismes públics que millor es poden servir d'aquest tipus de suport són les corporacions locals. Aquest fet confirma la tesi d'altres autors com ara Bijout (1983), Meenaghan (1983) i Piquet (1985) que pensen que les societats comercials no disposen de l'exclusivitat d'aquesta forma de comunicació que actualment és utilitzada per nombroses institucions. En resum, i fent-nos ressò de les seves proposicions, haurem d'acceptar que l'esponsorització i el patrocini esportiu signifiquen una oportunitat de comunicació que pot explotar qualsevol tipus d'empresa o institució, sigui pública o privada.

Causes del desenvolupament de l'esponsorització i el patrocini esportius

No descobrim res si diem que el poder de convocatòria de l'esport i el seu gran impacte en les societats de masses es deu fonamentalment a l'atractiu que té per al públic. Si donem un cop d'ull a l'estudi de García Ferrando, ens adonarem de la gran quantitat de gent que sent practicants, interessats o simplement espectadors d'esdeveniments públics, tenen relació amb l'esport.
El professor Wilkinson (*op.cit.*) escenifica una situació familiar que descriu perfectament l'impacte potencial de la retransmissió d'un esdeveniment esportiu i els canvis en la conducta i els hàbits dels ciutadans que provoca un fet com aquest. Per resumir, la conclusió que podríem treure pel que fa a aquest tema podria ser la situació que es produeix molts dissabtes i diumenges a les llars espanyoles quan arriba l'hora del partit.
Sens dubte, i sobre aquesta concepció basem l'estudi, el motiu fonamental de l'explotació per part de les empreses d'esport en la seva faceta publicitària té la seva justificació en el gran impacte social que suscita.
Les primeres iniciatives en la utilització de l'esponsorització i el patrocini esportiu al nostre país han estat el fruit de les decisions particulars d'algun membre de l'equip directiu de l'empresa. Això ha de donar pas, amb el desenvolupament d'estudis i investigacions que hem anat descrivint, a una concepció i un tractament més específic d'aquest tipus d'accions publicitàries que intentem observar en aquest article.
Així ho expressa Campos en el seu article sobre les causes del desenvolupament de l'esponsorització a Espanya, dient que "queden ja molt lluny aquells temps en què la decisió d'esponsoritzar obeïa principalment als gustos de la cúpula empresarial". Avui dia, cada vegada és més gran el número d'empreses que dins d'un pla de marketing avançat porten a terme algun tipus d'intervenció en la vida cultural, esportiva (...) a la nostra societat".
D'acord amb aquests criteris, passem a comentar les circumstàncies que han propiciat aquest canvi en l'orientació i el tractament de l'esponsorització i el patrocini esportius a l'empresa espanyola, les quals convergeixen amb el canvi que està patint la comunicació a l'empresa i que comentarem més endavant per tal de completar el panorama de la nostra investigació. Això doncs, entre les causes més importants que ha provocat aquest avenç podem esmentar les següents:

1. *Superar les barreres legals.*
La Llei de la publicitat 34/1988, d'11 de novembre, estableix en l'article 8.5 la prohibició de la publicitat del tabac i begudes alcohòliques superiors als 20 graus a la televisió. Les repercussions d'aquesta legislació no han tardat gaire a sentir-se en observar les limitacions conseqüents dels impactes publicitaris dels seus productes en el mitjà televisiu.
Amb la intenció de salvar aquestes restriccions, determinades empreses han utilitzat conjunturalment aquests darrers anys l'esponsorització, servint-se'n com a vehicle per anunciar les seves marques i els seus productes. Això ha suscitat controvèrsies entre els anunciants i l'Administració pública, ja que l'article 24 d'aquesta mateixa Llei considera el patrocini com una modalitat més de publicitat.
D'altra banda, l'adequació de l'ordenament jurídic espanyol a la directiva comunitària sobre la Televisió sense Fronteres, fa encara més greu aquesta situació, pendent de remetre's amb aquest objectiu la proposta de la nova Llei de televisió a les Corts. En principi, aquesta Llei significarà encara més restriccions, ja que prohibeix les interrupcions per la publicitat en fraccions inferiors als 45' per a pel_lícules (*Las Provincias*, 24 de gener de 1992).

2. *Canvis de les regles del joc de la televisió.*
La proliferació de cadenes a Espanya, autonòmiques i privades, ha provocat un canvi palpable en la comunicació comercial a la televisió. Afegit al que dèiem abans, els departaments de marketing, comunicació i publicitat s'han vist obligats a replantejar-se les estratègies buscant alternatives vàlides i rendibles per a les seves empreses.
La diversificació de l'oferta televisiva en el nostre país ha suposat per a les empreses un augment considerable de les despeses per obtenir un impacte publicitari similar al d'ara fa uns anys. En un estudi portat a terme per Edoma per a la revista *TV Plus* l'estiu de 1990, aproximadament un 60% de la mostra seleccionada plantejava problemes pel que fa a les intervencions publicitàries

a les programacions. L'informe de McCann-Erikson revelava que l'audiència dels *spots* publicitaris havia disminuït un 6% respecte a l'any anterior i que la pressió publicitària sobre el telespectador havia passat de 13.150 impactes per persona l'any 1988 a 12.387 l'any 1989, cosa que suposava una mitjana diària per persona de 36 impactes l'any 1988 i de 34 l'any 1989. Un altre estudi portat a terme per Demoscopia per a Publintegral (1990) arribava a la conclusió que el zàpping era una pràctica habitual d'un 22,4% de l'audiència.

José F. Beaumont resumeix de manera eloqüent aquesta situació quan afirma que "les audiències s'han diversificat i s'han fet molt més difícils de mesurar" (*El País*, 13 d'octubre de 1990). A més, les agències de publicitat han estat desbordades per assimilar, amb la rapidesa que exigeix el mercat, els nous requisits d'aquesta tècnica. D'això se'n deriva la creació d'agències dedicades exclusivament a la direcció i gestió de projectes d'esponsorització. Així doncs, segons afirma Manuel Gómez en el seu article (*Cinco Días*, 19 d'octubre de 1988) "a l'empresa li cal aconseguir una comunicació per vies alternatives". A l'entrevista que dóna lloc al comentari, Pere Roca, director general d'Atriu Sponsoring, afirma que l'interès més important en aquesta situació és el de "professionalitzar la tècnica".

En aquesta situació, l'interrogant pels responsables del marketing i la comunicació és el següent: què cal fer ara?, ¿cal seguir utilitzant només els *spots* tradicionals de publicitat? La pregunta, tot i que no és fàcil de contestar, la podem reduir a la vista de les circumstàncies següents.

3. *Deficiències en les tècniques de comunicació tradicionals.*

En el panorama de la comunicació comercial podem percebre molt clarament dos factors que han estat i són d'una importància especial:

- La progressiva importància de la imatge com a instrument de comunicació.
- La saturació dels mitjans tradicionals.

L'objectiu de la comunicació tradicional és aconseguir que les empreses, les seves marques i els seus productes siguin reconeguts i els seus missatges compresos i recordats. Avui cal tenir en compte que entre els components del producte cal comptar també amb la imatge com a factor intangible. Tenint en compte que, cada vegada més, els productes són similars, que estan més neutralitzats, això ha motivat que la imatge, el seu contingut, hagi anat adquirint una progressiva importància en el terreny de la diferenciació, ja que el mercat ha anat substituint progressivament el món dels objectes pel món dels signes i els símbols.

J.M. Baiget (1990) —director general de GDC, Consultors de Comunicació i Imatge— te raó quan diu en aquest sentit que "el problema principal per a l'empresa anunciadora consisteix a sortir del soroll de la comunicació que constitueix el seu entorn". En termes similars s'expressa Christian Regouby (1989) en el seu llibre *La comunicación global* quan diu que "la saturació dels grans mitjans de comunicació implica uns tiquets d'entrada cada vegada més cars per sortir del soroll publicitari".

Andrés Jacque (1991) —director de Comunicació de Renault— expressa una opinió semblant en el seu llibre *El Espónsor al habla* afirmant que "l'esponsorització ha existit sempre i l'auge actual d'aquesta tècnica és possible que sigui deguda a la necessitat per part dels anunciadors de separar-se de la publicitat tradicional".

Tot això ha provocat que determinats mitjans siguin insuficients per transmetre determinades imatges, sent l'esponsorització una bona solució per a això. En termes d'imatge "si l'activitat seleccionada té aquells trets d'imatge que concorden amb els objectius empresarials, és evident que es va produint l'associació de conceptes i atributs que van incrementant els trets positius de la imatge" (Julio Montesinos, 1990).

Pel que fa a la saturació, el mateix autor indica que davant les alternatives de comunicació ja saturades que apel·len normalment a la pura comparació del producte, "l'esponsorització apel·la a vehicles, suports o esdeveniments que siguin valorats pel *target group*".

4. *Actitud crítica del consumidor envers la publicitat.*

En línia amb aquestes deficiències en les tècniques de comunicació tradicionals, cal afegir-hi l'actitud dels consumidors envers la publicitat, tal com demostra l'enquesta que va realitzar l'Institut Dym per a l'Institut Nacional del Consum l'any 1990 sobre l'opinió que els ciutadans espanyols tenen de la publicitat. Les dades són conseqüents per elles mateixes i no entrarem en consideracions addicionals.

- El 65,9% de la mostra pensa que la publicitat és necessària.
- El 62,5% de la mostra pensa que la publicitat és enganyosa.
- Hi ha acord generalitzat segons el qual el que hi surt guanyant és sempre l'anunciador.

Tot això provoca que el consumidor construeixi al seu voltant una mena de barrera, que adopti en definitiva una posició de precaució envers el missatge publicitari.

5. *La valoració del temps d'oci i la seva incidència en la vida personal és cada vegada més alta.*

El desenvolupament econòmic i la importància de la qualitat de vida han provocat que activitats com ara la cultura, l'esport, etc. estiguin cada vegada més a l'abast dels ciutadans i ocupin una part important en la vida diària. Això ha provocat que l'oci hagi anat adquirint una progressiva importància en l'escala de valors de la nostra societat.

En l'obra de García Ferrando i altres psicòlegs i investigadors socials, així com en el llibre d'Angel Zaragoza i Núria Puig *Ocio, Deporte y Sociedad* podem constatar aquests arguments. Aquests darrers adverteixen que és precisament sobre les activitats d'oci sobre les que actua l'esponsorització, oferint així la possibilitat de superar aquesta barrera preventiva del ciutadà envers la publicitat tradicional, mitjançant la seva associació amb l'oci.
Julio Montesinos (1990) parla d'això argumentant que "la tècnica de l'esponsorització incorpora avantatges a l'hora d'un projecte de comunicació, enllaçades amb la seva ubicació en el temps d'oci de les persones".

- La receptivitat del consumidor. El consumidor percep la marca d'una manera indirecta; d'aquesta manera la seva situació de precaució davalla substancialment.
- La credibilitat. Per la seva associació amb elements de gust personal com a activitat d'oci.
- La transferència d'imatge que es produeix entre l'activitat patrocinada i l'empresa o marca patrocinadora.

Gràcies a aquesta associació, l'empresa aconsegueix un efecte de valor incalculable: la implicació en el mercat dels seus consumidors. Podem resumir en aquest apartat amb paraules de Regouby que expressen de forma clara l'entrellat de la comunicació comercial de les empreses: "al consumidor no li agrada la publicitat de simulació suggestiva. Demana una publicitat on el producte i la marca s'uneixen i s'integren en un mode de vida".
La conjunció de tots aquests factors ha provocat un canvi substancial i enormement significatiu en la relació de l'empresa i el seu entorn, i que en el terreny concret de l'esponsorització i el patrocini esportius s'ha passat del "projecte busca empresa" al d'"empresa busca projecte", entenent per projecte qualsevol esdeveniment esportiu objecte d'esponsorització.

Bibliografia

Alternativas de marketing, "Julio Montesinos, nuevo Presidente de AEPENE", núm. 2, 1991.

BEUAMONT, J.F. "El aumento de medios de comunicación obliga a revisar los sistemas de medición de audiencias", *El País*, 13 d'octubre, 1990.

CAMPOS, J.C. "Esponsorización, Patrocinio y Mecenazgo", *III Encuentros de Profesores de Marketing*, septiembre de 1991.

COOB'92 *Evolución de los Derechos de T.V. para los Juegos Olímpicos*. 1992.

GARCIA FERRANDO, M. "La crisis del Deporte Federado". *Congreso Mundial Humanismo y Nuevas Tecnologías en la Educación Física y el Deporte*, julio, 1988.

GARCIA FERRANDO, M. *Los españoles y el deporte*. Ministerio de Educación y Ciencia. Consejo Superior de Deportes. 1991.

GOMEZ, M. "El patrocinio puede absorver en España el 20% de la comunicación empresaroal", *Cinco Días*, 19 d'octubre de 1988.

HEAD, V. *Successfull Sponsorship*. Simon and Schuster. Cambridge, 1988.

PAYNE, M. "La Asociación Comercial Deporte-Empresa", *Mensaje Olímpico*, núm. 24, 1989.

REGOUBY, C. "La comunicación Global", *Gestión 2000*, 1989.

RIGAUD, J.; MONIN, C. "El Mecenazgo de la empresa en Francia", Círculo de Empresarios, *Boletín*, 37, 1987.

ROCA, Q. "Sponsorship", *Distribución Consulting*, 1987.

SAHNOUN, P.; DOURY, N. *Cómo buscar un espónsor*, Ediciones Maeva, 1990.

SPORT COUNCIL, "Sport on T.V. and Sponsorship", *Bulletin D'Information Sportive*, núm 9, 1987.

SPORT COUNCIL, "Les retransmisions sportives dans la T.V.", *Bulletin*, núm. 10, 1989.